

Родне слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

3/2022

(411)

сакавік

ISSN 0234-1360

• **Доўнар Ларыса**

Беларуская кніга – як мы яе
разумеем?

• **Жыбуль Віктар**

Зачараваная ветрам:
Письменница і метэаролаг
Марта Альтберг

• **Доўгаль Дзмітрый,
Караткевіч Вячаслаў**

Алімпіядны практыкум (IX клас)

• **Іванова Наталля**

“Беларускія жанчыны –
неўміручая краса!..”:
Літаратурная тасцеўня
(X–XI класы)

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі,
лекі для душы.*

Францыск Скарына.

Зінаіда Астаповіч-Бачарова.

Дзяўчына за чытаннем.

1915 г. Папера, акварэль.

Роднае слова

2022/3
(411)
сакавік

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

I МУДРАСЦІ, I ВЕДАЎ ХРАМ:

ДА СТАГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ

Доўнар Ларыса. Беларуская кніга – як мы яе разуме- ем?: Навука пра кнігу	3
Суша Алесь. Статут Вялікага Княства Літоўскага ў кан- тэксце кніжнай культуры Беларусі. <i>Заканчэнне</i>	8
Кукета Ірына. Развіццё Нацыянальнай бібліятэкі Бела- русі ў першай палове XX ст.: Новыя архіўныя крыніцы пра вядомыя гістарычныя факты. <i>Працяг</i>	13
Шапран Сяргей. Пад знакам Грунвальда, або Скарбы бібліятэкі Рыгора Барадуліна	16

ЛІТАРАТУРА I ЧАС

Дрозд Дзмітрый. Няправільныя пераклады як крыніцы памылак у біяграфіі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. ...	23
Жыбуль Віктар. Зачараваная ветрам: Письменница і ме- тэаролаг Марта Альтберг	29
Трус Мікола. Славенская рэцэпцыя беларускага пісь- менства пачатку XX ст.	33
Крофта Ганна. Палёт паміж традыцыяй і будучыняй: Ідэйна-эстэтычны адметнасці кнігі “Крылы” Анато- ля Брусевіча	38
Гатоўчыц Анастасія. Хрысціянскія каштоўнасці ў сю- жэтна-вобразнай сістэме кнігі “Ключ ад Вялікай Каш- тоўнасці” Кацярыны Хадасевіч-Лісавой	42

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Курцова Вераніка. Дзейнасць Дыялекталогічнай ка- місіі Інстытута беларускай культуры і яе набыткі.	46
Іўчанкаў Віктар. Стылістыка і публіцыстыка ў навуко- вай спадчыне Міхася Цікоцкага	52
Жаўняровіч Пятро. Іншамовныя ўласныя назоўнікі: асаблівасці функцыянавання і магчымасці кадыфіка- цыі. <i>Заканчэнне</i>	55
Леванцэвіч Лена. Мянускі-характарыстыкі: лінгва- культуралагічны аспект.	59
Давыдава Ларыса. Экзатызмы як складнік тэматычнай групы “ежа” ў беларускай мове	64

МЕТОДЫКА I ВОПЫТ

Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Настаўнік род- най мовы Міхась Яўневіч: Да стагоддзя з дня нара- джэння	67
Ганчарэнка Кацярына. Канчаткі назоўнікаў II скла- нення (родны склон адзіночны лік): Трэніровачныя заданні (VI клас)	71
Есіс Яўген. Алесь Гарун. Жыццяпіс і агляд творчасці: Урок беларускай літаратуры (X клас)	74
Лойша Таццяна. Алесь Гарун: жыццёвы і творчы шлях (X клас): Дыдактычны матэрыял	76
Доўгаль Дзмітрый, Караткевіч Вячаслаў. Алімпіяд- ны практыкум (IX клас)	78

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Барздова Вольга, Казакова Кацярына. Адукацый- ны праект “Побыт і традыцыі беларусаў”: Магчымасці лічбавага адукацыйнага сторытэлінгу	82
Іванова Наталля. “Беларускія жанчыны – неўміручая краса!..”: Літаратурная гасцёўня (X–XI класы)	84

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ I СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

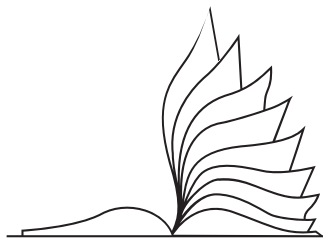
Крывалап Аляксей. Медыяпісьменнасць як элемент пабудовы культуры даверу	87
Казакова Ірына. Кітайскія легенды і паданні пра чай	90
Лі Дзін. Захаванне нацыянальнай своеасаблівасці кі- тайскай драматычнай сцэны	93

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2022 г. Май
(22, 28, 54, 77).

Крыжаванка. Целеш Л. Сакавіцкімі сцэжкамi (96).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.
Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.
Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.
Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы
на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора
без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).
Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by.
Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Навука пра кнігу

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагогічных навук

“Беларуская кніга і навука пра кнігу: спосабы і формы існавання” – тэма серыі публікацый, мэта якіх – раскрыць асноўныя этапы і кірункі развіцця навуковай кнігазнаўчай думкі Беларусі і тым самым пашырыць спецыяльныя кнігазнаўчыя веды па-за межы кола спецыялістаў-тэарэтыкаў і практыкаў навукі пра кнігу, бо гэтыя набыткі, асабліва ў гуманітарнай сферы, маюць міждысцыплінарны характар. У першакрыніцах, рукапісных і друкаваных кнігах, беларускія вучоныя ў галіне філалогіі, філасофіі, педагогікі, гісторыі, культуры, мастацтвазнаўства, бібліяграфазнаўства знайшлі і адкрылі вытокі разнастайных навуковых ведаў.

Дзякуючы таму, што беларуская кніга і яе гісторыя становяцца прадметам даследавання шматлікіх гуманітарных дысцыплін, узбагачаецца і прырошчваецца агульны навуковы набытак, хоць адначасова аблічча ўласна кнігазнаўства застаецца размытым і слаба акрэсленым для цэлай сферы гуманістыкі, а таксама ўзнікае складанасць у выпрацоўцы адзінай гісторыка-кнігазнаўчай метадалогіі і, асабліва, кнігазнаўчай тэрміналогіі. Тым не менш беларускае кнігазнаўства назапасіла значны патэнцыял, які патрабуе навуковага асэнсавання, а таксама варты шырокага азнаямлення з ім.

Плануецца, што наша серыя публікацый будзе ахопліваць **тэарэтычныя** кнігазнаўчыя пытанні, як падыходы да тлумачэння паняццяў *беларуская кніга і нацыянальны дакумент* (“Беларуская кніга – як мы яе разумеем?”), **крыніцазнаўчыя і гістарыяграфічныя** – прэзентацыя асноўных прац па гісторыі і даследаваннях беларускай кнігі (“Грунтоўныя працы па гісторыі беларускай кнігі – што мы павінны ведаць?”), **метадалагічныя** – абзначэнне асноўных этапаў развіцця беларускай кнігі і навукі пра кнігу (“Асноўныя этапы развіцця беларускай кнігі і навукі пра кнігу – кім і чым можам ганарыцца?”), **метадычныя** – прамоцыя беларускай кнігі і кніжнай культуры (“Прамоцыя беларускай кнігі і кніжнай культуры – дзеля чаго ўсё?”).

Заўважым, што шэраг пытанняў, звязаных не толькі з гісторыяй беларускай кнігі, але і з яе тэарэтычным абгрунтаваннем (і ідэнтыфікацыяй) актыўна рэфлексаваўся ў юбілейныя гады беларускага кнігадрукавання. Так адбылося ў 1920-я гг., тады ўпершыню адзначалася 400-годдзе з часу выдання “Апостала” (Вільня, 1525), у 1960-я гг. – 450-годдзе пачатку друку Бібліі (Прага, 1517) Францыска Скарыны, далей – 500-годдзе з дня нараджэння Францыска Скарыны (1986–1990), 500-годдзе беларускага кнігавыдання (2017) і сёлета – 500-годдзе з часу выхаду ў свет яшчэ аднаго віленскага выдання Скарыны, “Малой падарожнай кніжкі” (каля 1522 г.).

Гісторыя кнігазнаўства як навукі (у пэўнай краіне, рэгіёне, свеце) – актуальны і складаны навуковы кірунак [1], аднак “без асаблівага ўліку гістарычнага вопыту дысцыпліны незразумелыя заканамернасці развіцця кнігазнаўчай думкі, немагчыма прасачыць уплывы, вызначыць далейшыя даследчыя перспектывы, знікаюць сувязі паміж пакаленнямі навукоўцаў, ірвецца традыцыя і з’яўляюцца перашкоды для яе працягу; вучні страчваюць магчымасць пераймання досведу даследчыкаў-папярэднікаў, таму пастаянна робяць адны і тыя ж памылкі...” [2, с. 28]. З гэтай прычыны і для нас асабліва важнае ў пытаннях асэнсавання беларускай навукі пра кнігу выяўленне ўласнага кнігазнаўчага вопыту і ўласна беларускай навукі пра кнігу [3].

БЕЛАРУСКАЯ КНІГА – ЯК МЫ ЯЕ РАЗУМЕЕМ?

Самы прасты адказ на пытанне “як мы разумеем, што такое беларуская кніга?” нібы сам сабой напрашваецца – гэта кніга на беларускай мове. Так, мова – не толькі найкаштоўнейшы набытак кожнага народа, але і яго відавочнае адрозненне, галоўная прыкмета ідэнтыфікацыі. Пачуццё адзінства мовы – найістотнейшы кампанент нацыянальнай самасвядомасці, сутнасная прыкмета нацыянальнай культуры.

Вывзначаючы найважнейшыя характарыстыкі кнігі, мы ў першую чаргу акрэсліваем феномен яе жыццяздольнасці – чаго вартыя толькі змены яе разнастайных матэрыяльных формаў ды спосабаў існавання з глыбокай старажытнасці (ад гліняных таблічак) да сучаснасці (да электроннай кнігі). Звяртаючыся да гісторыі беларускай кнігі, мімаволі задаём пытанне: што ж складае феномен жыццяздольнасці беларускай кнігі? Як яна жыла і выжывала? Разгляд пастаўленых пытанняў у агульнай прасторы культуры дазваляе эксплікаваць іх як не столькі дынамічныя, колькі ўзаемаабумоўленыя і цесным чынам узаемязвязаныя працэсы, якім пільную ўвагу аддаюць і кнігазнаўцы, і культуролагі, і філосафы. Вядомы рускі лінгвіст Ізмаіл Сразнеўскі пісаў: “Народ выяўляе сябе найбольш поўна і дакладна ў мове сваёй. Народ і мова, адно без аднаго прадстаўлены быць не могуць” [4]. “Семантычнай адзінкай духоўнай культуры, – адзначыў беларускі філосаф Мікалай Крукоўскі, – яе, так бы мовіць, квантам, з семіятычнага пункту погляду, выступае знак-сімвал, а рэальнай формай існавання такой сімвалічна-знакавай сістэмы аказваецца мова” [5, с. 87].

Мова і пісьмо кнігі – зыходны пункт для разумення кніжнай культуры, бо менавіта яны “(1) складаюць пачатак кнігі як інструменту замацавання, захавання і перадачы пісьменства і, (2) галоўным чынам, вызначаюць яе грамадскае жыццё” [6, с. 10].

У гістарычным развіцці беларуская мова і графіка яе перадачы зведвалі змены, знаходзіліся пад тымі ці іншымі ўплывамі, аднак неабходна адзначыць, што такія працэсы, з пазітыўнага пункту гледжання, толькі разнастайлі кніжную культуру Беларусі, садзейнічалі ўзыходжанню да культурнага ўніверсуму, фарміруючы прастору талерантнасці і верацярпімасці. Адначасова набліжэнне беларускай кнігі да агульнаеўрапейскіх культурна-гістарычных тыпаў і стыляў насіла частковы і выбарачны характар пры захаванні адаптаваных да роднай мовы славянавізантыйскіх традыцый кірылічнай кніжнасці.

Сітуацыя “адна мова – адзін народ” – тыповая хутчэй у ідэале, чым на практыцы. Змены, якія адбываліся ў кніжнай культуры Беларусі і адлюстроўваліся ў мове, пісьме, сведчылі пра палітычныя, ідэалагічныя, рэлігійныя, культурныя прыярытэты ў той ці іншы час. У пэўнай ступені ў гістарычнай рэтраспектыве з гэтым звязаны і складанасці ідэнтыфікацыі беларускай кнігі, аўтараў, мовы, беларусаў і Беларусі. Спецыфічны шлях развіцця нацыянальнай культуры заключаецца ў чаргаванні перыядаў адноснага заняпаду і больш ці менш працяглых стадыяў паскоранага засваення айчыннага і сусветнага духоўнага вопыту, якія атрымалі назву культурна-нацыянальнага адраджэння, заснаванага на абвясчэнні роднай мовы першай духоўнай каштоўнасцю [7]. Такая выснова галоўным чынам засноўваецца на кніжнай спадчыне Беларусі [8]. Але мова не заўсёды можа выступаць у якасці адзінага крытэрыю пры ідэнтыфікацыі кніжнай спадчыны, пры аднясенні той ці іншай кнігі да нацыянальнай культуры. У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь у нашай краіне існуюць дзве дзяржаўныя мовы – беларуская і руская, – то адпаведна і беларуская мова не будзе выступаць адзінай прыкметай беларускай кнігі.

Тэрміналагічнае вызначэнне паняцця *беларуская кніга* прынцыпова важнае для даследавання гісторыі нацыянальнай кніжнасці і пісьменства, і ў перыяды поўнай адасобленасці дзяржавы, і ў час яе ўваходжання ў склад іншых культурна-геапалітычных кангламератаў. *Беларуская кніга і нацыянальны дакумент* выступаюць галоўнымі аб’ектамі ў навуковых росшуках сучасных бібліятэк Беларусі, без іх дакладнага тэрміналагічнага акрэслення ўскладняецца практыка бібліяграфавання, уліку і камплектавання нацыянальнага кніжнага рэпертуару, з чым сутыкнуліся на пачатку 1990-х гг. спецыялісты Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Яны былі вымушаны звярнуцца да распрацоўкі адпаведных тэарэтыка-метадычных пытанняў, падкрэсліўшы іх складанасць праз улік асаблівасцей гістарычнага развіцця краіны: “...значныя змены на працягу стагоддзяў тэрыторыі, перыяды, калі беларуская мова выцянялася ці была наогул забаронена і асноўная маса кніг выдавалася на польскай, лацінскай мовах (XVII – пач. XX ст.), выданні кніг на беларускай мове па-за межамі Беларусі і г. д. Нявырашаныя навуковыя задачы, звязаныя з кнігавыдавецкай справай Беларусі XVI–XVII стст., ствараюць

проблемы ў вызначэнні кола друкарань і выдаўцоў, у бібліяграфаванні віленскіх, брэсцкіх выданняў, якія з’яўляюцца аб’ектам уліку і літоўскай, і польскай бібліяграфіі” [9].

Безумоўна, з пытаннямі ідэнтыфікацыі беларускай кнігі – рукапіснай і друкаванай – спецыялісты сутыкаліся задоўга да стварэння сучаснай незалежнай Рэспублікі Беларусь. І пачынальнікамі працы ў гэтым кірунку былі найперш філолагі або навукоўцы ў галіне славеснасці, сярод якіх вылучаюць расійскага даследчыка мовы і побыту беларусаў **Канстанціна Калайдовіча** (1792–1832), які, грунтоуючыся на аналізе выданняў Францыска Скарыны, апублікаваў у 1822 г. артыкул “Пра беларускую гаворку”. “На... беларускую гаворку, – пісаў ён, – дагэтуль ніхто не звярнуў сваёй увагі, хоць яна вельмі таго вартая. <...> Духоўныя і свецкія пісьменнікі пісалі на гэтай гаворцы, называючы яе мовай рускай, з XVI да заканчэння XVII ст. амаль усе свае багаслоўскія, павучальныя творы і дыпламатычныя паперы, ужываючы ў пісьме і друку вядомыя напісанні царкоўнай славянскай азбукі” [10]. У заключэнні артыкула аўтар заклікаў саміх “беларусцаў” займацца даследаваннем гісторыі сваёй мовы і яе помнікаў, дадаваў “Кароткі слоўнік беларускай гаворкі”.

У 1836–1837 гг. на старонках першай расійскай універсальнай энцыклапедыі – “Лексікону” **Адольфа Плюшара** (Санкт-Пецярбург) – з’явіўся нават такі пункт погляду на “сапраўдную беларускую мову”, што гэта “ёсць вельмі цікавы помнік, які нашы навукоўцы павінны былі б старанна вывучаць, таму што ён шмат чаго тлумачыць у рускіх летапісах і ў філалогіі нашай мовы. Яго можна назваць бацькам вялікарасійскай гаворкі. Гэта, верагодна, тая самая мова, якой гаварылі ў Пскове і Ноўгарадзе пры варагах. Адхіленая дабрашчасна ад уплыву мангалізму і дагэтуль не зазнаўшы ўплыву вялікарасійскай гаворкі, яна захавала ў шматлікіх адносінах свой старадаўні выгляд і характар і меней пацярпела ад формаў польскай мовы, чым думаюць” [11].

Рост цікавасці да Беларусі, яе культуры, мовы і твораў пісьменства пашыраецца ў 1820–1840-я гг., калі публікуюцца бібліяграфічныя агляды, прысвечаныя беларусазнаўчай тэматыцы (К. Грум-Гржымаілы, А. Рыпінскага, Р. Падбярэскага і інш.), дзе галоўным прынцыпам для адбору матэрыялаў выступае **змястоўная** прыкмета. У першай палове XIX ст. у Вільні рабіліся спробы скласці нават нацыянальны рэпертуар кніг і перыядычных выданняў Беларусі ад пачатку кнігадрукавання і да 1847 г. **Міхалам Пелка-Паліньскім**, вялася навуковая

падрыхтоўка працы “Гісторыя славянскіх друкарняў у Літве” беларускім скарызнаўцам, прафесарам Віленскага ўніверсітэта **Міхаілам Баброўскім** [12]. Праўда, першая праца засталася ў рукапісным выглядзе (захоўваецца ў Бібліятэцы імя Урублеўскіх АН Літвы), другая – страчана. Відавочна, аўтары паспрабавалі выкарыстаць **манаграфічную** (тэрытарыяльную) прыкмету.

На **моўны** крытэрыі абапіраўся ў даследаваннях прафесар славеснасці Кіеўскага ўніверсітэта **Пётр Уладзіміраў** (1854 – каля 1914), што адлюстравана ў яго манаграфіі “Доктар Францыск Скарына. Яго пераклады, друкаваныя выданні і мова” (СПб., 1888), а таксама ў артыкуле “Навуковае вывучэнне беларускай гаворкі за апошнія дзесяць гадоў (1886–1896)” [13]. У манаграфіі, акрамя ўвагі аўтара да беларускай мовы (“гаворкі”) у друкаваных выданнях Ф. Скарыны, таксама зроблены агляд рукапісных кніг, узніклых на беларускай этнічнай тэрыторыі ў XIV–XVI стст. – “Агляд царкоўнаславянскай пісьменнасці” [14, с. 1–43]. Такім чынам, **мова і этнічная тэрыторыя** выступілі асноўнымі ідэнтыфікацыйнымі прыкметамі. Хоць сам тэрмін *беларуская кніга* вучоны не выкарыстоўваў.

У канцы XIX – пачатку XX ст. да вызначэння зместу паняцця *беларуская кніга* больш наблізіліся тыя даследчыкі, якія прысвячалі працы вывучэнню, а значыць, і вылучэнню беларускай кнігі, літаратуры сярод дакументаў іншых народаў, тыя, хто шукаў адрозненні беларускай кнігі ад расійскай, украінскай, польскай. Напрыклад, пісьменнік і краязнавец **Аляксандр Ельскі** (1834–1916). Ён спрыяў навуковай прамоцыі беларускай мовы і літаратуры ў польскіх выданнях, публікуючы ў тым ліку бібліяграфічныя агляды, як “Слова пра матэрыялы, якія служаць для даследавання беларускай гаворкі, этнаграфіі і літаратуры” (Chwila, 1886, № 17–23), даследаванні ў галіне беларускай бібліяграфіі, літаратуры і мовы – артыкулы “Беларуская літаратура і бібліяграфія”, “Беларуская мова”, “Беларусь”, напісаныя для “Вялікай універсальнай ілюстраванай энцыклапедыі” (Варшава, 1892, т. 8), дзе сцвярджалася існаванне беларускай нацыі, яе адметнай мовы і літаратуры. Выйшаў артыкул “Беларуская літаратура і бібліяграфія” [15] – гістарычны агляд беларускіх кніг з 1517 да 1892 г., а таксама публікацый XIX ст., прысвечаных мове, літаратуры, этнаграфіі, фальклору, народнай адукацыі. А. Ельскі, такім чынам, паспрабаваў улічваць дакументы па **моўнай і змястоўнай** прыкметах.

Пачынаючы з сярэдзіны 1880-х гг. у друку з’яўляюцца навуковыя працы **Яўхіма Карска-**

га (1861–1931), прысвечаныя беларускай мове паводле яе гісторыка-этнаграфічнага бытавання, а таксама паводле адлюстравання і замацавання ў рукапісных і друкаваных дакументах: “Агляд гукаў і формаў беларускай гаворкі” (Масква, 1885), “Да пытання пра распрацоўку старой заходнярускай гаворкі: бібліяграфічны нарыс” (Вільня, 1893), “Што такое старажытная заходняруская гаворка?” (“Працы Дзявятага археалагічнага з’езду ў Вільні”, 1893), “Узоры славянскага кірылаўскага пісьма з X да XVIII ст.” (Варшава, 1901), “Нарыс славянскай кірылаўскай палеаграфіі” (Варшава, 1901), “Славянская кірылаўская палеаграфія” (1928).

Яго магістарская дысертацыя “Да гісторыі гукаў і формаў беларускага маўлення” (Варшава, 1893) стала першай у гісторыі дысертацыяй па беларускім мовазнаўстве, а шматтомная праца “Беларусы” (1903–1922) набыла статус энцыклапедыі па вывучэнні беларускай мовы ў яе гістарычнай рэтраспектыве, была высока ацэнена сучаснікамі як “праца, якая не мае да сябе падобных у славянскім свеце” (М. Доўнар-Запольскі) [16, с. 459]. Яна выйшла ў пяці кнігах (тры тамы ў пяці выпусках) і ахапіла беларускія кніжныя помнікі за перыяд з XIII ст. да 1921 г., а таксама гістарыяграфію іх вывучэння. Важным быў вынік працы ў вызначэнні асноўнага фонду пісьмовых і друкаваных помнікаў беларускага паходжання, у працэсе выяўлення і сістэматызацыі якіх былі выкарыстаныя два асноўныя і ўзаемазвязаныя прынцыпы размежавання іх з рускімі, украінскімі і польскімі – гэта **мова і тэрыторыя** або **месца выдання**, пазней, ужо ў савецкі час, была вылучаная і прыкмета **аўтарскай прыналежнасці**, лічылася таксама, што часам падставай для ідэнтыфікацыі могуць быць **гістарычны лёс і значэнне** некаторых помнікаў [17, с. 100]. Аднак для вылучэння беларускіх помнікаў пісьменства часам бралася толькі адна з прыкмет – мова, тэрыторыя, аўтарская прыналежнасць.

На меркаванне Я. Карскага, “старая заходняруская пісьменнасць, нават са слядамі мясцовай гаворкі, на першы час, з’яўляецца працягам агульнарускай літаратуры і толькі з часам атрымлівае арыгінальны характар”, таму ён і адмовіўся прызнаваць нацыянальнымі кніжнымі помнікамі тыя, што былі не на беларускай мове: “Творам, якія ўзніклі на беларускай тэрыторыі і нават з боку беларусаў, што былі на польскай мове: месца ў гісторыі польскай літаратуры” (1921, т. 3, вып. 2) [18, с. 158]. Такі падыход, на вялікі жаль, быў актыўна выкарыстаны ў Беларусі ў савецкі час і неспрыяльна адбіўся на падыходах да складання рэтраспектыўнай нацыя-

нальнай бібліяграфіі, да даследавання гісторыі беларускай кнігі.

Калі Я. Карскі кіраваўся ў асноўным **моўнай** ці **тэрытарыяльнай** прыкметай, то **Вацлаў Ластоўскі** (1883–1938) выкарыстоўваў усе тры – **моўную** (у тым ліку, для розных канфесій – праваслаўнай, уніяцкай, каталіцкай, пратэстанцкай, мусульманскай, іўдзейскай), **тэрытарыяльную** (этнічную), **аўтарскай прыналежнасці** (у тым ліку пераклады). Найбольш поўны вобраз разумення айчыннай кнігі выяўляецца ў працы “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзья” (Коўна, 1926) В. Ластоўскага, дзе ўлічаны 874 найменні рукапісных і друкаваных кніг. У гэтай фундаментальнай працы акрэслены сутнасныя тыпалагічныя прыкметы беларускай кнігі ў шырокім значэнні, у тым ліку паказаны першыя сведчанні айчыннай пісьменнасці на розных носьбітах: камені, метале, гліне, пергамене, паперы; на розных прадметах: медальёнах, крыжах, пячатках, посудзе, што з’яўляліся тымі дакументамі, якія пацвярджалі не толькі існаванне беларускай нацыі, яе даўняй гісторыі, але і яе асаблівасці, адрозненні ад іншых народаў (рускіх, палякаў). Галоўнай ідэнтыфікацыйнай прыкметай выступала **мова**, таксама **тэрыторыя і аўтарства**, яны разглядаліся ў гістарычным, адукацыйным, рэлігійным і палітычным кантэксце, ва ўзаемаўплыве культурнай прасторы розных народаў і адначасова ў фарміравальнай прасторы нацыянальнай думкі. “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” В. Ластоўскага – першы вопыт цэласнага падыходу да гісторыі беларускай кірылічнай кнігі ў адзінстве яе матэрыяльнага, духоўнага і мастацкага пачаткаў [19].

У 1960–1970-я гг. калі набіраюць моц беларуская лінгвістычная і літаратуразнаўчая навуковыя школы, гістарычнымі працамі падмацоўваецца беларускае кнігазнаўства, асабліва скарызнаўства, набывае новую актуальнасць і зварот да паняцця **беларуская кніга**, бо навукоўцы не маглі абысціся хоць бы без кароткага тлумачэння, што ж яны разумеюць пад гэтым тэрмінам, які так і не здабыў для сябе ўстойлівага азначэння ці ідэнтыфікацыйных крытэрыяў.

Георгій Галенчанка ў дысертацыйнай працы “Гісторыя беларускага кнігадрукавання XVI–XVIII стст. (кірылаўскага)” (Масква, 1965) прапанаваў браць пад увагу для ідэнтыфікацыі наступны комплекс прыкмет: 1) **тэрытарыяльнае** месцазнаходжанне друкарняў, 2) **змест** кнігі, **прызначэнне** беларускаму чытачу, арыентацыя кнігавыдавецтва на беларускі рынак, 3) **паходжанне** аўтараў, супрацоўнікаў друкарні,

кнігавыдавецтва, нацыянальны склад брацтва пры друкарні, 4) **рысы нацыянальнай культуры** ў афармленні, арнаменты, графіцы выданняў [20].

Мовазнаўцы **Аркадзь Жураўскі і Аляксандр Булыка** абмежаваліся кароткім тлумачэннем, што да беларускай кнігі адносяцца выданні, якія ажыццёўлены беларусамі і прызначаюцца для распаўсюджвання сярод беларускага насельніцтва незалежна ад месца стварэння і мовы (Масква, 1967) [21]. Асноўнай тут выступае **аўтарская прыкмета**, а дапаўняе яе прыкмета чытацкага **прызначэння**: аўтар-беларус – чытач-беларус, – а беларуская кніга можа быць створана на розных мовах і зусім не абмежавана месцам выхаду ў свет. Вызначэнне разнамоўнасці **беларускай кнігі** павінна было спрыяць таму, што яе рэпертуар пашырыцца, будуць улічаны шматлікія помнікі, напрыклад, на польскай і лацінскай мовах. Аднак адразу – у той час – гэтага не адбылося.

Яўгенія Умецкая, якая распрацоўвала гісторыю кнігавыдання ў Беларусі першай трэці XIX ст., у сваю чаргу адзначыла, як і Г. Галенчанка, што паняцце **беларуская кніга** павінна ўключаць менавіта **комплекс прыкмет: аўтар** тэксту ці перакладчык, рэдакцыйнае, тэхнічнае і мастацкае яе **выкананне** (Мінск, 1977) [22]. Часткова кнігазнаўцы здолелі рэалізаваць свае падыходы ў зводным каталогу “Кніга Беларусі, 1517–1917” (Мінск, 1986), дзе ўлічылі выданні на беларускай і рускай мовах за адпаведны перыяд.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Мігонь, К.** Істориография науки о книге: концептуальные парадигмы [Электронный ресурс] / К. Мігонь // Библиография. – 2017. – № 5. – С. 5–18. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30457144/>. – Дата доступа: 18.01.2022.
2. **Мігоń, К.** Парадигмы науки о книге двести лет назад и сегодня [Электронный ресурс] / К. Мігоń // Knygotyra. – Vilnius, 2010. – Т. 54. – Р. 44–53. – Режим доступа: <https://www.journals.vu.lt/knygotyra/article/view/3589>. – Дата доступа: 18.01.2022.
3. **Dojnar, L.** Белорусская книга и наука о книге: формирование понятий, научных парадигм и автономной научной дисциплины [Электронный ресурс] / L. Dojnar // Roczniki Biblioteczne. – Wrocław, 2019. – Т. 63. – С. 57–92. – Режим доступа: <http://wuw.pl/rbibl/article/view/11415/10359>. – Дата доступа: 18.01.2022.
4. **Нелюбин, Л. Л.** Развитие славянского языкознания в трудах И. И. Срезневского и Ф. М. Буслаева [Электронный ресурс] / Л. Л. Нелюбин // История развития языкознания. Языкознание в Древнем мире, в Средние века, в эпоху Возрождения, Новое время и сейчас. – Режим доступа: http://langhist.ru/lh/Lev-Lvovich-Nelyubin_Istoriya-naukio-yazyke/29.shtml. – Дата доступа: 01.12.2013.
5. **Крукоўскі, М. І.** Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.
6. **Мігань, К.** Мова – пісьмо – універсум пісьменства як паняцці кніжнай культуры ў сучаснай бібліялогіі / К. Мігань ; пер. з пол. і рус. Л. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: вывучэнне і захаванне : зб. навук. арт. – Мінск : БДУКМ, 2012. – [Вып. 4]. – С. 8–25.
7. **Конан, У. М.** Мова і культура / У. М. Конан // Беларуская мова : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 357.
8. **Доўнар, Л. І.** Сутнаснае прызначэнне кнігі і мовы як з’яў культуры: ад замацаванай інфармацыі да трансляцыі і пераемнасці ведаў / Л. І. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: вывучэнне і захаванне : зб. навук. арт. – Мінск : БДУКМ, 2012. – [Вып. 4]. – С. 32–48.
9. **Чыгірова, Р. М.** Да пытання вызначэння зместу паняцця “нацыянальны дакумент” / Р. М. Чыгірова, А. М. Мураўёва, Т. І. Рошчына // Здабыткі. Дакументальныя помнікі на Беларусі. – Мінск : НББ, 1995. – С. 9–16.
10. **Калайдовіч, К. Ф.** О белорусском наречии / К. Ф. Калайдович // Сочинения в прозе и стихах : труды Общества любителей российской словесности при имп. Московском ун-те. – М., 1822. – Ч. 1. – С. 67–68.
11. **Энциклопедический лексикон** : [в 17 т.]. – СПб. : В Типографии А. Плюшара, 1836–1837. – Т. 7–8. – С. 569.
12. **Лабынцев, Ю.** Библиологические исследования профессора Михаила Бобровского и наследие Франциска Скорины / Ю. Лабынцев, Л. Щавинская // Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы : матер. Междунар. науч. семинара (Полоцк, 24 мая 2017 г.) / сост.: Л. А. Авгуль, Д. Н. Бакун. – Минск – Москва, 2017. – С. 67–71.
13. **Владимиров, П. В.** Научное изучение белорусского наречия за последние десятилетия (1886–1896) / П. В. Владимиров // Университетские известия. – 1898. – № 5. – С. 45–71.
14. **Владимиров, П. В.** Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык [Электронный ресурс] / П. В. Владимиров. – СПб. : Тип. Императорской акад. наук, 1888. – Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/Франциск_Скорина_\(Владимиров\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Франциск_Скорина_(Владимиров)). – Дата доступа: 18.01.2022.
15. **A. J.** Białoruska literatura i bibliografia / A. J. // Wielka encyclopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1892. – Т. 8. – С. 646–658.
16. **Довнар-Запольский, М. В.** История Беларуси / М. В. Довнар-Запольский. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 582 с.
17. **Лявончыкаў, В.** Беларуская бібліяграфія : агульны курс / В. Лявончыкаў. – Мінск, 1971. – С. 100.
18. **Саітава, В. І.** Бібліяграфазнаўства. Гісторыя : вучэб. дапаможнік / В. І. Саітава, В. Е. Лявончыкаў, Т. В. Кузьмініч ; пад агул. рэд. Т. В. Кузьмініч. – Мінск, 2017. – С. 158.
19. **Доўнар, Л. І.** “У горадзе маім – такім мацоўным – адзін я быў!” / Л. І. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць : зб. навук. прац. – Мінск, 2011. – [Вып. 3]. – С. 139–168.
20. **Голенченко, Г. Я.** История белорусского книгопечатания XVI–XVIII веков (кирилловского) : дис. ... канд. ист. наук / Г. Я. Голенченко ; Моск. гос. ист.-архивный ин-т. – М., 1965. – С. 15–16.
21. **Журавский, А. И.** 450 лет белорусского книгопечатания / А. И. Журавский, А. Н. Булыко // Книга. Исследования и материалы. – М., 1967. – Сб. 14. – С. 105.
22. **Умецкая, Е. С.** История книгоиздания в Белоруссии в первой трети XIX века (1801–1832 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Е. С. Умецкая. – Минск, 1977. – С. 19.

Алесь СУША,
кандыдат культуралогіі,
намеснік генеральнага дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў КАНТЭКСТЕ КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

Важная задача сёння – **выяўленне ўсіх захаваных асобнікаў Статута**, друкаваных і рукапісных, на старабеларускай мове і перакладных, у дзяржаўных і прыватных зборах Беларусі і свету. Аналіз захаваных выданняў і рукапісных спісаў Статута ВКЛ зроблены ўдзельнікамі IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў і апублікаваны ў адпаведным зборніку [1].

Вядома, што рукапісныя спісы Статута ВКЛ 1529 г. сёння захоўваюцца ў Расіі (Расійская нацыянальная бібліятэка), Польшчы (Нацыянальная бібліятэка ў Варшаве, Курніцкая бібліятэка), Германіі (бібліятэка сярэдняй школы г. Шульпфорт). Спісы Статута 1566 г. зберагаюцца ў Расіі (Расійская дзяржаўная бібліятэка, Расійская нацыянальная бібліятэка, Дзяржаўны гістарычны музей), Украіне (Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У. І. Вярнадскага), Літве (Бібліятэка Урублеўскіх Літоўскай акадэміі навук), Польшчы (Курніцкая бібліятэка) і інш. У гэтых, а таксама ў некаторых іншых бібліятэках можна знайсці спісы Трэцяга Статута ВКЛ 1588 г. На вялікі жаль, у зборах нашай краіны рукапісных спісаў Статута амаль не захавалася. Ёсць толькі позні спіс ажно XIX ст., ён захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі імя Якуба Коласа.

Друкаваныя выпускі Статута захаваліся ў большай колькасці. Вядомыя 66 асобнікаў Статута ВКЛ на старабеларускай мове [2, с. 220–306]. Першага выдання 1588 г. налічваецца 26 асобнікаў. На вялікі жаль, ніводнага з іх няма ў Беларусі. Большасць захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі (Расійская дзяржаўная бібліятэка, Расійская нацыянальная бібліятэка, Бібліятэка Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, Навуковая бібліятэка Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта) і Украіны (Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У. І. Вярнадскага, Львоўская нацыянальная навуковая бібліятэка імя В. Стэфаніка, Адэская нацыянальная навуковая бібліятэка, Нацыянальны музей у Львове імя А. Шаптыцкага, Навуковая бібліятэка Львоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І. Франка, Цэнтральная навуковая бібліятэка Харкаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя В. Н. Каразіна). Некаторыя асобнікі

выяўлены таксама ў Літве (бібліятэка Віленскага ўніверсітэта, Музей навукі Віленскага ўніверсітэта), Латвіі (Нацыянальная бібліятэка Латвіі), Польшчы (Нацыянальная бібліятэка, бібліятэкі Варшаўскага і Ягелонскага ўніверсітэтаў, Курніцкая бібліятэка, Публічная бібліятэка Варшавы), Швецыі (бібліятэка Упсальскага ўніверсітэта).

Прыблізна такая ж сітуацыя назіраецца з другім выданнем 1592–1593 г. Яно захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі, Украіны, Польшчы. Трэцяе выданне Статута 1600 г. таксама ёсць у фондах бібліятэк, музеяў і архіваў Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, Германіі, Чэхіі, Вялікабрытаніі, а таксама ў некаторых прыватных зборах. Што тычыцца пазнейшых выданняў Статута ВКЛ на польскай мове, то іх паўнавартасны ўлік яшчэ чакае свайго часу [3, с. 66–69]. Але, безумоўна, ён павінен быць праведзены ў найбліжэйшым часе.

Вядома, што да Другой сусветнай вайны ў зборах Дзяржаўнай бібліятэкі БССР (сёння – Нацыянальная бібліятэка Беларусі) захоўвалася адно з першых кірылічных выданняў Статута, атрыманае ад вядомага беларускага гісторыка А. Сапунова [4, с. 36–38]. Падчас вайны яно было вывезена за межы Беларусі, але не страчана. Сёння яно захоўваецца ў зборы Беларускай бібліятэкі і музея імя Ф. Скарыны ў Лондане. Да нядаўняга часу ў дзяржаўных зборах нашай краіны не было ніводнага кірылічнага выдання Статута ВКЛ. Толькі ў 2012 г. дзякуючы намаганням устаноў культуры і прыватных арганізацый, а таксама беларускай грамадскасці для збораў Музея гісторыі Магілёва было набыта кірылічнае выданне Статута.

Перспектыўны напрамак – максімальна поўны **бібліяграфічны ўлік** усіх асобнікаў Статута, якія захаваліся да нашых дзён. Падобная праца павінна прадугледжваць дэталёвы аналіз кожнага асобніка *de visu* з апісаннем асаблівасцей арыгінала, стану яго захавання, уладальніцкіх ці чытацкіх пазнак. Часткова такая праца ўжо выканана. Найбольш поўны ўлік беларускамоўных выданняў Статута здзейсніў кракаўскі навуковец У. Мякішаў, які максімальна падрабязна апісаў кожны з вядомых яму асобнікаў [2]. Крыху горш сітуацыя выглядае з выданнямі Статута ВКЛ на замежных мовах. Яшчэ адзін напрамак – “віртуальнае збіранне” поўных

электронных копіі захаваных асобнікаў Статута і іх канцэнтрацыя ў пэўнай паўнатэкставай базе даных. Відавочна, падобная праца павінна быць рэалізавана ў кантэксце стварэння Нацыянальнай электроннай бібліятэкі Беларусі.

Апрача друкаваных выданняў вялікую каштоўнасць маюць **рукапісныя спісы** Статута ВКЛ, якія сведчаць пра пашырэнне “статутнага” права, пра асаблівасці выкарыстання Статута прадстаўнікамі розных станаў і рэгіёнаў краіны, пра моўныя працэсы на нашых землях.

Яшчэ Першы Статут ВКЛ 1529 г. пашыраўся ў рукапісных спісах, нягледзячы на неаднаразовае выказванне “сеймавых станаў” пра яго друкаванае выданне. Аднак многія прычыны, у тым ліку адсутнасць на той час у ВКЛ кірылічнай друкарні і неабходнасць унясення істотных паправак у Статут, перашкаджалі яго публікацыі. Першапачатковы спіс Статута 1529 г., зроблены ў Вільні на старабеларускай мове, не дайшоў да нашага часу. Захаваліся чатыры рукапісныя спісы на старабеларускай мове: Фірлееўскі, Замойскі, Дзялынскі, Слуцкі; два спісы на лацінскай мове: Лаўрэнцьеўскі, або Пфорцкі, і спіс Пулаўскі; адзін спіс на польскай мове – Альшэўскі (яшчэ два спісы – Свідзінскі і Вастрабрамскі – загінулі ў 1944 г.). Захаваліся таксама чатыры пазнейшыя спісы, якія датуюцца XIX ст. Упершыню Статут 1529 г. надрукаваны ў 1841 г. у Познані ў “Зборы літоўскіх законаў з 1389 да 1529” (лацінскім шрыфтам), у 1854 г. у Маскве кірыліцай.

Другі Статут ВКЛ 1566 г. таксама распаўсюджваўся толькі ў рукапіснай форме. В. Раўдзелюнасам выяўлена 58 спісаў, з іх 13 на беларускай, 40 на польскай і 5 на лацінскай мовах. Упершыню надрукаваны ў 1855 г. у Маскве.

Яшчэ ў большай колькасці спісаў прадстаўлены Статут 1588 г. Хоць ён і быў надрукаваны, далёка не кожны мог яго сабе набыць (вядома, што кошт друкаванага Статута быў даволі высокім). Да таго ж чарговы тыраж перыядычна заканчваўся, пра што часам згадвалася ў наступных выданнях (напрыклад, 1614 і 1619 гг.). Таму для выкарыстання Статут ВКЛ 1588 г. таксама шматразова перапісваўся аж да XIX ст.

Першыя рукапісныя спісы датуюцца часам прыняцця Статута. Адзін з найбольш ранніх спісаў зроблены ў 1595 г. у маёнтку Гадуцішкі (захоўваўся ў былой Берлінскай каралеўскай бібліятэцы). Спісы Трэцяга Статута ВКЛ 1588 г. уключалі таксама ў склад зборнікаў, якія змяшчалі інвентары і іншыя гаспадарчыя матэрыялы (адзін з такіх зборнікаў захоўваецца ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх) [5, с. 42].

Некаторыя з рукапісных спісаў унікальныя. Напрыклад, на выставе “Правобраз еўрапейскай Канстытуцыі” ўпершыню прадэманстраваны

спіс Статута ВКЛ 1588 г. у перакладзе на нямецкую мову, які захоўваецца ў адной з найстарэйшых бібліятэк Еўропы – Акадэмічнай бібліятэцы Латвійскага ўніверсітэта. Сам пераклад выкананы ў 1632 г., але гэты рукапіс перапісаны пазней – у 1709 г. [6, с. 321]. Ён з’яўляецца сведчаннем афіцыйнага выкарыстання беларуска-літоўскай протаканстытуцыі на землях гістарычных Інфлянтаў і сведчыць пра старажытныя культурныя, эканамічныя і палітычныя сувязі нашых народаў.

Да нашага часу дайшла невялікая частка рукапіснай спадчыны прававога характару, але ёсць падставы меркаваць, што спісаў Статутаў ВКЛ налічваліся сотні. Толькі адзін рукапісны спіс Статута ВКЛ захаваўся ў Беларусі. Сёння ён зберагаецца ў фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Ён датуецца канцом XVIII ст. [7, с. 6–13].

Варта асобнага разгляду **практыка перакладу** Статута на розныя мовы, якая, з аднаго боку, сведчыла пра шматмоўнасць інтэлектуальнай культуры ВКЛ, а з іншага боку, падкрэслівала інтэнсіўнасць міжкультурных і міжнародных кантактаў краіны, высокі ўзровень яе прававой культуры. У XVI–XIX стст. Статут быў перакладзены на польскую, лацінскую, рускую, украінскую, нямецкую, французскую мовы і пашыраўся па тэрыторыі ўсёй Еўропы.

Вядома, што Л. Сапега з самага пачатку меў намер падрыхтаваць польскі пераклад Статута і выдаць яго. У лісце да князя Радзівіла ён пісаў: «Новы Статут я ўжо загадаў друкаваць “па-руску”; хацеў бы я яго выдаць па-польску, але калі перакладаць слова ў слова, прытрымліваючыся “рускіх” слоў і выразаў, то выйдзе вельмі нядобра; інакш жа зрабіць не магу, гэта значыць не прытрымлівацца слоў і выразаў, а толькі сэнсу» [8, с. 15]. Імя аўтара перакладу Статута на польскую мову невядомае.

У 1632 г. з’явіўся нямецкі пераклад Статута, згаданы ў даследаваннях Даніловіча, ён захоўваўся ў бібліятэцы Дэрпцкага (Тартускага) ўніверсітэта. На думку І. Лапо, ён прызначаўся для той часткі Ліфляндзі, якая ў першай палове XVII ст. належала ВКЛ. Ужо ў наш час рукапіс Статута на нямецкай мове быў адшуканы ў зборах Акадэмічнай бібліятэкі Латвійскага ўніверсітэта ў Рызе. У сярэдзіне XVII ст. быў зроблены рускі пераклад Статута 1588 г.

Даследчыкам кніжнай культуры важна працягваць вывучэнне **ўладальніцкіх пазнак** на захаваных асобніках Статута. Гэта таксама дазваляе зрабіць пэўныя высновы пра бытаванне кніжнага помніка, яго выкарыстанне, стаўленне да яго з боку прадстаўнікоў розных станаў грамадства. Вялікае пашырэнне Статута ў асяроддзі шляхты, мяшчан, духавенства і многіх іншых станаў грамадства ВКЛ

тлумачылася практычнымі патрэбамі. Мала якое іншае беларускае выданне XVI–XVIII стст. мела такую папулярнасць і так актыўна выкарыстоўвалася. Пра гэта сведчаць, сярод іншага, і шматлікія надпісы на старонках рукапісных спісаў і выданняў Статута, якія дасюль недастаткова даследаваны.

Асобнікі Статута 1588 г. цікавыя не толькі зместам, але і каментарыямі, заўвагамі побач з артыкуламі – дадатковай інфармацыяй па карыстанні праўнікамі зводамі законаў. Напрыклад, у Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве знаходзіцца ўнікальны асобнік. Пры яго камплектаванні да кожнага аркуша быў устаўлены яшчэ адзін, чысты, для нататак. Так рабіліся пазнейшыя выданні прававой літаратуры. Такую камплектацыю Статута маглі зрабіць толькі па спецыяльнай замове. На вялікі жаль, захаваліся не ўсе старонкі, адсутнічае пачатак. Усе гэтыя старонкі спісаны каментарыямі да кожнага артыкула. Выкарыстаны два колеры чарніла: для тытулаў – чырвоны, для тэксту – карычневы. У нататках змешчаны адсылкі да іншых падобных артыкулаў і соймавых канстытуцый. Каментары рабіў праўнік вельмі высокай кваліфікацыі, які добра ведаў усе артыкулы Статута, пастановы канстытуцый, польскае права. Але ў асобніку не захавалася інфармацыя, якая паказвала б на аўтарства нататак [9, с. 46].

Сёння па ўладальніцкіх пазнаках добра вядома, што друкаваныя і рукапісныя асобнікі Статута найбольш актыўна выкарыстоўваліся ў XVI–XIX стст. на землях Беларусі, Літвы і Украіны, у меншай ступені – у суседніх Польшчы і Расіі. Яны зберагаліся ў бібліятэках буйных манастыроў (жыровіцкага, пінскага Богаўленскага, віленскага Траецкага, мілецкага і інш.), навучальных устаноў (Віленскага ўніверсітэта, Слуцкай езуіцкай калегіі), дзяржаўных структур (канцылярыі падстоля вiцебскага і старосты смаленскага, Маскоўскага галоўнага архіва Міністэрства замежных спраў Расійскай імперыі), іншых арганізацый (Маскоўскай сінадальнай друкарні, Дзяржаўнага эрмітажа, шматлікіх судовых устаноў, велікакняжацкай і іншых канцылярыяў), буйных магнатаў (Сапегаў, Радзівілаў, Замойскіх, Залускіх, Трызнаў, Чапскіх, Шэметаў і інш.), шляхцічаў і дваран (А. Бельскага, Я. Журакоўскага, Л. Кіркiлы, І. Лысакоўскага, К. М. Паца, І. Поляка, В. Савіча, Г. Сакалінскага, С. Сулімы, Г. Чарчыцкага), святароў (І. Ячынскага), пісараў і адвакатаў (С. Манкевіча, В. Усовіча), пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў (С. Мядзведзева), даследчыкаў (праф. К. Яблонскіса) [10, с. 538]. У XIX–XX стст., пасля забароны на выкарыстанне Статута на землях колішняга ВКЛ, большасць асобнікаў разышлася па бібліятэках, архівах і музеях іншых краін.

Асобная ўвага павінна быць таксама звернута на тое, разам з якімі іншымі выданнямі **перапляталіся ў агульны канвалют** выданні Статута. Гэта можа

даць дадатковую інфармацыю пра характар выкарыстання Статута, пра неабходнасць паралельнага ўжывання яго з іншымі прававымі актамі, гістарычнымі хронікамі, нават літаратурнымі творами.

Напрыклад, Альшэўскі спіс Статута 1529 г. уключае таксама пашыраную рэдакцыю “Хронікі Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага”, юрыдычныя акты 1530–1560-х гг. і іншыя матэрыялы. Значная колькасць друкаваных выданняў таксама суправаджалася выданнямі “Трыбунала абывацелям Вялікага Княства Літоўскага”, канстытуцый вальных сеймаў Рэчы Паспалітай і іншымі. Так, у польскамоўным асобніку Статута 1614 г. са збораў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў Расійскай Федэрацыі ў канцы ўплеценага “Трыбунала...” 1586 г. унесена кароткая гістарычная хроніка, што ахоплівае шэраг памятных падзей 1535–1645 гг.

Тое ж можна сказаць пра шматлікія выданні Статута ВКЛ з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі – многія з іх знаходзяцца ў канвалютах з іншымі выданнямі. Напрыклад, найранейшы асобнік 1619 г. пераплецены разам з “Трыбуналам...” 1614 г. І відаць, што ў такім супольным выглядзе яны доўгі час суіснавалі.

Недастаткова даследаваным застаецца аспект **мастацкага аздаблення** выданняў Статута ВКЛ. А між тым яно вартае асобнай увагі. Так, тытульны аркушы ўжо першых кірылічных выданняў Статута (1588, 1592–1593, 1600) маюць прыгожае графічнае аздабленне. Як лічыцца, адмыслова для друкавання Статута былі выкананы некаторыя гравіравальныя дошкі [11, с. 189].

У верхняй частцы тытульнага аркуша разам з дэкаратыўным раслінным абрамленнем выгравіраваны вяззю заглавак кнігі – “Статут Вялікага Княства Літоўскага”. Дамінанта тытульнага аркуша – дзяржаўны герб ВКЛ, які змешчаны ў атачэнні гірлянды з лісця. Тытульны аркуш Статута нагадвае тытул больш ранняга (1586) выдання Мамонічаў – “Трыбунала абывацелям Вялікага Княства Літоўскага”, дзе таксама заглавак кнігі заключаны ў лісцевую гірлянду. Аднак тытульны аркуш Статутаў мае больш гарманічную мастацка-графічную кампазіцыю.

На адваротным баку тытульнага аркуша першых выданняў Статута надрукавана гравюра на ўсю старонку – паясны партрэт Жыгімонта III Вазы. У розных выданнях партрэт выглядае парознаму: ён гравіраваўся з розных дошак. Адзін з найбольш заўважных мастацка-дэкаратыўных элементаў гэтых выданняў – гравюра з выявай герба Л. Сапегі. Раздзелы Статута вылучаны буйнейшым радковым шрыфтам і калонтытуламі, артыкулы – шрыфтам і заглаўкамі.

Аздабленне першага выдання Статута, акрамя вялікіх гравюр, уключае адну застаўку (з выявай

вазы ў цэнтры) у пачатку прысвячэння Жыгімонта III. Гэта новая ксілаграфія, верагодна, на ўзор застаўкі, якую можна бачыць у выданнях кракаўскага друкара Лазара Андрысовіча [11, с. 190]. У першым выданні ў канцы кнігі выкарыстаны таксама канцоўкі ў выглядзе раскрытай кветкі і дзве прамавугольныя застаўкі як падвойная канцоўка ў канцы зместу. Аналагічныя ёсць у Астрожскай Бібліі 1581 г. [12, с. 510]. У другім варыянце першага выдання ў канцы рээстра надрукавана адна канцоўка. Арнамент застаўкі раслінны, канцовак – раслінна-геаметрычны. З сямі дошак надрукавана сем вялікіх ініцыялаў. Загаломак усёй кнігі і першага раздзела выкананы вяззю. У канцы раздзелаў 6–13 выкарыстаны літы наборы арнаменту ў выглядзе крыжоў, квадрацікаў, галінак, стручкоў. Падобныя дробныя аздобы сустракаюцца пасля загатоўкаў раздзелаў.

У другім і трэцім выданнях Статута ў арнамент унесены некаторыя змены: выкарыстаны новыя канцоўкі (5 адбіткаў з 3 дошак), наборныя ўпрыгажэнні ў выглядзе аднагаловых арлоў (ненумараваны аркуш 40). Трэцяе выданне адрозніваецца ад папярэдніх неаднаразовымі адбіткамі плеченай канцоўкі з дэфектам справа. Найчасцей даследчыкі адрозніваюць розныя выданні па аздобе герба ВКЛ. Калі ў першым выданні герб акружаны вянком і ўвеччаны страусавым пер’ем, то ў другім выданні ў якасці наверша выкарыстана карона, а верхнік намаляваны з белай шабляй. У трэцім выданні Статута верхавіна з каронай заменена іншай, больш грубай працы, а верхнік трымае ўжо чорную шаблю [13, с. 198–199, 221–231].

Дадатковае візуальнае ўражанне стварае выкарыстанне разнастайных шрыфтоў. Напрыклад, у даволі кароткім тэксце прывілея, дадзенага падканцлеру Л. Сапегу Жыгімонтам III на права выдання Статута на польскай і “рускай” (старабеларускай) мовах, выкарыстаны адразу шэсць шрыфтоў, а таксама ініцыялы ў рамцы. У кнізе ўжываецца асноўны курсіўны шрыфт, які стварае ўражанне рукапіснага пісьма. Гэты шрыфт у 1582 г. быў адліты для друкарні Мамонічаў Грынем Івановічам, падмайстрам Фёдарова [14, с. 38; 11, с. 180]. Значна радзей для загатоўкаў у Статуце выкарыстоўваўся паўустаў з рысамі курсіўнага пісьма. Двухколерны друк ужыты для вылучэння асобных радкоў на тытульным аркушы ўсіх трох выданняў.

Гравюры, змешчаныя ў розных выданнях Статута ВКЛ, адрозніваюцца між сабою і з’яўляюцца важным фактарам ідэнтыфікацыі выданняў. Напрыклад, на тытульным аркушы другога выдання Статута герб ВКЛ змешчаны пад каронай, а не пад пёрамі, як у першым выданні. Партрэт караля Польшчы і вялікага князя літоўскага Жыгімонта III Вазы ў другім выданні паказвае яго больш маладым, чым аналагічны партрэт у трэцім выданні.

Польскамоўныя выданні з друкарні Л. Мамоніча вылучае выкарыстанне гатычных шрыфтоў, іншага арнаменту, новых свецкіх ілюстрацый-гравюр (пасяджэнне сейма, радаводнае дрэва). У выданні 1648 г. тэкст аздоблены гравюрамі з выявай Уладзіслава IV, фамільных гербаў Радзівілаў і Сапег (гравёры В. Гондзіус і І. Лампэ).

Мастацкае аздабленне Статута ВКЛ адлюстравала характэрныя рысы многіх вялікіх стыляў і культурных эпох еўрапейскага мастацтва. У выданнях на беларускай мове канца XVI ст. можна назіраць рэнесансныя рысы: у кампаноўцы старонкі, гармоніі шрыфтоў, сціпласці ці адсутнасці дробных дэкаратыўных элементаў і выкарыстанні вялікіх гравюр. Гатычныя рысы відавочныя ў польскамоўных выданнях Статута з друкарні Лявона Мамоніча першай чвэрці XVII ст.: шрыфты, застаўкі, канцоўкі, афармленне тытульнага аркуша і інш. Барочная пышнасць, якая заўважалася ўжо і ў выданнях Лявона Мамоніча, асабліва ярка прадстаўлена ў мастацкім аздабленні выдання Статута другой паловы XVII – першай паловы XVIII ст. Класіцыстычныя строгасць і стройнасць, лаканічнасць мастацкага аздаблення відавочныя ў выданнях канца XVIII – пачатку XIX ст. Урэшце як уплыў рамантычных настрояў у грамадстве XIX ст., узрастання цікавасці да ўласнага мінулага можна ўспрымаць перавыданне Статута ў 1854 г., ужо пасля спынення яго дзеяння, Імператарскім маскоўскім таварыствам гісторыі і старажытнасцей расійскіх, прычым на мове арыгінала – старабеларускай. У той самы час адметнае афармленне выдання Статута ВКЛ істотна паўплывала на развіццё мастацтва кнігі свайго часу.

Надзвычай важная, але амаль немагчымая для рэалізацыі – задача **фізічна сабраць розныя асобнікі Статута і прэзентаваць іх шырокай грамадскасці**. Гэта магло б дазволіць візуальна ўспрыняць і зразумець доўгі шлях функцыянавання Статута ВКЛ. На сёння яна часткова можа быць ажыццёўлена ў арганізацыі часовых выстаў, на якіх маглі б дэманстравацца кніжныя помнікі з розных збораў і калекцый нашай краіны і замежжа.

Ідэя была рэалізавана пры арганізацыі выставы “Вялікі Статут Вялікага Княства”, адкрытай у межах IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў. На экспазіцыі, створанай на аснове фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і Музея гісторыі Магілёва, былі прадстаўлены фактычна ўсе выданні Статута ВКЛ, што захоўваюцца ў нашай краіне.

Працяг ідэя атрымала пры арганізацыі выставы “Шлях да Канстытуцыі”, якая прайшла ў Музеі кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў сакавіку – красавіку 2019 г. і на якой былі выстаўлены ўсе канстытуцыйныя акты ў гісторыі нашага народа за апошнія 500 гадоў. Выстава была прымеркаваная да 490-годдзя Першага Статута ВКЛ,

100-годдзя Канстытуцыі Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь і 25-годдзя Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. Экспазіцыя складалася з унікальных рукапісных і старадрукаваных помнікаў права, а таксама выданняў XIX–XXI стст. Значная частка выставы была прысвечана Статуту ВКЛ: былі паказаны арыгіналы і факсімільныя розных спісаў і асобнікаў Статутаў 1529, 1566 і 1588 гг., у якіх упершыню зафіксаваны нормы канстытуцыйнага права. Сярод іншага на выставе можна было пабачыць Канстытуцыю Рэчы Паспалітай 3 мая 1791 г., усе Канстытуцыі Савецкай Беларусі (у тым ліку першую 1919 г. і чатырохмоўную Канстытуцыю БССР 1927 г.). Пачэснае месца заняла Канстытуцыя нашай незалежнай дзяржавы 1994 г. у першапачатковым выглядзе і з улікам пазнейшых змен і дапаўненняў.

Яшчэ адна падобная выстава пад назвай “Праобраз еўрапейскай Канстытуцыі” прайшла ў 2020 г. Галоўнай яе ідэяй было імкненне паказаць Статут ВКЛ не толькі як нацыянальны канстытуцыйны акт, але і як праобраз еўрапейскай Канстытуцыі, пабудаванай на прынцыпах дэмакратыі, роўнасці, справядлівасці, вяршэнства права. Арганізатары спрабавалі паказаць Беларусь як краіну з багатай прававой і кніжнай культурай, якая была прыкладам для пераймання, мела вялікі ўплыў на культуртварчыя працэсы ў іншых землях. З гэтай мэтай на выставе дэманстраваліся розныя выданні і пераклады Статута ВКЛ.

Патрабуе асэнсавання пытанне **ўключэння вобраза Статута ВКЛ у грамадскія працэсы сучаснай Беларусі**: адукацыйны працэс, мастацкую літаратуру, выяўленчае мастацтва і інш. Праз гэта адбываецца актуалізацыя старажытнага помніка і яго рэвіталізацыя – вяртанне да жыцця ў новых формах, прыдатных да задач новага часу. Мы можам бачыць, як шырока інтэграваны вобраз Статута ВКЛ у беларускую літаратуру яшчэ з часоў В. Дуніна-Марцінкевіча і да нашых дзён.

Бясспрэчна, што Статут ВКЛ сёння ўжо не выконвае тыя функцыі, для якіх ён ствараўся першапачаткова. Сёння ён становіцца сімвалам і яркім вобразам, надзеленым рознымі сэнсамі. Статут ВКЛ успрымаецца беларусамі як сведчанне высокага ўзроўню развіцця прававой і палітычнай культуры нашых продкаў, як сімвал дамінантнага статусу беларускай мовы ў ВКЛ і абгрунтаванне прэтэнзій на спадчыну гэтай дзяржавы, як прыклад верацярпімасці і дэмакратыі, а самае важнае – як падстава для гонару і станоўчай ацэнкі патэнцыялу айчыннай культуры.

Праведзены аналіз дазваляе ўпэўнена прамаўляць, што Статут ВКЛ – надзвычай каштоўны помнік айчыннай кніжнай культуры. Ён не толькі моцна паўплываў на развіццё прававой думкі Беларусі і ўсяго ўсходнееўрапейскага рэгіёна, ства-

рыў спрыяльныя ўмовы для развіцця беларускай дзяржаўнасці, стаў важным дасягненнем у працэсе станаўлення беларускай пісьмовай мовы, але таксама зрабіў істотны ўнёсак у развіццё кніжнай традыцыі. Можна сцвярджаць, што наша старажытная протаканстытуцыя была перанятая ці выкарыстана многімі народамі пры фарміраванні прававой сістэмы розных краін. З гэтай мэтай яна перакладалася на іншыя мовы, на якіх таксама мела афіцыйнае выкарыстанне. Фактычна яна стала правобразам еўрапейскай Канстытуцыі, пабудаванай на прынцыпах дэмакратыі, роўнасці, справядлівасці, вяршэнства права.

Спіс літаратуры

1. **Матэрыялы IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў** “Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі”, Мінск, 18–19 красавіка 2013 г. / [склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша]. – Мінск : НББ, 2013. – 261 с.
2. **Мякішев, В.** Кириллические издания Литовского Статута 1588 года / В. Мякішев. – Kraków : Lexis, 2014. – 390 с.
3. **Суша, А. А.** Выданні Статута Вялікага Княства Літоўскага ў беларускіх і замежных зборах / А. А. Суша // Статут Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага 1588 г.: да 430-годдзя выдання : зб. навук. арт. па матэр. канф. [Мінск, 19–20 кастрычніка 2018 г.]. – Мінск, 2018.
4. **Захарава, Т. М.** Кнігазбор А. П. Сапунова ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі: да гісторыі камплектавання (20-я гг. XX ст.) / Т. М. Захарава // Матэр. IX Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў “Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі”. – Мінск, 2013.
5. **Цітавец, А. І.** Скарбы нашай спадчыны – вядомыя і невядомыя / А. І. Цітавец // Матэр. IX Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў “Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі”. – Мінск, 2013.
6. **Дзярновіч, А.** Статут у Інфлянтах: асобнікі Статута ВКЛ 1588 г. у рыжскіх зборах (“рускі” і нямецкі) / А. Дзярновіч // Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура : зб. нав. арт. : у 2 ч. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі ; уклад.: А. А. Скеп’ян ; рэдкал.: У. Р. Гусакоў [і інш.]. – Мінск, 2017. – Ч. 2.
7. **Цітавец, А. І.** Невядомы спіс Трэцяга статута Вялікага Княства Літоўскага / А. І. Цітавец // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / Нац. б-ка Беларусі ; [склад.: Л. Г. Кірухіна, К. В. Суша]. – Мінск, 2010. – Вып. 12.
8. **Пташицкий, С. Л.** К вопросу об изданиях и комментарии Литовского статута : историко-библиографическая справка / С. Л. Пташицкий. – СПб. : Тип. С. А. Корнатовского, 1893.
9. **Сліж, Н.** Асобнікі Статута 1588 г. як дадатковыя крыніцы права / Н. Сліж // Другі міжнар. кангрэс даследчыкаў Беларусі : працоўныя матэрыялы. – Каўнас, 2013. – Т. 2.
10. **Галенчанка, Г. Я.** Уладальніцкія і чытацкія надпісы на выданнях Статута / Г. Я. Галенчанка // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : тэксты, давед., камент. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989.
11. **Зернова, А. С.** Типография Мамоничей в Вильне (XVII век) / А. С. Зернова // Книга. Исследования и материалы. – М., 1959. – Сб. 1.
12. **Галенчанка, Г. Я.** Паліграфічныя асаблівасці Статута / Г. Я. Галенчанка // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : тэксты, давед., камент. – Мінск : БелСЭ, 1989.
13. **Издания кириллической печати XV–XVI вв.** (1491–1600) : кат. книг из собр. ГПБ / Рос. нац. б-ка ; [сост. В. И. Лукьяненко ; ред. В. М. Загребин]. – СПб. : Изд-во РНБ, 1993.
14. **Вознесенский А. В.** Петр Тимофеев Мстиславец и его издания / А. В. Вознесенский // Национальная библиотека. – 2018. – № 2 (12).

Ірына КУКЕТА,
галоўны бібліятэкар навукова-даследчага аддзела бібліятэказнаўства
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

РАЗВІЦЦЁ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХХ ст.

НОВЫЯ АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА ВЯДОМЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ФАКТЫ

Працяг. Пачатак у № 2.

Падчас працы з архіўнымі дакументамі, датычнымі першай паловы ХХ ст., быў выяўлены лістадайнаўства намесніка народнага камісара асветы БССР Валасевіча ў Галоўнае ўпраўленне навуковых і музейных устаноў Наркамасветы РСФСР ад 22.04.1926 г. аб перадачы бібліятэкі былой Рымска-каталіцкай акадэміі Беларускай дзяржаўнай бібліятэцы. Згодна з дакументам, з гэтай бібліятэкі ўжо была канфіскавана частка кніг, якія падлягалі перадачы Польшчы паводле Рыжскай дамовы. Астатнія выданні планавалася накіраваць у Акадэмію навук. Намеснік народнага камісара асветы БССР Валасевіч хадайнаў аб яе перадачы ў БДБ, падкрэсліўшы пры гэтым усю важнасць і значнасць названай бібліятэкі для Беларусі.

Тэме фарміравання фондаў таго перыяду прысвечаны яшчэ шэраг знойдзеных дакументаў, якія тычацца дадатковага сістэматычнага камплектавання Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі. Іх дэталёвае вывучэнне ў будучыні дазволіць раскрыць тэму яшчэ шырэй.

Даволі імклівы рост бібліятэчных фондаў і колькасці чытачоў востра ставілі пытанне неабходнасці павелічэння плошчаў БДБ. “У 1923 г. пад бібліятэку быў аддадзены другі будынак, размешчаны па суседстве з першым, а ў 1924 г. памяшканні бібліятэкі былі пашыраны шляхам рэканструкцыі двухсветлавой чытальнай залы” [5, с. 221]*. Але ўжо ў 1926 г. пытанне крытычнага недахопу плошчаў зноў было на парадку дня.

Пошукі магчымых варыянтаў рашэння праблемы адлюстраваны ў некалькіх знойдзеных намі дакументах. Аб неадпаведнасці будынка бібліятэкі свайму прамому прызначэнню гаворыцца ў першым пункце дакумента вынікаў праверкі БДБ Народным камісарыятам рабоча-сялянскай інспекцыі (РКИ) БССР у 1926 г. Адна з прычын гэтай неадпаведнасці – размяшчэнне бібліятэкі ў двух будынках. На падставе інспекцыі былі зроблены высновы і сфармуляваны прапановы. Пытанне пра новы будынак планавалася вырашыць у першую чаргу.

Гэты дакумент цікавы яшчэ і тым, што праз заўвагі і рэкамендацыі, якія ён утрымлівае, част-

кова ілюструецца атмасфера Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі таго часу: адсутнасць электрычнага святла (з-за чаго ствараўся паўзмрок у чытальных), недастатковая вентыляцыя памяшканняў, вялікі пласт пылу на кнігах і мэблі, антысанітарны стан лесвіц і калідораў і г. д. Заўвагі і рэкамендацыі інспектараў тычыліся таксама расстаноўкі сталаў, наяўнасці чарніліц і ручак на сталах, гадзіннікаў, вешалак і вады для чытачоў у чытальных залах.

Для забеспячэння працоўнай дысцыпліны кіраўніцтву бібліятэкі па выніках праверкі было прапанавана ўсталяваць “цвёрды расклад”, каб “ліквідаваць назіранае спазненне супрацоўнікаў на службу”, “распрацаваць інструкцыі правоў і абавязкаў для супрацоўнікаў”, “для выкаранення дэфектаў і павышэння кваліфікацыі практыкаваць вытворча-тэхнічныя нарады супрацоўнікаў”.

З гісторыі бібліятэкі вядома, што шляхі вырашэння праблемы недахопу плошчаў для захоўвання фонду і стабільнага функцыянавання бібліятэкі шукаліся даволі доўга. Яе дырэктар не раз звяртаўся ў высокія інстанцыі.

Цікавае уяўляе адзін з такіх лістоў І. Сіманюскага ў Народны камісарыят асветы БССР аб крытычным стане памяшкання бібліятэкі, датаваны 25 мая 1926 г., калі ўстанова была толькі-толькі рэарганізавана. У лісце Іосіф Бенцыянавіч звяртаў увагу на тое, што памяшканні, адведзеныя пад бібліятэку, зусім функцыянальна не прыстасаваныя, размяшчэнне бібліятэкі ў двух будынках, праца ў дзвюх чытальных залах патрабуе яшчэ і дадатковых сродкаў, і працоўных выдаткаў. З прычыны запойненасці плошчаў новыя паступленні даводзілася ставіць у другі шэраг або пад самую столь, што істотна ўскладняла працу з імі.

Дакумент змяшчае прапановы дырэктара аб магчымых варыянтах вырашэння праблемы. Найлепшым, на яго думку, безумоўна, магло стаць атрыманне новага будынка для бібліятэкі. Пры гэтым узвядзенне яго неабходна было пачаць вельмі аператыўна, бо з улікам таго, што фонд папаўняўся штомесяц на 5–6 тыс. тамоў, ужо праз паўгода рэзервы памяшканняў маглі быць вычарпаныя.

Іосіф Бенцыянавіч разумее, што разлічваць на незапланаванае будаўніцтва было складана,

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 2.

таму ў якасці альтэрнатывы прапаноўваў аб'яднанне наяўных будынкаў шляхам стварэння паміж імі вялікай чытальнай залы, а пад ёй – кнігасховішча, якога хапіла б, па яго падліках, як мінімум на 4–5 гадоў.

Яшчэ адным выхадам з сітуацыі дырэктару бачыўся перанос бібліятэкі ў іншы будынак. Як магчымы варыянт – памяшканне былога манастыра на рагу вуліц Энгельса і Хрышчэнскай.

Улічваючы невялікія фінансавыя магчымасці, І. Сіманоўскі бачыў у якасці неадкладнай часовай меры, якая магла на год вырашыць пытанне размяшчэння бібліятэчнага фонду, падзел чытальнай залы ў будынку Юбілейнага дома на два паверхі, першы з якіх будзе адпушчаны пад кнігасховішча, а другі – пад чытальную залу. Магчымасць павелічэння месца пад захоўванне фонду І. Сіманоўскі бачыў таксама ў памяншэнні плошчы, адведзенай пад яго кватэру. Апрача таго, дырэктар адзначаў, што неабходна ў самы кароткі тэрмін зрабіць рамонт наяўных памяшканняў бібліятэкі.

Як адзін з варыянтаў вырашэння пытання аб паляпшэнні матэрыяльна-тэхнічнай базы БДБ у канцы 20-х гг. XX ст. было размяшчэнне яе ў “доме металістаў”. У адказ на пастанову СНК БССР ад 8.08.1928 г. Народны камісарыят асветы 30.08.1928 г. накіраваў ліст у Дзяржаўную планавую камісію БССР па пытанні размяшчэння БДБ у “доме металістаў” № 26 па вул. Савецкай, а таксама аб мэтазгоднасці ўзвядзення новага будынка для бібліятэкі.

Ліст дэталёва перадае ўвесь пералік неабходных работ па пераабсталяванні “дома металістаў” пад патрэбы бібліятэкі. Разлік выдаткаў гэтай працы паказаў яе нерацыянальнасць па шэрагу прычын:

– дом адносна новы (1913), пабудаваны для пражывання людзей (улічваючы жыллёвы крызіс – гэта неапраўданыя выдаткі, бо жыхарам неабходна будзе даць іншае жыллё);

– з улікам статыстычных паказчыкаў росту фонду праз 8–9 гадоў і гэтая плошча дасягне сваёй мяжы без магчымасці далейшага яе павелічэння.

Зыходзячы з выкладзеных аргументаў, у якасці найбольш прымальнага варыянта Наркамасветы БССР унёс прапанову па ўзвядзенні новага будынка, які забяспечыў бы магчымасць росту фонду на найбліжэйшыя 20–25 гадоў.

Будаўніцтва прапаноўвалася пачаць на ўчастку па вул. Савецкай, насупраць універсітэцкага гарадка. Прымаючы пад увагу шэраг праблем, якія ўзніклі ў бібліятэкі з-за недахопу памяшканняў, пытанне новага будынка павінна было стаць першачарговым.

Фонд галоўнай бібліятэкі краіны назапашваўся вельмі хутка, таму памяшканне павінна было праектавацца на 1 млн тамоў, чаго, па

падліках, хапіла б прыкладна на 10 гадоў. Пры гэтым важна было прадугледзець магчымасць павелічэння ў будучыні плошчы бібліятэкі шляхам дабудавання.

Ліст змяшчае пералік канкрэтных груп памяшканняў, якія павінны прысутнічаць у праекце. Агульная плошча закладалася на 25 тыс. м², кошт будаўніцтва – на 625 тыс. руб. Узвесці будынак планавалася за два сезоны, з 1929 г.

Наркамасветы БССР прапаноўваў у тэрміновым парадку разгледзець гэтае пытанне і даць сваё заключэнне для магчымасці яго зацвярджэння ў СНК БССР.

Пракакол № 39 пасяджэння сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржплана БССР ад 6 верасня 1928 г. сведчыць, што адказ быў атрыманы ўжо праз тыдзень. Члены пасяджэння прыйшлі да высновы: з улікам усіх выдаткаў на пераабсталяванне, грошай, выдзеленых на гэтую мэту, недастаткова. Пытанне ўзвядзення новага будынка адклалі з прычыны адсутнасці зацверджанага пад яго месца і крыніц фінансавання. Было прапанавана не пазней за 1 кастрычніка падаць у Дзяржплан БССР дакладную запіску з канкрэтызацыяй усіх дэталей.

У выніку 28 лістапада 1928 г. на пасяджэнні сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржплана БССР прынялі рашэнне (з улікам немэтазгоднасці пераробкі “дома металістаў”) узвесці для бібліятэкі спецыяльны будынак з запланаванай структурай памяшканняў.

Спачатку меркавалася, што бібліятэка будзе створана ў межах універсітэцкага гарадка, але пазней у архітэктурны праект унеслі змены, па якіх бібліятэку вырашылі пабудаваць на ўчастку, размешчаным на рагу вуліц Маркса і Энгельса, насупраць Беларускага дзяржаўнага тэатра. Названыя змены засведчыў і выяўлены намі ў архіўных фондах пракакол ад 18.06.1929 г. № 27 пасяджэння сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржплана БССР аб памеры сродкаў, неабходных на будаўніцтва дзяржаўнай бібліятэкі. Як відаць, быў разгледжаны другі варыянт архітэктурнага праекта з унясеннем у яго асобных змен: плошчу будынка павялічылі і, адпаведна, кошт вырас да 636 тыс. рублёў [11].

У выніку разгляду разнастайных варыянтаў па пашырэнні плошчаў бібліятэкі на пасяджэнні калегіі СНК ад 19 лістапада 1929 г. была прынята пастанова аб узвядзенні новага будынка агульнай плошчай 4 тыс. м². Праца павінна была адбывацца паэтапна. Спачатку планавалі пабудаваць корпус бібліятэкі з усімі функцыянальнымі памяшканнямі, у тым ліку з вялікай чытальнай залай на 400 месцаў і кнігасховішчам на 500 тыс. экз. Пазней меркавалася ажыццявіць будаўніцтва асноўнага кнігасховішча на 2,5 млн экз.

Праз тры гады пасля прыняцця пастановы, у пачатку 1932 г., Беларуская дзяржаўная бібліятэка пераехала ў новы будынак, які забяспечваў яе шырокімі чытальнымі заламі, неабходнымі службовымі памяшканнямі і кнігасховішчам на 800 тыс. тамоў. У гэтым жа годзе, 10 жніўня, пастановай СНК БССР яна была рэарганізавана ў Дзяржаўную бібліятэку і Бібліяграфічны інстытут БССР з прысваеннем імя У. І. Леніна.

Яшчэ адзін дакумент, знойдзены ў ходзе навукова-даследчай працы, можа ўяўляць цікавасць для даследчыкаў гісторыі бібліятэчнай справы краіны. Гэта аператыўны план працы Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна (ДБЛ БССР) на 1926–1927 гг. Дакумент фарміраваўся паводле задач і структуры бібліятэкі, прапісаных у статуте, а таксама ў адпаведнасці з нормаў працы і арганізацыйнымі задачамі, адзначанымі праколам абследавання Бюро рацыяналізацыі рабоча-сялянскай інспекцыі БССР. Планаваўне ўсёй працы прадугледжвалася з улікам таго, што сярэдні штогадовы прырост кніжнага фонду складаў 60 тыс. інвентарных адзінак, а наведвальнасць чытальных залаў – 400–500 чалавек на дзень.

У плане адлюстравана і дзейнасць па дакамплектаванні бібліятэкі з дзяржаўных кніжных фондаў Масквы і Ленінграда.

Пяты раздзел статута БДБ даваў права адкрываць з дазволу Наркамсветы БССР агульныя і спецыяльныя аддзяленні (як самастойныя, так і пры розных дзяржаўных і навуковых установах). Перспектыўны план прадугледжваў стварэнне аддзяленняў у Віцебску і Магілёве. І сапраўды, філіял у Віцебску ўзнік у 1926 г., а Магілёўскае падраздзяленне – у 1928 г.

Раней перад даследчыкамі стаяла задача адлюстраваць гісторыю станаўлення і развіцця Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна ў першую чаргу на базе дакументаў кіраўнічых органаў, таму лакальныя прававыя дакументы, якія рэгламентавалі арганізацыю яе працы знутры, засталіся не вывучанымі і не ўведзенымі ў навуковы зварот. Між тым гэтыя дакументы дэманструюць спецыфіку працы галоўнай бібліятэкі краіны ў пэўныя перыяды развіцця, дазваляюць дэталёва перадаць умовы яе функцыянавання.

Падчас даследавання намі вывучаны шэраг загадаў, якія тычацца дзейнасці Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна ў 30-я гг. XX ст. Многія з іх утрымліваюць абавязковыя да выканання патрабаванні, звязаныя з захаваннем працоўнай дысцыпліны. Пра тое, што гэтае пытанне было на парадку дня ў ДБЛ БССР даволі доўга, сведчаць знойдзеныя дакументы. Да прыкладу, загад ад 20.02.1934 г. № 16 змяшчаў паўторны напамін усім супрацоўнікам: неабходна было штодня распісвацца на кантрольным

лісце аб прыходзе на працу. Адсутнасць такога запісу магла залічыцца як прагул.

Загад ад 5.03.1934 г. № 23 таксама быў прысвечаны працоўнай дысцыпліне і ўтрымліваў патрабаванні да працы кантралёраў (супрацоўнікаў, якія дзяжурылі на вахце пры ўваходзе ў бібліятэку). Акрамя праверкі пропускаў яны павінны былі сачыць за абавязковым роспісам супрацоўнікаў у кантрольным лісце, а таксама весці ўлік прыходу – выхаду кожнага канкрэтнага супрацоўніка. Пры наяўнасці зафіксаванага спазнення супрацоўніку аб'яўлялі вымову, а пры паўторы парушэння дысцыпліны ўзнікала рызыка быць звольненым.

У мэтах рашучага ўздыму працоўнай дысцыпліны і выкаранення фактаў яе парушэння кіраўніку спраў Аўскеру згодна з загадам ад 18.04.1935 г. № 17 даручалася ўдасканаліць сістэму агульнага кантролю шляхам увядзення табеля і штодзённага ўліку спазненняў і прагулаў, а таксама складання выніковых пяцідзённых, паўмесячных і месячных пайменных зводак.

Загадчыкі аддзелаў таксама былі абавязаны пастаянна кантраляваць вытворчую дысцыпліну, у тым ліку сачыць за вытрымліваннем паўгадзіннага інтэрвалу, адведзенага на абед. Неабходна было выключыць правядзенне ў працоўны час іншых работ, а таксама асабістых спраў і гутарак. Кіраўнікі павінны былі завесці ў аддзелах на кожнага супрацоўніка індывідуальныя карткі па ўліку праведзенай працы і выканання планавага заданняў.

Аналіз загадаў па Беларускай дзяржаўнай бібліятэцы БССР паказаў, што немалаважным пытаннем у 1930-я гг. было таксама і забеспячэнне захаванасці маёмасці бібліятэкі. Канстатаваліся выпадкі, калі яна знаходзілася пад пагрозай: на працоўным месцы адсутнічалі ахоўнікі; было адчынена акно на першым паверсе будынка; чытачоў маглі прапусціць без адзначэння білета на ўваходзе. У сувязі з гэтым загадам ад 6.09.1934 г. № 94 зацвярджаліся пэўныя меры па ўзмацненні аховы. Так, устанаўлівалася персанальная адказнасць загадчыкаў аддзелаў і кабінетаў за ўвесь кніжны фонд і за маёмасць, якая знаходзілася ў іх структурным падраздзяленні. Катэгарычна забаранялася выдача кніг супрацоўнікам бібліятэкі і іншым асобам без дамашняга абанемента. Для кантролю працы чытачоў з кнігамі з 20 верасня прадугледжвалася ўвесці асобныя пропускі для тых, хто атрымліваў кнігі па дамашнім абанементам, а таксама для ўсіх тых асоб, якія мелі права працаваць у бібліятэцы з уласнымі кнігамі. Ахоўнікі павінны былі ў канцы змены абыходзіць увесь будынак бібліятэкі і фіксаваць у спецыяльным сшытку кантролю вынікі праверкі.

Заканчэнне будзе.

Сяргей ШАПРАН

ПАД ЗНАКАМ ГРУНВАЛЬДА, або СКАРБЫ БІБЛІЯТЭКІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Дом народнага паэта Рыгора Барадуліна пачынаўся з кніг – яны сустрэкалі пры ўваходзе, месцячыся ў кніжнай шафе ў вузкім калідоры, спакусліва пазіралі разнамаснымі карэньчыкамі з асобнай паліцы перад дзвярыма ў гасціны пакой і ўладарылі ў кабінце – тут шафы былі шчыльна застаўлены кнігамі ад падлогі і амаль да столі. Зрэшты, у тым не было нічога дзіўнага: дзядзька Рыгор быў не проста кніжнікам – ён жыў сярод кніг.

Доўгі час я не мог зразумець, чаму ён ніколі не запрашае да сябе, а сам гатовы выправіцца куды заўгодна, нават калі для гэтага трэба праехаць праз увесь горад. Пакуль аднойчы выпадкова не трапіў у ягоны дом.

Нічога падобнага я дагэтуль не бачыў: гэта быў не кабінет, а вялізны награвашчаны проста на падлозе архіў з бібліятэкай па перыметры. Ubачанае нагадвала не чалавечае жылло, а кратар патухлага вулкана.

*Кватэра ў Грышы лепшая на свеце:
Тут філіял Грунвальда ў кабінце, –*

гэта з эпіграмы Уладзіміра Караткевіча, які не раз бываў тут і, мусіць, быў таксама ўражаны, бо зноў выкарыстаў гэтую метафару пра Грунвальд у пакоях, дзе “залацяцца спінкі кніг”, у “Чорным замку Альшанскім” [1].

Сапраўды, несмяротны дух Грунвальда панаваў тут па-над усім. Так, злева і справа па пояс грувасціліся стосы кніг, рукапісаў, машынапісаў і нататнікаў, што былі складзіраваны на падлозе. Да акна было не прайсці, і таму фортку дзядзька Рыгор адчыняў двума кіёчкамі. Ад дзвярэй да пісьмовага стала вяла вузкая сцэжка, на якой мы не маглі размінуцца, нібыта гэта была дарожная паласа аднабаковага руху, і каб прапусціць гаспадара, я ўставаў на крэсла. Вакол стала ўзвышаліся кнігі і паперы, пад сталом назіралася тая самая карціна, таму прысесці можна было толькі бокам. На самім стале стаялі лямпа з утульным святлом, фотаздымак мамы паэта Акуліны Андрэеўны ў рамачцы, керамічныя фігуркі і іншыя дробязі, што стваралі адпаведны стыль і творчы настрой. На сценах – абразы (адзін з іх – падару-

Адзін з апошніх фотаздымкаў Рыгора Барадуліна. 2014 г.
Фота С. Шапрана. Друкуецца ўпершыню.

нак паэта Анатоля Сыса) і фотаздымкі Рыгора Барадуліна, яго бацькоў, Янкі Купалы, Уладзіміра Караткевіча, Васіля Быкава...

Парадкуючы потым з дзядзькам Рыгорам архіў, які ён збіраў больш за тры дзесяцігоддзі, мы знайшлі шмат цікавага. Многае было звязана з ягоным, як ён гаварыў, залатым сябрам Уладзімірам Караткевічам, і гэтае многае здавалася цяпер неацэнным скарбам. Так, у завалах кабінета адшукаліся не толькі лісты і малюнкi Караткевіча, але і тры тоўстыя папкі з аўтарызаваным машынапісам шматпакутных “Каласоў пад сярпом тваім”, які ў сярэдзіне 1960-х сябры хававалі ва Ушачах, асцерагаючыся, каб раман, зарэзаны цэнзурай, не знік бяследна. Зберагаўся тут і каліграфічна напісаны рукапіс “Ладдзі Роспачы”, які Караткевіч ахвяраваў Барадуліну і які сябры, зноў жа “надзейна” хаваючы, неаднойчы потым гублялі, знаходзячы ў самых нечаканых месцах (аднаго разу адшукалі за кухоннай плітой!).

“УШАЦКІ МАЛЕЦ РЫГОР”

Знайшліся ў кабінце таксама лісты Васіля Быкава і перапіска з мамай Акулінай Андрэеўнай, пра якую Барадулін раней згадваў, марачы некалі ўбачыць надрукаванай. І калі я назаўтра патэлефанаваў, ён казаў, што ўранні прачытаў колькі матуліных лістоў і заплакаў...

“Я жива и здорова, – пісала сыну-першакурсніку Акуліна Андрэеўна. – Ад тебе я палучыла 3 пільмы и запіску, а тебе не дала атвэта, патаму у запіске не была адраса, а другое палучыла. Ты пісав, штоб я паслала тебе штаны. Я скоранька сабрала пасылачку: штаны, боты, баначку масла, шесть яйц, чатьвертушку варенья, маленькі сыр, 4 памідоркі, партянки и сколько улезла яблыкав и 25 рублей улажила и паслала. Маленькае пільмо улажила у пасылку. <...> Устаю и лажусь, сынок, а ты мне стаішь у глазах. Што ты яси и как ты живёшь? А памагчы не магу”. І сын пісаў у адказ: “Усім, усім, мама, я табе абавязаны. Вазьму есці сала, і адразу ўспомніцца, чые рукі збіралі храп’е, чые рукі прыгатаўлялі яго. Мне ўспамінаецца дом. Надзёну штаны, апрану футболку, мне ўспомніцца, што твае рукі ўсё гэта зрабілі”^{*}.

Тут жа, у кабінеце, маўкліва дажываў адвезены яму век і фібравы чамаданчык, з якім Інючок, як называла яго мама, у 1954-м прыехаў у Мінск паступаць ва ўніверсітэт і ў якога на вакзале адарвалася ручка. У чамадане цяпер зберагаўся фотаархіў паэта: вось тут ён зусім маленькі, а тут – з мамай, на іншым фотаздымку надпіс добра знаёмым акруглым почыркам: “Маёй зязюльцы шэрай, маёй любай маме...” А вось фота, на якім Акуліна Андрэеўна разам з сяброўкай Арынай Цярэнцьеўнай Янушкевіч, і подпіс на адвароце: “Дарагому сынку ад дзвюх падружак. Толькі падружка трошку мордачку скрывіла”...

Дзясяткі, сотні фотаздымкаў з мамай і сямейнікамі: з жонкай Валянцінай Міхайлаўнай, дачкой Ілонай і ўнучкай Дамінікай; з сябрамі Васілём Быкавым, Уладзімірам Караткевічам, Міхасём Стральцовым і Генадзем Бураўкіным, а яшчэ – з Якубам Коласам, Уладзімірам Дубоўкам, Ларысай Геніюш, Петрусём Броўкам, Піменам Панчанкам, Анатолям Вялюгіным, Міколам Аўрамчыкам, Яўгеніяй Янішчыц, Васілём Сёмухам, Ігарам Шклярэўскім, Андрэем Вазнясенскім, з мастаком Барысам Заборавым, з касманаўтам Юрыем Гагарыным... Цэлая эпоха ў адным фібравым чамаданчыку.

Зрэшты, не меншым багаццем, чым рукапісы і фотаздымкі, былі ў кабінеце кнігі, як самога гаспадара, так і аўтараў усяго свету. Што тычыцца кніг Барадуліна, то яны займалі шафу злева пры ўваходзе. І не дзіва: часта з паэтам замест ганарару разлічваліся ягонымі ж выданнямі, таму ён быў багаты на кнігі, а не на грошы. Адзін з унікальных экзэмпляраў – асобнічак першай кніжкі “Маладзік над стэпам” з дарчым

^{*} Пазней разам з Н. Давыдзенкай мы ажыццявілі мару Р. Барадуліна і выдалі гэтыя лісты асобнай кнігай (гл.: [2]).

Рыгор Барадулін у сваім кабінеце. 2006 г.
Фота С. Шапрана.

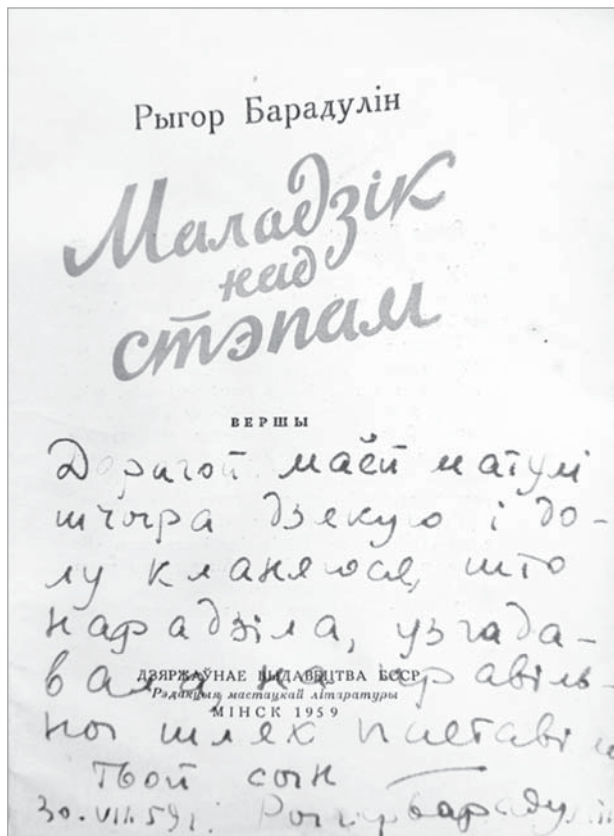
надпісам: “Дарагой маёй матулі шчыра дзякую і долу кланяюся, што нарадзіла, узгадавала, на правільны шлях паставіла. Твой сын *Рыгор Барадулін*. 30.VII.59 г.”.

Яшчэ пра некалькі кніг, што дзядзька Рыгор ужо даўно падпісаў у дар, а пасля забыўся. Так, да прыкладу, на паэтычным зборнічку “Вершы для Эльзы” шведскага паэта Крыстафера Ляндоера выразна чытаўся дарчы надпіс перакладчыка: “Музею Беларускага кнігадруку, што ў вечным Полацку, – паклон ад Швэцыі! *Рыгор Барадулін*. 25.I.2000. Менск”. Іншую кнігу, што таксама выйшла ў яго перакладах, – “Чорныя геральды” перуанскага паэта Сэсары Вальехі – я перадаў адрасату, якога так шанаваў дзядзька Рыгор, толькі праз дваццаць гадоў – у сакавіку 2014-га, у дзень развітання з паэтам: “Слыннаму палачаніну Лявону Баршчэўскаму – з багавейнасцю! Ушацкі малец *Рыгор*. 15.I.94. Менск”.

“ДЗЯКУЙ РОДНАМУ СЛОВУ!”

Рыхтуючы ў 2009 г. кнігу ліставання з Акулінай Андрэеўнай “Паслаў бы табе душу...”, я міжволі звярнуў увагу на пасланні 1955 г., калі Барадулін у трох лістах запар настойліва прасіў маці і аднавяскоўца набыць двухтомнік Сяргея Ясеніна: «Очень, очень и очень прошу тебя, Вовика, достаньте, если это еще не поздно, двухтомник Есенина, – малітоўна прасіў Барадулін. – В Минске он был, но меня не было. А теперь его здесь не достанешь и за 2[-е] сотни. А на район долж-

Дарчы аўтограф Рыгора Барадуліна маме на кнізе “Маладзік над стэпам”.

ны даць экзэмпляров пяць-шэсть. Свяжыцеся с продавщицей книжного магазина и с базой, через которую идут книги, и достаньте. Очень, очень прошу Вовика и всех, от кого это зависит, достаньте, если это еще можно, эту вещь. Мне его хочется, как живой воды.

Очень прошу, Вовичек! Когда буду учить твоего наследника или наследницу, никогда “двойки” не поставлю и на осень не задам» [2, с. 53–54].

Чым так прывабліваў яго Сяргей Ясенін, якога пасля працяглай забароны толькі-толькі пачалі выдаваць? «Па-першае, ён мне страшэнна падабаўся, – казаў дзядзька Рыгор, калі я запытаўся пра гэта. – Помню, я ўсю ноч чытаў яго томік з бярозкай на вокладцы, а на наступны дзень атрымаў “двойку” па хіміі... Ясенін, канешне, аграмаднае ўражанне на мяне зрабіў. Лермантаў, Маякоўскі – ужо меншае. А тут яшчэ гэтая забарона, і навязванне на кожным кроку Маякоўскага, на якім была пабудаваная ўся праграма савецкай літаратуры, на яго “Савецкім пашпарце”. І раптам – Ясенін, жывы, яго “Анна Снегіна” і лісты да маці... <...> Ён і да гэтага часу ў маёй душы» [3, с. 81, 82].

Аднак, вядома, не адзін Ясенін быў у душы паэта Барадуліна, у аўтабіяграфічным эсе “Дзякуй роднаму слову!” ён згадваў:

«Вельмі запомнілася адна раніца. Пасвіў на лузе карову. Недаверліва ўзяў кніжку са словам,

якое мяне пачынала палохаць, “вершы”. Пачаў чытаць:

*І калі ў паходнай палатцы прысніцца мне
Светлы гай з залатымі сініцамі,
Плэскаць сініх азёр на зары,
Спеў драздоў у смалістым бары, –
Тады гасне туга, адыходзіць самота...*

Зусім няма халодна-шаблонных слоў, застылага асартыменту вобразаў. І далей:

*Покуль сонца не згасне,
Покуль свецяцца зоры,
Беларусь не загіне, будзе жыць Беларусь!*

Усё такое блізкае. За родны край загінуў мой бацька.

Зачараваў мяне Пімен Панчанка смеласцю, сакавітасцю, незвычайнасцю звычайнага. Потым Анатоль Вялюгін – дакладным, па-вайсковому падцягнутым радком. Гэта былі “нехрэстаматыйныя” аўтары, і вучыць на памяць можна было тое, што падабалася, да чаго ляжала душа. <...>

Універсітэт адкрыў мне новага, вялікага Янку Купалу, “нехрэстаматыйнага”, яшчэ больш “прысушыў” сэрца да генія роднага слова – Максіма Багдановіча» [4, с. 8–9].

Так Барадулін пісаў у пачатку творчага шляху, а ўжо на схіле гадоў прызнаваўся ва ўступным слове да томіка выбраных твораў куміра сваёй душы: “Аднаго жыцця мала, каб дарасці да разумення Максіма Багдановіча, да разумення ягонай унікальнасці, ягонай велічы, ягонай прастаты й крынічнай пранікнёнасці” [5, с. 9].

Аднак, безумоўна, не толькі названыя паэты фарміравалі асобу Барадуліна – моцна паўплываў і Якуб Колас з “Новай зямлёй”, якую малады паэт ведаў амаль на памяць. «Колас жа – гэта велізарная велічыня, – гаварыў ён. – З яго “Новай зямлі” пачалася нацыя. Калі Купала па-свойму духоўна занатаваў нацыю, дык “Новая зямля” – гэта, паўтаруся, беларуская біблія, біблія беларускага духу. Я не ўяўляю нацыі без “Новай зямлі”, як духоўнасць не ўяўляю без Купалы» [3, с. 155]. І ўжо ў працяг тэмы называў пяць зоркавых імёнаў, без якіх немагчымая, на яго погляд, беларуская нацыя: Максім Багдановіч, Янка Купала, Якуб Колас, Уладзімір Караткевіч, Васіль Быкаў.

Апроч таго, яшчэ са студэнцкіх часоў Барадуліна вабіў паэтычны геній Адама Міцкевіча. Так, упершыню студэнтам прачытаўшы “Пана Тадэвуша”, ён занатаваў у дзённіку: «Сіла. Аж сорамна, што да гэтых пор не прачытаў. Трэба было за гэты час перачытваць у які 7-мы раз. А я – першы. Ды, як кажучь, лепш пазней, чым ніколі. Колькі трапных дэталяў, мясцін. Партрэты як жывыя. Так і бачыш і Тадэвуша, і Зосю, і модніцу-какетку Тэлімену, і графа. А якім гім-

нам сапраўднаму мастацтву гучыць сцэна, дзе Янкель-цымбаліст іграе на вяселлі Зосі! Чытаючы, адчуваеш, што ўсе гэтыя персанажы аджываюць свой век. Тадэвуш і Зося, адчасці, нешта новае. Аб прыродзе і гаварыць няма чаго: яна жыве! Гэта ж навек запомніцца радок: “И клевер покраснел, как юноша несмелый”. А колькі іх! Шкада, што не магу чытаць у арыгінале Міцкевіча» [6, с. 57–58].

Пасталеўшы, Барадулін ахвяруе вялікаму ўраджэнцу Навагрудчыны адзін з праграмных сваіх вершаў, які пасля ягонай смерці будзе чытацца як самаэпітафія:

*Паэты нараджаюцца ў карчме,
Каб іх пасля
Аплаквалі саборы.
Выгнанніку
Не ў спіну вецер дзьме, –
Ён носіць край абражаны
З сабою.
.....
Маўчы, ўсыпальня каралёў...
Вякі
Прыціхлі
Над геральдыкай нямою.
Спытае нехта:
– Быў кароль які,
Калі пісаў паэт:
“Ojczyzno toja...”? [7, с. 254].*

Аднак і гэта яшчэ не поўны спіс літаратурных настаўнікаў Рыгора Барадуліна, бо былі яшчэ Генрых Гейнэ і Уільям Шэкспір, Тарас Шаўчэнка і Фёдар Цютчаў, Аляксандр Грыбаедаў і Афанасій Фет, Міхаіл Лермантаў і Аляксандр Пушкін, якога Барадулін, як і Якуба Коласа, ведаў на памяць са школьных часоў. Таму й не было нічога дзіўнага, калі праз пэўны час многіх з тых, каго любіў з юнацтва, ён перастварыў па-беларуску. Як не было нічога дзіўнага і ў тым, што гэтыя і многія іншыя аўтары пажыццёва прапісаліся ў ягоным доме – сваімі кнігамі. У гэтым сэнсе жытло дзядзькі Рыгора стала прытулкам для цэлага свету.

Увогуле, заўзятыя бібліяфілы пазаздросцілі б многім кніжным набыткам паэта. Вось, напрыклад, рымскі малітоўнік на царкоўнаславянскай і беларускай мовах “Божым шляхам” 1946 года выдання, а вось адрэстаўраванае “Святое Евангеліе”, што выйшла ў 1914 г. у Санкт-Пецярбургу. А гэта невялічкая кніжачка “Маладняк Янку Купалу: да 20-гадовага юбілею”, выданне 1925 г. са штампам Дзяржархіва БССР. Ці “Каласкі” Зоські Верас у цудоўным аздабленні Міхася Басалыгі, з прадмовай Ніла Гілевіча і з дарчым аўтографам аўтаркі: “Паважанаму Рыгору Іванавічу Барадуліну і яго сям’і. Як падзяку за прысланыя творы дасылаю гэтыя дроб-

ныя каласкі... З. Верас”. Або зборнік пісьменніка і былога партызана Алеся Адамовіча “Отвоевались!” таму, чый бацька загінуў у час Другой сусветнай вайны ў партызанах: “Дарагі Рыгор! Там мы адваяваліся, ды не дома: тут нам яшчэ хопіць спраў! А. Адамовіч. 19.8.90 г.”.

Зрэшты, дарчыя аўтографы Рыгору Барадуліну – гэта асобная і займаўная тэма.

“ПЕРШАМУ САЛОЎКУ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ”

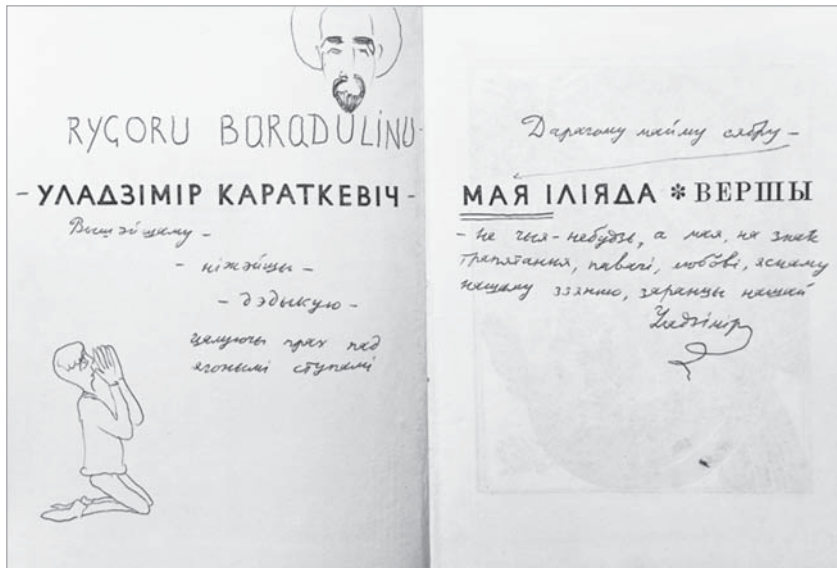
“Дарагому Рыгору Барадуліну з любоўю да яго самога, добрага і шчырага чалавека, і яго светлай, сапраўды вялікай, нашай, беларускай паэзіі. Нічога, браце, зразумеюць, побач з кім жылі”, – так падпісаў у студзені 1964 г. Уладзімір Караткевіч сваю кнігу “Блакіт і золата дня”. Цэлае жыццё было наперадзе, разам са спадзяваннямі і расчараваннямі, перамогамі і паразамі. А летам наступнага года пакінуў на “Матчынай душы” яшчэ больш прачулае прызнанне: “Другу майму дарагому, Грышу Барадуліну, сонцу і месіку паэзіі нашай, найлепшаму на свеце сябру, залатому хлопцу ад У. Караткевіча, які ганарыцца быць ягоным сучаснікам”.

Гэтыя і іншыя кнігі блізкіх сяброў дзядзька Рыгор захоўваў асобна – у кніжнай шафе, што месцілася злева ад пісьмовага стала, толькі працягнуў руку! Тут побач з дзясяткамі такіх любых Барадуліну слоўнікаў [толькі факсімільна выдадзенага “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка” Вацлава Ластоўскага я налічыў не менш за тры асобнікі. “Ластоўскага шмат не бывае”, – патлумачыў Барадулін] суседнічалі выданні Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Максіма Гарэцкага, Васіля Быкава, Генадзя Бураўкіна, Уладзіміра Караткевіча, Пімена Панчанкі, Міхася Стральцова...

Вось, да прыкладу, першае кніжнае выданне “Каласоў пад сярпом тваім” з самаіранічным аўтографам аўтара: “Тенію паэзіі нашай, генію Ушаччыны, Віцебшчыны нашай, Беларусі, Еўропы, усяго свету і ягонай геніялесе, з пяшчотнай любоўю. Міламу слаўнаму майму Зверх-Чалавеку, другу і брату Рыгору ад Неда-чалавека *Уладзіміра*”.

Гэта ўжо калі “Каласы...” былі выдадзены, аўтар мог жартаваць, а за два гады да таго, у 1966-м, калі раман быў зарэзаны цензурай-рэдактурой, Караткевічу, які рашуча адмаўляўся ад праўкі (“І коскі з месца не зрушу!”), было не да жартаў. І толькі настойлівасць сяброў Адама Мальдзіса і Рыгора Барадуліна, іх спагада і ўдзел у гэтай справе не дазволілі яму апусціць рукі. Недарэмна Караткевіч напіша праз гады на зборніку апавяданняў і аповесцяў “Вока тайфуна”: “Любаму майму Рыгору Барадуліну на памяць аб усіх тых дастаслаўных і забаўных пры-

Дарчы аўтограф і малюнкi Уладзіміра Караткевіча на кнізе “Мая Іліяда”.
Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры. КП 40304.

годах, у якія ставілі нас гады, пражытыя разам, рука да рукі і плячо да пляча”.

А гэта ўжо дарчы надпіс на “Зямлі пад белымі крыламі”, што, як і “Каласы...”, мела незайздросны лёс (першапачаткова выдадзеная ў перакладзе на ўкраінскую мову, кніга выйшла па-беларуску толькі праз пяць гадоў, дый тое ў значна скарочаным выглядзе): “Бясцэннаму сябру, Рыгору Барадуліну – гэтую шматпакутную Зямлю пад Белымі Крыламі. З любоўю і пацалункам *Ул. Караткевіч. 4 верасня 77 г.*”.

А колькі пяшчоты ў яшчэ адным дарчым надпісе “паэту найвышэйшай літасцю Божай”*: “Грышачка ты мой. Самы-самы... У дзень свайго пяцідзесяцігоддзя даю табе ў рукі гэты свой слабы дар. За Ушачы, за святую для нас памяць неацэннай тваёй Мамы, за Верасовачку, і Завечалле, і Задаброцце. За тое, што ёсць на Беларусі ты, друг мой шчыры. І падумаць толькі, што Мы маглі б не сустрэцца. Валасы дыбарам! Твой да канца. *26.XI.80 г. Ул. Караткевіч*”**.

Калі мы з дзядзькам Рыгорам парадкавалі яго бібліятэку, слоўнікі ён ставіў на ніжніх паліцах, мяркуючы, што яны могуць прыдасца ў працы. Пакідаў нават латышскія слоўнікі – ці з разлікам на будучыню, ці ў памяць пра часы маладосці, калі, бываючы ў Рызе, перакладаў класіка латышскай літаратуры Яна Райніса. На паліцу вышэй збіраўся паставіць Зборы твораў і асобныя выданні Васіля Быкава і Уладзіміра

* З дарчага надпісу У. Караткевіча на 1-м томе Выбранных твораў у 2 т.

** Дарчы надпіс У. Караткевіча на кнізе “З вякоў мінулых” (1978).

Верасоўка – хутар, на якім нарадзіўся Р. Барадулін. Вечалле – возера недалёка ад Ушачаў. Задаброцце – мясціна на Ушаччыне.

Караткевіча, але Ала Станіславаўна Сакалоўская, укладальніца кнігі паэзіі “Ксты”, што была вылучана на Нобелеўскую прэмію, настойліва раіла пачаць з Купалы, бо ён, заўважыла, сапраўдны класік, іспыт часам вытрымаў... У выніку Караткевічу дасталася паліца пад столлю. Памятаю, як Барадулін казаў пра сябра, нібы пра жывога: “Значыць, Валодзенька будзе на самым вярху...”

І ўсё адно яны, блізкія сябры, па-ранейшаму заставаліся побач і поруч. Той жа Міхась Стральцоў з дарчымі аўтографамі на двух аднолькавых асобніках цудоўна аздобленай мастаком Аляксандрам Шэв-

равым кнігі “Мой свеце ясны”: “Любаму Рыгору, паэту Барадуліну, земляку з удзячнасцю за пачуцці дружбы і еднасці – *М. Стральцоў. 23.04.86*”; «Любаму Рыгору, адчуваючы гонар быць ягоным сучаснікам і сябрам, – *М. Стральцоў. 15.08.86*”.

Генадзь Бураўкін, з якім Барадуліна, як і са Стральцовым, звязвала яшчэ студэнцкае сяброўства, пакінуў такі аўтограф на сваім паэтычным зборніку “Гняздо для птушкі радасці”: “Міламу, слаўнаму, выдатнаму Рыгору Барадуліну – майму сябру і майму Паэту. *Генадзь Бураўкін. 24.IV.1986 г.*” А яшчэ раней – рэдкі для Генадзя Мікалаевіча выпадак – паэтычна скаламбурыв, падпісваючы кнігу “Выток”:

«Дарагі Рыгор!
Хай вечна дружба караніцца,
Бо ў нас з табой адна крыніца.
З яе – “Выток”
Вазьмі, браток!

Генадзь Бураўкін

10.X.1974 г.».

Зрэшты, не толькі равеснікі бачылі ва ўшацкім паэце вялікі творчы патэнцыял. “Нашай надзеі, зьмене – цудоўнаму паэту Рыгору Барадуліну – ад шчырага сэрца, з найлепшымі пажаданнямі”, – так падпісаў у 1960 г. свае Выбраныя творы Уладзімір Дубоўка, нібы бласлаўляючы, як некалі блаславіў самога Дубоўку Янка Купала, калі назваў яго беларускім Пушкіным. Іншы патрыярх айчыннай літаратуры і таксама былы вязень сталінскіх лагераў паэт Станіслаў Пятровіч Шушкевіч, які меў традыцыю падпісваць кнігі толькі “з добразычлівасцю”***, гэтым

*** З дарчага аўтографа Р. Барадуліна на 1-м томе Выбранных твораў С. Шушкевіча.

разам зрабіў выключэнне, ды і якое! – усё ж не часта паэты “песцілі” адзін аднаго вершава-нымі аўтографамі:

“Дарагому Рыгору Іванавічу Барадуліну.
Ах, маладосць, ты паляцела ў вырай,
А восень ліст апошні ёй пад ногі сцэле.
Бывай, кажу, як і заўсёды шчыра,
Бо першы халадок прабег па целе.

Станіслаў Шушкевіч”.

А так падпісаў кнігу лірыкі “І ўдзень, і ўночы...” Пятрусь Усцінавіч Броўка, які называў Барадуліна любімым земляком, слаўным паэтам і сябрам-рэдактарам*: “Дарагому Рыгору Барадуліну. І радуся і ганаруся, што наша Ушаччына парадзіла Тваё ўсхваляванае слова. Няспынна поспехаў далей!” І дарчы аўтограф яшчэ аднаго хрэстаматыйнага паэта: “Дарагому і любімаму паэту Рыгору Барадуліну вельмі сардэчна. Ар. Куляшоў. 6.ІІ.75 г.”.

Класік беларускага прыгожага пісьменства Пімен Панчанка прызнаваўся на пачатку творчага шляху Барадуліна, калі падпісаў кнігу “Пры святле маланак”: “Дарагому і няўрымслівому Рыгору Барадуліну, паэзію якога я люблю, бо яна заўсёды нагадвае мне родныя лясы і яшчэ нешта, што я не здзейсніў. Пімен Панчанка. 10/V-66 г.”. А так Пімен Емяльянавіч напісаў пазней: “Дарагому Рыгору Барадуліну, самаму таленавітаму паэту з тых, каго бачаць мае старыя вочы. У мой дзень. З любоўю – Пімен Панчанка. 6/XI-81”.

Вядома, нельга не згадаць яшчэ адно імя – Васіля Быкава, з якім Барадулін пазнаёміўся напрыканцы 1950-х і з кім праз усё жыццё яго звязвалі зямляцкія і сяброўскія стасункі. Невыпадкова шафу паэта ў кабінете з самымі дарагімі кнігамі аздаблялі фотаздымак Быкава і жывапісная праца пісьменніка: нацюрморт са жбаном, місай, двума яблыкамі і стосам кніг, на карэнчыках якіх значылася – Біблія, Янка Купала, Максім Багдановіч, Алесь Адамовіч**.

Былі ў той запаветнай шафе, вядома, і быкаўскія кнігі, вось, да прыкладу, адзін з ранніх аўтографаў, зроблены, відаць, пасля нейкай сур’ёзнай размовы: “Грыша, або ты харошы, або ніякі. На іншага не згодны. Аўтар. Твой Васіль, зямляк. 16/III-72 г.”. А гэта надпіс, што з’явіўся вясной 1981 г.: “Першаму салоўку зямлі Беларускай Рыгору Барадуліну з нязменнай любоўю і ўдзячнасцю за тое, што ён ёсць на свеце!” Яшчэ не раз пасля Быкаў засведчыў сваю сімпатыю, называючы Барадуліна не толькі мілым сябрам,

* З дарчага аўтографа Р. Барадуліну на 1-м томе сямітомнага Збору твораў П. Броўкі.

** На адвароце нацюрморта дарчы надпіс: “Міламу Рыгору – малаўмелы, але шчыры знак прыязнасці ў дзень 24 лютага 1994 г. Васіль Быкаў”.

Рыгор Барадулін з жонкай Валянцінай, дачкой Ілонай і мамай Акулінай Андрэеўнай, Васіль Быкаў, балгарскі літаратуразнавец Георгі Вылчай, мастак Барыс Забораў. Ушачы. 1964 г. Фота В. Нікіфаровіча.

земляком і паплечнікам***, але і геніем беларускага слова і найвялікшым паэтам зямлі Беларускай****.

Між тым сустракаецца ў гэтых надпісах не адна толькі сяброўская прыхільнасць – часам можна знайсці і штрыхі да біяграфіі пісьменніка. Вось, да прыкладу, як Быкаў падпісаў у 2001 г. кнігу “Балота. Знак бяды”: “Міламу Рыгорку, шчыроўцу гэтага выдання, з пажаданьнем шчасця і ўдачы – у Менску і ў Вушачы. І ў жыцці”. Барадулін сапраўды клапаціўся тады пра лёс рукапісу ў выдавецтве “Кніга”: вёў перамовы, шукаў фотаздымкі, замаўляў рэцэнзіі... А гэта больш ранні па часе аўтограф: “Дарагі мілы Рыгорка, – у чарговыя ўгодкі – чарговую кніжку табе першаму – як сымбаль доўгай шматпакутнай Перамогі Добра над злом. Заўжды твой – Васіль”. Пераможны надпіс на кнізе, у выхадзе якой Быкаву некалькі гадоў адмаўлялі...

І ўжо апошні, развітальны аўтограф. На сыходзе быў май 2003 г. Смяротна хворы Быкаў,

*** З дарчага аўтографа Р. Барадуліну на 4-м томе чатырохтомнага Збору твораў В. Быкава.

**** З дарчых аўтографаў Р. Барадуліну адпаведна на кнізе “Пахаджане” (1999–2000) і на 1-м томе шасцітомнага Збору твораў В. Быкава.

толькі-толькі вярнуўшыся з Прагі, запрасіў у госці блізкіх сяброў Рыгора Барадуліна і Генадзя Бураўкіна. “Дарагому Рыгорку, беларускаму песьняру і герою гэтага эпасу, зь нязьменнымі абдымкамі”, – падпісаў ён тады сваю мемуарную кнігу “Доўгая дарога дадому”, якая выйшла якраз у тую вясну і дзе Быкаў сведчыў: “Для Рыгора жыць – гэта пісаць вершы. Гаварыць вершамі і думаць таксама вершамі. Таго ніякая сіла ня можа яго пазбавіць” [8].

Быў пачатак 2000-х, калі разам з дзядзькам Рыгорам мы выправіліся на Ушачыну – родныя для іх з Быкавым мясціны. Яшчэ былі жылы Васіль Уладзіміравіч і яго сястра сардэчная Валянціна Уладзіміраўна, у Бычках не было ніякага музея, а стаяла старэнькая хата, дзе і гадаваўся будучы сусветна вядомы пісьменнік. Артыкул пра тую вандроўку я назваў “Калі сённяшні час імкліва робіцца мінулым”. Ён, сённяшні час, сапраўды хуткаплынны: ужо восем гадоў, як пакінуў гэты свет Рыгор Барадулін, яшчэ даўжэй няма ягоных сяброў, і прайшла цэлая вечнасць, як не стала яго літаратурных настаўнікаў...

Няма ўжо і бібліятэкі дзядзькі Рыгора: штосьці з кніг паэт ахвяраваў для бібліятэкі касцёла Святога Сымона і Святой Алёны, а найбольш каштоўныя кнігі, з дарчымі аўтографамі, удава Валянціна Міхайлаўна зусім нядаўна перадала Беларускаму дзяржаўнаму музею гісторыі беларускай літаратуры, разам з лістамі і малюнкамі Уладзіміра Караткевіча, нацюрмортам Васіля Быкава і фібравым чамаданчыкам, з якім Барадулін амаль семдзесят гадоў таму прыехаў па ступаць ва ўніверсітэт...

Аднак гэта зусім не азначае, што бібліятэка паэта назаўжды канула ў Лету – як тая міфічная Атлантыда, яна, вядома, не раз нагадае пра сябе, калі будзе зноў і зноў з’яўляцца на музейных выставах, апавядаючы пра лёс таго, хто напісаў у маладыя гады: “Калі што-небудзь і зраблю, дык гэта дзякуючы роднай мове, матчынай песні, дзякуючы той, ад каго з калыскі чуў непераўздымныя па сваёй ранішняй чысціні, да скону дарагія сэрцу напевы, – маме Акуліне Андрэеўне.

Толькі родная мова можа даць крылы для творчага ўзлёту.

Дзякуй роднаму беларускаму слову. Яно дало мне адчуць радасць сказаць нешта сваё” [4, с. 10].

Спіс літаратуры

1. **Караткевіч, У.** Збор твораў : у 25 т. / У. Караткевіч – Мінск : Маст. літ., 2015. – Т. 10 : Чорны замак Альшанскі : раман ; падрыхт. тэксту і камент. М. Кенькі ; рэд. тома А. Верабей. – С. 25.
2. **Паслаў бы табе душу...** : ліставанне Рыгора Барадуліна з мамай (1954–1971). – Мінск : Лімарыус, 2009.
3. **Шапран, С.** Тры мяхі дзядзькі Рыгора, альбо Самнасам з Барадуліным / С. Шапран. – Мінск : Выдавец І. П. Логвінаў, 2012.
4. **Барадулін, Р.** Збор твораў / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 2002. – Т. 4 : Крытычныя артыкулы, успаміны, літаратурныя запісы.
5. **Барадулін, Р.** Я хацеў бы спаткацца з вамі... / Р. Барадулін // Багдановіч, М. Інтымны дзённік : выбр. тв. / М. Багдановіч ; уклад. Ул. Сіўчыкаў ; прадм. Р. Барадуліна ; маст. А. Кашкурэвіч. – Мінск, 2006.
6. **Барадулін, Р.** Дзённікі і запісы. Вып. I. 1951–1969 / Р. Барадулін ; укл., прадм. Н. Давыдзенка. – Мінск : Кнігазбор, 2015.
7. **Барадулін, Р.** Anima / Р. Барадулін. – Мінск, 2011.
8. **Быкаў, В.** Поўны збор твораў : у 14 т. / В. Быкаў. – Мінск, 2009. – Т. 8. – С. 371.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова” шчыра дзякуе за спрыянне ў падрыхтоўцы артыкула дырэктару Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры Сяргею Іванавічу Усіку і загадчыцы сектара ўліку фондаў Ірыне Мікалаеўне Скок.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2022 год

МАЙ

1 мая – 135 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Ягарава (1887–1959), харавога дырыжора, педагога, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Расіі

100 гадоў з дня нараджэння Алёся Салаўя (сапр. Альфрэд Радзюк; 1922–1978), паэта, празаіка, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Пятра Карначы (1932–1995), мастацтвазнаўцы, мастака

90 гадоў з дня нараджэння Генадзя Кляўко (1932–1979), паэта

80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Басалыгі, мастака

60 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Літвіноўскага, кампазітара

2 мая – 125 гадоў з дня нараджэння Андрэя Капуцкага (1897–1934), празаіка, паэта, журналіста

60 гадоў з дня нараджэння Юліі Ляшко, кінасцэнарысткі, журналісткі

30 гадоў таму створана «Музычная капэла “Санорус”

Мінскай вобласці» (раней мела назву «Мінскі абласны камерны хор “Санорус”»)

3 мая – 145 гадоў з дня нараджэння Антона Грыневіча (1877–1937), збіральніка і папулярызатара беларускага музычнага фальклору, выдаўца, педагога, кампазітара

115 гадоў з дня нараджэння Наталлі Вішнеўскай (1907–1989), паэтка

85 гадоў з дня нараджэння Алы Лявонавай, мастацтвазнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Марыі Вайцяшонак, празаіка, публіцыста

75 гадоў з дня нараджэння Ніны Казловай, опернай спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

4 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Міколы Прашковіча (1932–1983), літаратуразнаўцы, крытыка, перакладчыка

Заканчэнне на с. 28, 54, 77.

Дзмітрый ДРОЗД,
аспірант Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

НЯПРАВІЛЬНЫЯ ПЕРАКЛАДЫ ЯК КРЫНІЦЫ ПАМЫЛАК У БІЯГРАФІІ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

УДК: 81'25

У артыкуле прыводзяцца прыклады няправільных перакладаў мастацкіх і дакументальных тэкстаў, што выкарыстоўваліся пры стварэнні навуковай і навукова-папулярнай біяграфіі заснавальніка прафесійнай беларускай літаратуры і тэатра В. Дуніна-Марцінкевіча, а таксама яго сваякоў. На аснове гістарычнага і біяграфічнага матэрыялу праводзіцца іх аналіз і даследуюцца прычыны, якія ляжаць у аснове гэтых памылак.

Ключавыя словы: *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Каміла Марцінкевіч, мітрапаліт Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч, беларуская паэзія, тэатр, паэма "З-над Іслачы, або Лекі на сон", архіўныя даследаванні, пераклад.*

The article provides and reviews examples of incorrect translations of literary and documentary texts that were used to create academic and non-fiction publications on the biography of the founder of Belarusian professional literature and theater V. Dunin-Martsinkevich, as well as his relatives. Based on historical and biographical materials, those errors are analysed and their underlying reasons investigated.

Біяграфія Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча лічыцца адной з самых вывучаных сярод беларускіх дзеячаў культуры XIX ст. Яе стварэнне пачалося адразу пасля яго смерці ў 1884 г. з апублікаванага некралога. З тых часоў за амаль 140 гадоў створаны дзясяткі манаграфій, навуковых і навукова-папулярных кніг і артыкулаў. Наша веданне пра аднаго з самых значных культурных дзеячаў Беларусі дзякуючы дзясятку аўтарытэтных беларускіх літаратуразнаўцаў пастаянна развіталася, дапаўнялася і карэктавалася. Аднак і цяпер яно далёка не поўнае, а часта трымаецца на непраўдзівых крыніцах або памылках.

Адной з крыніц памылак у створанай даследчыкамі біяграфіі В. Дуніна-Марцінкевіча сталі няправільныя або недакладныя пераклады з польскай і нават з рускай на беларускую мову. Гэта тычыцца як паэтычных радкоў (дзе пры перакладзе заўсёды адбываецца нейкая замена і часта літаральны пераклад нават сэнсу тэксту немагчымы), так і архіўных дакументаў. Наступствы падобных памылак маюць розную вагу: ад нязначных да сур'ёзных скажэнняў фактаў, што ў будучыні сталі асновай няслушных канцэпцый. Разгледзім некалькі падобных прыкладаў.

Напэўна, ні адзін беларускі даследчык, які ўзяўся за напісанне біяграфіі В. Дуніна-Марцінкевіча, не пазбег "вядомага факта" пра яго старажытны род і дацкае паходжанне. Мала хто не працытаваў, як доказ старажытнага, слаўнага

і багатага паходжання Дунінаў-Марцінкевічаў, радкі самога Вінцэнта з паэмы "З-над Іслачы, або Лекі на сон": "...*Мой герб такога роду, які налічвае дванаццаць ваяводаў!*" [1, с. 335].

Напрыклад, Язэп Янушкевіч так закончыў артыкул "Дзяды не мелі бяды...: Продкі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча" пад рубрыкай "Звесткі для энцыклапедыі": «Таму і праз гады ў паэме з выразнымі аўтабіяграфічнымі рэаліямі "З-над Іслачы, або Лекі на сон" паэт з гонарам прыгадвае: "Мой герб..."» [2, с. 89]. Альбо: «Пазней, у аўтабіяграфічнай паэме "Літаратарскія клопаты", будучы пісьменнік не без гонару напіша: "Мой герб..."» [3, с. 21].

Гэты ж пераклад гучаў на міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 200-годдзю В. Дуніна-Марцінкевіча: «Шляхецкі род Марцінкевічаў меў глыбокія карані. Сам пісьменнік не без гонару зазначаў: "Мой герб..."» [4, с. 17] (В. Максімовіч); альбо «Як вядома, род Дуніных-Марцінкевічаў мае дацкія карані і ў даўнія часы быў багаты (прынамсі, з яго, як вынікае са знойдзенай у Варшаве паэмы, выйшла "дванаццаць ваяводаў"), але потым збяднеў...» [5, с. 32] (А. Мальдзіс).

Яго ж працытаваў І. Навуменка ў прысвечанай беларускаму класіку кнізе: «Што наогул робяць суседзі Навума Прыгаворкі?.. Не забываюць сваіх тытулаў, хоць у новы час тытулы гэтыя нічога не значаць... Нават Навум Прыгаворка не забывае зазначыць: "Мой герб такога

роду, які налічвае дванаццаць ваяводаў!” Што з усяго гэтага вынікае? Хацеў таго Марцінкевіч ці не хацеў, але як мастак ён намалюваў нам карціну шляхецкага заняпаду, здрабнення шляхецкіх нораваў і тое, што зрабіла іх нават смешнымі» [6].

Уладзімір Ліпскі спасылаецца на гэты ж пераклад: «Пра сябе Дунін-Марцінкевіч сказаў у апавяданні Навума Прыгаворкі “З-над Іслачы, або Лекі на сон”: Мой герб...» [7, с. 22]. Яго цытуе У. Содаль у кнізе “Вінцэнт Якуб Дунін-Марцінкевіч. Жыццё і творчасць” [8, с. 12].

Аднак калі ўважліва прачытаць нават гэты пераклад, то відавочна, што тут гаворка ідзе не пра род, а пра герб. А гербам “Лебедзь” карысталіся больш за 220 розных шляхетных родаў, што не ўзыходзяць да аднаго продка – “датчаніна” Пятра Дунчыка. Гэта толькі ўмоўнае гербавае братэрства, якіх налічвалася шмат. Цалкам магчыма, што сярод іх набярэцца і дванаццаць ваяводаў, і нават больш. Але ж яны ўсе не будуць продкамі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

Ды і хто такія *ваяводы*? У Рэчы Паспалітай абодвух народаў *ваявода* – кіраўнік *ваяводства* (найбольшай тэрытарыяльна-адміністрацыйнай адзінкі) – аналаг расійскага губернатара. Пасада хоць і вельмі высокая, але не звязаная з вайной, не палкаводзец, як здаецца на сучасны слых.

Але ж у арыгінале было:

...*Że każda, wabnym oczkiem, nadobna dziewczica
Sprowadzić na kraj świata potrafi szlachcica:
Jeśli wierzyć mędrkowi? – klejnot mój nie młody!
Od jednego z dwónaśtu idzie wojewody!!*

[1, с. 303].

Даслоўна: “Калі верыць мудрацу? – герб мой не малады! Ад аднаго з дванаццаці ідзе ваяводы!!”. То-бок продкі Марцінкевіча не 12 ваяводаў, а ўсяго адзін з іх.

Аднак цікавы і кантэкст, у якім стаіць фраза. Пачынаецца страфа словамі: “*Хтосьці з васьмі мудрацоў свету, можа, Ёсель з Клецка, сцвярджаў, што не праўдзівая ёсць праўда стралецкая (nie pewną jest prawda strzelecka), чытач, шапну табе без граху, смела можаш запісваць мяне да стралецкага цэха*” (пераклад наш). А потым паэт кажа, што іншы мудрэц сцвярджаў, нібы прыгажуні заводзяць шляхціцаў на канец свету. У такім кантэксце фразу можна вытлумачыць як тое, што людзі ўвогуле, і аўтар у тым ліку, любяць пахваліцца і прыхлусіць. І тады выказванне гучыць зусім іранічна. Маўляў, і я магу прыхлусіць пра сваіх продкаў. І вось на такой фразе даследчыкі засноўваюць навуковыя і папулярныя артыкулы пра старажытнае паходжанне Марцінкевічаў нібыта са слоў самога Вінцэнта.

Але ж ён сам выдатна ведаў кошт падобных доказаў у саборніцтве шляхты, чый радавод даўжэйшы і больш шляхетны. В. Марцінкевіч перапісаў для сябе ўжо гатовы чужы радавод з польскага гербоўніка, пацвердзіў яго фальшывымі дакументамі і нават прыбавіў роду прыдомак *Дунін*, пакуль не выяўлены ні ў адным сапраўдным дакуменце яго сям’і. Сам жа В. Дунін-Марцінкевіч пачынаючы з 1835 г. падазраваўся, абвінавачваўся і нават утрымліваўся ў турме і пад следствам за тое, што рабіў за грошы падобныя “старажытныя радаводы” для іншых*.

Аднак увогуле “*дванаццаць ваяводаў*” – гэта не хто іншыя, як... персанажы польскіх хронік і легенд, якія быццам бы кіравалі ляхамі яшчэ да ўзнікнення Польскага каралеўства. То-бок яшчэ да таго, як сыны першага караля ляхітаў Крака – Крак II і Лех II – перамаглі... Вавельскага цмока! Падзеі ўзыходзяць да часу кіравання... біблейскага цара Ксеркса (паводле хронікі Асуера) да VI–V стст. да н. э. І нічога дзіўнага, што ў гэтых міфах кароль Лешак I перамагае Аляксандра Македонскага, а Лешак III жанаты з сястрой Юлія Цэзара: «Дык вось, перш за ўсё паглядзім, адкуль пайшлі каралі ляхітаў. У часы караля Асуера... ляхіты звычайна жылі як браты, якія паходзяць ад аднаго бацькі, не мелі ні караля, ні князя, але толькі выбіралі з ліку сваіх дванаццаць найбольш знакамітых і багатых людзей, якія павінны былі разбіраць узніклыя паміж імі спрэчныя пытанні і кіраваць дзяржавай... Яны... абралі сярод сваіх братоў-ляхітаў кіраўніком войска ці, дакладней, правадыром (бо паводле польскага тлумачэння кіраўнік войска называецца “ваявода”), нейкага дзейнага мужа з імем Крак... Ён пабудоваў крэпасць, названую паводле ягонага імя “Кракаў» [9]. За Кракам кірвала яго дачка Ванда (Wenda), пасля самагубства якой і да Лешка I нібыта зноў кіравалі нейкія 12 ваяводаў.

Міф пра ваяводаў вядомы тым, хто цікавіўся польскай гісторыяй, бо публікаваўся ў папулярных тады кнігах. Напрыклад, у сямітомнай “*Historya narodu polskiego*”. Яе аўтар літаратар, драматург, рэлігійны дзеяч і гісторык Адам Тадэвуш Станіслаў Нарушэвіч нарадзіўся і вучыўся на Піншчыне.

Такім чынам, узвядзенне роду да аднаго з дванаццаці ваяводаў нельга ўспрымаць інакш як самаіронію ці жарт, добра зразумелы сучаснікам Вінцэнта. Нейкая вясёлая самаіронія ці нават жартоўная споведзь гэтых радкоў відаць з папярэдняга і далейшага тэксту. Пятая част-

* Больш падрабязна пра гэта: **Дрозд, З.** Таямніцы Дуніна-Марцінкевіча / З. Дрозд. – Вільнюс: Беларускі дакументацыйны цэнтр, 2018. – 572 с.

ка паэмы пачынаецца словамі, што чалавек, які крытыкуе блізкіх, павінен сам мець чыстую душу. Але гэта не так [1, с. 303], і далей ідзе своеасаблівая споведзь, дзе наступную страфу і завяршаюць словы пра ваяводу.

Польскі арыгінал паэмы быў знойдзены А. Мальдзісам у 1964 г. у Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве. Як успамінаў у 2008 г. сам першаадкрывальнік, «невядомы раней твор трэба было ўвесці ў літаратурны ўжытак. Таму я ахвотна перадаў яго каардынаты літаратурнаўцу Уладзіміру Содалю, затым копія трапіла аўтарытэтнаму перакладчыку і паэту Пятру Бітэлю... Урэшце, знаходка была апублікавана ў 1984 г. у зборніку Дуніна-Марцінкевіча, складзеным ракаўскім “суседам” Люцынкі Язэпам Янушкевічам» [5, с. 33]. Менавіта ў перакладзе Пятра Бітэля з дванаццацію ваяводамі паэма і пайшла ў свет.

На наша меркаванне, вытокі памылкі чыста тэхнічныя – перакладчыцкія. Перакладчыку было прасцей ужыць злучэнне “дванаццаць ваяводаў”, чым шукаць больш дакладны варыянт для “адзін з дванаццаці ваяводаў”, што цяжка ўціснуць нават у сілабны метр перакладу гэтай паэмы.

Цікавы і вопыт перастварэння гэтага радка на рускую мову. У версіі Пятра Кошала страфа гучыць так:

*Другой мудрец, что по соседству проживает,
Не устаёт, при каждой встрече повторяет,
Что женщина прекрасная способна
Меня увлечь с собой куда угодно.*

*Быть может, он не лжёт? Мой герб такого
рода,
В нем были и лихие воеводы!* [10, с. 189].

Перакладчык не надаў значэння важнай для разумення іранічнай думкі паэта дасылцы да міфічных дванаццаці ваяводаў. Больш за тое, ён увогуле прыбраў іх колькасць, забраўшы ключ у чытача. Узнікае адчуванне, што апошні сказ лагічна не звязаны з папярэднім тэкстам, хоць у арыгінале ён ідзе пасля двукроп’я. Цікава, што перакладчык, які, безумоўна, ведаў раней зроблены пераклад на беларускую мову, не змог пазбегнуць інерцыі і захаваў множны лік ваяводаў, хоць дакладная рыфма гэтага і не патрабавала: *рода – воевода*.

Гэтаксама страціла магчымасць ідэнтыфікацыі асоба другога мудраца. У перакладзе ён проста сусед, які часта сустракаецца з паэтам. Але ў арыгінале: “*Drugi ze sławnych mędrców – rabin z Wołożyna, / W pamiętnikach, mających wyjść na świat, wspomina...*” Гэта значыць, у адрозненне ад міфічных ваяводаў, мудрэц – рабін з Валожына, чые ўспаміны або нейкія іншыя працы

павінны выйсці ў свет. На жаль, складана вызначыць, пра якога менавіта з некалькіх знакамітых рабінаў ідзе гаворка. У Валожыне знаходзіўся вядомы на ўсё свет ешыбот, дзе на час напісання паэмы працаваў Нафталі Цві Евуда Берлін, які выдаў некалькі сваіх твораў.

Іншы прыклад недакладнасці перакладу можна знайсці ў той самай паэме “З-над Іслачы, або Лекі на сон”. Паэт апавядаў гісторыю, як яго сабака з’еў святочную бабку, прыгатаваную на Вялікдзень. Тут жа В. Дунін-Марцінкевіч успамінае пляменніцу Зося. Гучыць гэта ў перакладзе Пятра Бітэля так:

*З гасціннага банкету ад таго Свябоды
Вярнуўшыся дамоў, гляджу: з якой нагоды
Я раптам застаю агульны плач і смутак?
Аж вочы спухлі ў жонкі, узлезшы ж у закутак,
З ламаннем рук пляменніца-падлетак Зося
Стараецца, каб не рыдаць поўнагалоссем*

[1, с. 323].

Каб выявіць памылку перакладу, нам патрэбна крыху заглябіцца ў біяграфічныя звесткі пра сям’ю беларускага класіка. У артыкуле “Радаводнае дрэва Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, або Працяг будзе” Я. Янушкевіч спрабаваў прасачыць лёс дачкі паэта Зофіі-Аліцы: “...у Дуніна-Марцінкевіча была праўнучка Стэфанія Сасноўская... Дык вось яе бабку звалі Зофія – Зося... Стэфанія паведамляла, што яе бабка нарадзілася каля 1841 года. Пагадзіцеся, супадзенне знамянальнае. Аднак, як сведчыць далей Стэфанія Сасноўская, прабабка яе (верагодней за ўсё родная сястра В. Дуніна-Марцінкевіча, Гелена) была замужам за Язэпам Умінскім, Зофія – іх дачка. Што ж, чалавечай памяці трэба давяраць” [11, с. 57].

У адным абзацы даследчыка шмат забытанага: то Стэфанія Сасноўская – “праўнучка Дуніна-Марцінкевіча”, то “прабабка яе (верагодней за ўсё родная сястра В. Дуніна-Марцінкевіча, Гелена)”, то-бок яна не праўнучка, а траюрадная пляменніца. Блытаніна дапоўнена тым, што дачка паэта Зофія-Аліцыя на аснове аднолькавага імя і блізкага года нараджэння атаясамліваецца з дачкой яго сястры Алены. І толькі ліст ад С. Сасноўскай пераканаў даследчыка, што гэта дзве розныя жанчыны.

І цяпер мы зможам даказаць дакументальна*, што памяць С. Сасноўскай сапраўды вартая даверу. Дачка Язэпа і Алены з Марцінкевічаў Умін-

* Метрычныя запісы пра нараджэнне і хрышчэнне сястры – Хелены Марцінкевічаўны, пляменніц Юзэфы-Вінцэнт-Апалоніі і Яўгеніі Сафіі Умінскіх, а таксама запіс пра вячанне Хелены Марцінкевічаўны і Юзэфа Умінскага ўпершыню надрукаваны: Дрозд, З. Сямейныя таямніцы Дуніна-Марцінкевіча. Лёсы сяцёр класіка літаратуры / З. Дрозд // Культура. – 2016. – № 46–47.

скіх нарадзілася і была ахрышчаная ў глускім касцёле 19 снежня 1840 г. пад іменем Яўгенія Сафія [12, арк. 110]. А сама Сасноўская ўспамінала, што яе бабуля выходзілася ў доме Вінцэнта Марцінкевіча ў Люцынцы.

Але ж вернемся да тэксту паэмы, які ў арыгінале гучыць не зусім так: “*Żonie aż oczy spuchły, – a zaś siostrzenica, / Zosia, siedząc w kąteczku, ręce załamuje...*” [1, с. 294]. Звернем увагу, што аўтар выкарыстоўвае больш дакладнае слова, чым *пляменніца*, – *siostrzenica* ‘дача сястры’. А ведаючы, што паэма напісана ў 1868 г. і што Зося Умінская нарадзілася ў 1840 г., можна заўважыць, што пераклад *пляменніца-падлетак* для дзяўчыны 28 гадоў не зусім дакладны. Такім чынам, новыя біяграфічныя звесткі пра сям’ю В. Дуніна-Марцінкевіча знаходзяць і практычны сэнс.

Апошні прыклад памылкі можна аднесці да нязначных, але часам недакладных перакладаў усяго аднаго слова можа істотна паўплываць на ацэнку падзей або адносін. Тым больш калі падобная недакладнасць дапушчана перакладчыкам свядома. Разгледзім важны прыклад з жыцця дачкі В. Дуніна-Марцінкевіча.

Каміла Вікенцьеўна ў дзявоцтве Марцінкевіч (ці Дунін-Марцінкевіч), а па мужу Асіповіч – асоба ў Беларусі вядомая. Яна, без сумневу, уваходзіць у пантэон найбольш яркіх прадстаўніц жаночага полу – нараджэнак нашай зямлі. Напэўна, найбольш ярка яе вобраз раскрыўся ў 100-ю гадавіну паўстання Каліноўскага ў 1963 г. у кнізе “Сейбіты вечнага” Генадзя Кісялёва. Вобраз Камілы, заснаваны на архіўных дакументах, выйшаў тады настолькі ўдалым, што ёй было наканаванае доўгае жыццё ў сэрцах беларусаў.

Але ў савецкія часы ўсе героі ствараліся паводле вызначанага шаблону, яны былі павінны ахвяраваць асабістым дзеля грамадскага. Пра каханне і іншыя “слабасці”, што адрывалі герояў ад подзвігаў, стараліся не пісаць ці пісалі коратка, як пра другасныя рэчы. Галоўнае – барацьба. Якое ўжо тут каханне, калі народ пакутуе пад ярмом царызму? Але чалавечае жыццё – сукупнасць многіх складнікаў. І цяжка сказаць, які з іх мае для канкрэтнага чалавека (тым больш творчага) найбольшае значэнне ў пэўны момант. Але і такое значэнне можа час ад часу мяняцца, пераасэнсоўвацца, асабліва ў часы сапраўдных выпрабаванняў. Нам здаецца, што перакос у бок грамадскага жыцця можа значна спрасціць і нават сказаць партрэт чалавека. Асабліва, калі ёсць дакументальныя пацверджанні насычанага асабістага жыцця героя ці гераіні.

3 лютага 1863 г. Каміла была затрыманая чарговы раз. Падобна, што асноўным месцам зняволення палітычных на той час былі бы-

ля мінскія кляштары. Зоф’я Кавалеўская запісала са слоў удзельніка паўстання Апалінара Свентарэцкага [13, с. 72–74], што ўсе арыштанты былі падзеленыя на тры катэгорыі, згодна з іх віной і небяспечнасцю. Самыя небяспечныя ўдзельнікі паўстання ўтрымліваліся ў кляштары бернардынаў. Тыя, хто менш правініўся перад расійскімі ўладамі, былі змешчаны ў кляштары законніц бернардынак. Трэцяя група, з тых, хто добраахвотна здаўся, знаходзілася ў кляштары законніц бенедыкцінак пры вуліцы Зборавай. Пасля следства і абвясчэння прысуду палітычных пераводзілі ў Мінскі турэмны замак (астрог) – цяпер СІЗА № 1 па вуліцы Валадарскага.

Апалінар Свентарэцкі пералічвае арыштантаў кляштарна бернардынак, якія сядзелі на шостым калідоры, сярод якіх і “Каміла Марцінкевічаўна з Люцынкі”. Ён (ці Зоф’я) дае ёй гэтакую характарыстыку: «Слынная музыкантка, дачка першага ў нас працаўніка на ніве беларускай, аўтара “Гапона” і іншых рэчаў. А таксама перакладчыка “Пана Тадэвуша” на мову беларускую...» [13, с. 72–74] (пераклад наш).

Чым жа жыла Каміла, апынуўшыся ў турме? Пра гэта мы дакладна ведаем з перапіскі, што захавалася ў крымінальнай справе Карла Станкевіча. Нельга сказаць, каб ліставанне было невядомае даследчыкам, але, здаецца, прыйшоў час пераасэнсаваць яго, дапоўніўшы іншымі, раней не друкаванымі лістамі. У “Сейбітах вечнага” Г. Кісялёў прыводзіў такі дакумент: “1863 года 7 сакавіка, наглядчык за арыштантамі ў Пабернардынскім будынку жандарскі унтэрафіцэр Скараходаў падаў у камісію белую насаваю хустачку, прынесеную з абедам да арыштаванага Станкевіча. На хустачцы гэтай было напісана алоўкам выяўленне нязменнай любові да яго Камілі Марцінкевіч, якая ўтрымліваецца ў астросе, вядомая сваім дзёрзкім характарам і адкрыта выказвала свае рэвалюцыйныя ідэі...” [14, с. 153].

У арыгінале дакумента было: “...на платке этом было написано карандашом изъявление в неизменной любви к нему Камиллии Марцинкевич” [15, арк. 169]. Так, на рускай мове *любовь* – гэта і *каханне* паміж мужчынам і жанчынай, і *любоў* да Радзімы, бацькоўскай, сяброўскай. Звернем увагу, што пры перакладзе Г. Кісялёў выкарыстоўвае слова *люблю*, а не *кахаю*. Ён жа ў 1971 г. у артыкуле “Вінцэсь Клімовіч з вёскі Перасека” сціпла называе Карла Станкевіча “блізкім сябрам дачкі В. Дуніна-Марцінкевіча Камілы” [16, с. 45–47]. Але ж ці сяброўства гэта? Сам Карл не скупіўся на пачуцці ў лістах да Камілы: “Думаю пра цябе, дарагая Камілія! Клапачуся і непакоюся, што там з табой робіцца, гавару з табой, нібыта ты была тут, са мною...” [14, с. 168–169].

Сёння цяжка зразумець, для чаго спатрэбілася даследчыкам рэтушаваць такое прыгожае каханне маладых герояў у час цяжкіх выпрабаванняў. Каміле на той час ішоў ужо 29-ы год, і яна яшчэ была не замужам. Падобна на тое, што каханне было сур’ёзнае і ўзаемнае, пра што сведчаць і іншыя лісты, а гэтая перапіска доўжылася да канца красавіка. Вось што піша Каміла 23 красавіка: “...Прашу цябе таксама некалькі слоў пяшчоты, без яе мне было б цяжка ў жыцці. Халодных лістоў такіх, якім быў апошні, не пішы мне ніколі, яны робяць на мяне страшэнна непрыемнае ўражанне... Прашу цябе, не падай духам. Люблю цябе вельмі” [14, с. 169–170].

І зноў у перакладзе ўжо з польскай мовы гэтае нейтральнае *люблю*. Але ж сама Каміла дакладна выражае свае пачуцці ў раней не друкаваным лісце ад 14 сакавіка 1863 г. І здаецца, што ад гэтых пачуццяў ляцяць іскры: “Я атрымала, мой дарагі, і ледзь не звар’яцела ад радасці – ты такі цудоўны, ты такі прыгожы, о мой адзіны, я кахаю цябе, кахаю цябе, як ніхто нікога, напэўна, у жыцці не кахаў, і я пайду за табой паўсюль, на край свету, на смерць і ў пекла. Маё здароўе ў добрым стане... Будзь здаровы. Я абдымаю цябе” [15, арк. 331] (пераклад наш).

Без гэтага ліста і разумення сапраўдных адносін з Карлам Станкевічам партрэт Камілы ніколі не будзе дакладным.

Намі выяўлены і іншыя недакладнасці і памылкі, якія трапілі не толькі ў мастацкія пераклады твораў В. Дуніна-Марцінкевіча ці навукова-папулярныя кнігі пра яго, але і ў навуковыя зборнікі дакументаў. Сярод іх можна азначыць, так бы мовіць, памылкі інерцыі – бо іх прычынай становяцца веды перакладчыка, перанесеныя з адной асобы на іншых. Напрыклад, толькі у адным дакуменце, надрукаваным у зборніку “Невядомы Дунін-Марцінкевіч: дакументы да біяграфіі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі”, выдадзеным Дэпартаментам па архівах і справаходстве Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь у 2011 г., зроблены дзве памылкі інерцыі адносна веравызнання трох пляменнікаў класіка.

У 1832 г. Вінцэнт Марцінкевіч заняўся доказам дваранскага паходжання свайго роду. У заяве, якую ён падаў 16 жніўня 1832 г., і ў зацвярджэнні роду Дунінаў-Марцінкевічаў Мінскім дваранскім дэпутацкім сходам, што адбылося праз тры дні, яго піцёрскія пляменнікі не згадваліся. Пра іх далучэнне да роду Вінцэнт папрасіў толькі праз 2 гады ў заяве ад 28.01.1834. У прашэнні ён называе дакладныя даты іх хросту: 26.12.1821 Станіслаў, або Стэфан; 6.04.1825 Міхал і 8.04.1828 Мікалай, паказваючы, што ўсе яны былі ахрышчаны ў Санкт-Пецярбургскай царкве [17, с. 36]. Але, па-

добна, інерцыя ўстаноўкі, што ўсе Марцінкевічы былі каталікамі, аказалася такая, што адразу пасля арыгінальнага польскага тэксту, дзе напісана “z cerkwi Sankt-Peterzburgskiey s. rawnoapostolskiey Maryi Magdaleny przez x. Maryanskiego instytutu” [17, с. 36], ідзе пераклад: “з Санкт-Пецярбургскага касцёла святой роўнаапостальнай Марыі Магдалены ксяндзом Марыянскім” [17, с. 36]. З’явіўся не толькі касцёл замест царквы, але і нейкі ксёндз Марыянскі замест Марыянскага інстытута.

Даследчык, які не прачытае арыгінальны польскі тэкст, а будзе карыстацца перакладам, прыйдзе да высновы, што пляменнікі В. Дуніна-Марцінкевіча былі рымска-каталіцкага веравызнання. Але гэта не так: найбліжэйшыя сваякі мітрапаліта ўсіх рымска-каталіцкіх царкваў у Расіі Станіслава Богуша-Сестранцэвіча сталі праваслаўнымі. Гэтакія былі законы ў Расійскай імперыі: раз сам брат Вінцэнта каталік Ігнат Марцінкевіч быў жанаты з праваслаўнымі. І нават “дзядзька мітрапаліт” нічога не мог зрабіць.

Першым шлюбам адзінакроўны брат Вінцэнта Ігнат (сын Яна Марцінкевіча ад першага шлюбу з пляменніцай мітрапаліта і Людавікі Рыкачэўскай) быў жанаты з княжной Соф’яй Кантэмір. Яе бацька князь Дзмітрый Кантэмір быў апошнім прэтэндэнтам на пасад Малдаўскага княства. Нявеста была праваслаўная, і пры ўступленні ў шлюб Ігнат афіцыйна на паперы запэўніў, што ўсе іх дзеці будуць ахрышчаны ў праваслаўнай канфесіі. Другая жонка Ігната княжна Лізавета Валконская (дачка падпалкоўніка Юрыя Мікалаевіча і Аляксандры Пятроўны, у дзявоцтве Бабушкінай, Валконскіх [18]) была таксама праваслаўнай. Таму ўсе іх дзеці – пляменнікі В. Дуніна-Марцінкевіча – і ўжо іх дзеці былі праваслаўнымі.

“Нязначная” памылка магла істотна паўплываць на далейшыя архіўныя росшукі, бо ўсе метрычныя запісы сям’і бессэнсоўна шукаць у касцёлах – толькі ў праваслаўных прыходах.

Такім чынам, недакладныя пераклады як мастацкіх твораў, так і архіўных дакументаў сталі адной з крыніц (не самай значнай) недакладных звестак для біяграфіі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Некаторыя з іх не мелі вялікага значэння, а іншыя бясконца паўтараюцца як у папулярных, так і ў навуковых артыкулах і кнігах. Прычынай скажэнняў былі спецыяльныя памылкі перакладчыка ў паэтычных тэкстах, зробленыя дзеля рыфмы або захавання вершаванага метра. Таксама памылкі магчымыя з-за неразумення перакладчыкам кантэксту або інтанацыі (напрыклад, іроніі) тэксту, нейкіх намёкаў, алузій, зробленых паэтам і зразумелых яго чытачам-сучаснікам. Аднак часам у перакладах сустракаюцца і свядомыя скажэнні. Напрыклад, па ідэалагічных прычынах

або для таго, каб затушаваць нейкія непажаданыя факты з біяграфіі героя.

З гэтай прычыны мы прыходзім да высновы, што даследчыкі па магчымасці павінны вывучаць першакрыніцы на арыгінальных мовах (што цалкам магчыма для рускай і нават польскай моў). А пры неабходнасці звароту да перакладаў мець на ўвазе магчымыя крыніцы памылак, у тым ліку абазначаныя ў нашым артыкуле на прыкладах.

Спіс літаратуры

1. **Дунін-Марцінкевіч, В.** 3-над Іслачы, або Лекі на сон / В. Дунін-Марцінкевіч; пер. П. Бітэль // Збор твораў: у 2 т.; уклад., падрыхт. Я. Янушкевіч. – Мінск: Маст. літ., 2008. – Т. 2: вершаваныя аповесці і апавяданні, вершы, публіцыстыка, лісты і пасланні, пераклады. – 598 с.
2. **Янушкевіч, Я.** Дзяды не мелі бяды...: Продкі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча: звесткі для энцыклапедыі / Я. Янушкевіч // Роднае слова. – 2007. – № 5. – С. 88–89.
3. **Янушкевіч, Я. Я.** Беларускі дудар: праблема славянскіх традыцый і ўплываў у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча / Я. Я. Янушкевіч; рэд. А. С. Яскевіч; Акадэмія навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991.
4. **Максімовіч, В. А.** Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч – пачынальнік новай беларускай літаратуры / В. А. Максімовіч // Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у еўрапейскім кантэксце: мат. Міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 200-годдзю Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (Мінск, 2008, 5–6 лют.) / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы; нав. рэд. В. А. Максімовіч. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – 295 с.
5. **Мальдзіс, А. І.** Напісана ў Люцынцы “пад строгім наглядом паліцыі” / А. І. Мальдзіс // Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у еўрапейскім кантэксце... – Мінск: Беларус. навука, 2008.
6. **Навуменка, І. Я.** Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / І. Я. Навуменка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 216 с.
7. **Ліпскі, У. Я.** Праўдзівы аповяд пра твой і мой радавод / У. Ліпскі. – Мінск: Беларус. навука, 1998. – 318 с.
8. **Содаль, У. І.** Вінцэнт Якуб Дунін-Марцінкевіч.

Жыццё і творчасць / У. І. Содаль. – Мінск: Нар. асвета. – 1997. – 104 с.

9. **Хроника Великой Польши** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Chron_Pol_majoris/frametext1.htm. – Дата доступа: 3.09.2021.

10. **Дунин-Марцинкевич, В.** Избранное: Стихотвор. повести и рассказы. Драматические произведения / В. Дунин-Марцинкевич / пер. с белорус. и польск. И. Бурсова, П. Кошеля; предисл. И. Бурсова. – Минск: Маст. літ., 1991. – 367 с.

11. **Янушкевіч, Я.** Радаводнае дрэва Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, або Працяг – будзе! / Я. Янушкевіч // За архіўным парогам. Беларускае літаратура XIX–XX стагоддзяў у святле архіўных пошукаў / Я. Янушкевіч. – Мінск: Маст. літ., 2002. – 381 с.

12. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.** – Ф. 937. Воп. 4. Спр. 16. Арк. 110.

13. **Kowalewska, Z.** Ze wspomnień wygnańca z roku 1863 / Z. Kowalewska. – Wyd. 2. – Wilno: Nakładem Księgarni Józefa Zawadzkiego, 1912.

14. **Кісялёў, Г.** Сейбіты вечнага: артыкулы пра беларускіх пісьменнікаў і дзеячаў рэвалюцыйнага руху 1863 г.; Скарынаўская сімволіка: вытокі, традыцыі, інтэрпрэтацыі / Г. Кісялёў; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск: Медысонт, 2009. – 544 с.

15. **Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў.** – Ф. 1248. Воп. 2. Спр. 939а. “Дело временного полевого аудиториата Виленского Военного округа. О служивших в г. Минске чиновниках Комоцком и Стемпковском”. Т II. Арк. 169.

16. **Кісялёў, Г. В.** Вінцэс Клімовіч з вёскі Перасека / Г. В. Кісялёў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1971. – № 1.

17. **Невядомы Дунін-Марцінкевіч:** дакументы да біяграфіі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі / Дэпартамент па архівах і справаходстве Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь [і інш.; склад.: У. М. Дзянісаў, В. С. Пазднякоў, Я. Я. Янушкевіч; рэдкал.: У. І. Адамушка, А. К. Галубовіч, А. Я. Рыбакоў]. – Мінск: БелНДІДАС, 2011. – 203 с.

18. **Древний род Волконских** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kikin.ru/index.php/2009-11-08-14-47-52/2009-12-07-10-23-43?start=280>. – Дата доступа: 3.09.2021.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24 верасня 2021 г.

Працяг. Пачатак на с. 22.

- 5 мая – 105 гадоў з дня нараджэння Юрыя Багушэвіча (1917–1983), пісьменніка, перакладчыка, драматурга
- 100 гадоў з дня нараджэння Георгія Глушчанкі (1922–1994), музыкантаўцы, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі
- 90 гадоў з дня нараджэння Ігара Рэмішэўскага (1932–1999), кінааператара
- 85 гадоў з дня нараджэння Івана Сачука, гісторыка, пісьменніка, выкладчыка
- 7 мая – 100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Дружныны (1922–2013), опернага спевака, заслужанага артыста Беларусі
- 100 гадоў з дня нараджэння Тадэвуша Кін-Камінскага (1922–1968), акцёра
- 8 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Тарасюка (1932–2015), мастака, разьбяра
- 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Эчнадыёсава, опернага спевака, народнага артыста Беларусі
- 9 мая – 130 гадоў з дня нараджэння Міхася Мясешкі (1892–1941), гісторыка, этнографа, паэта, празаіка, публіцыста

85 гадоў з дня нараджэння Валянціна Мысліўца (1937–1993), празаіка, нарысіста

10 мая – 85 гадоў з дня нараджэння Сымона Блатуна (1937–1970), паэта, публіцыста, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Панізініка, паэта, перакладчыка

11 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Раісы Баравіковай, паэтка, перакладчыцы

75 гадоў з дня нараджэння Усевалада Грыцкевіча, кампазітара, піяніста, мастака

75 гадоў з дня нараджэння Міколы Дзяшкевіча (1947–1971), крытыка, літаратуразнаўцы

12 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Анатоля Бароўскага, празаіка, нарысіста

80 гадоў з дня нараджэння Мікалая Гулевіча, журналіста, публіцыста

13 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Галіны Егарэнкавай (1942–1989), крытыка, літаратуразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Рускевіча, мастака

Працяг на с. 54, 77.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

ЗАЧАРАВАНАЯ ВЕТРАМ ПІСЬМЕННИЦА І МЕТЭАРОЛАГ МАРТА АЛЬТБЕРГ

У 2017 г. убачыла свет кніга пад назвай “Бліскавіцы” – анталогія беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду. Укладаючы яе, мы з Аксанай Данільчык імкнуліся прадставіць як мага болей паэтак 1920–1930-х гг., як вядомых, так і зусім забытых або тых, для каго літаратура не стала справаю жыцця. Аднак натуральна, што далёка не ўсе выданні і публікацыі трапілі тады ў нашае поле зроку. Па-за кнігай засталіся і некаторыя цікавыя асобы.

Гэтак, 15 студзеня 1927 г. у газеце “Чырвоная Полаччына” побач з творамі будучага народнага паэта Петруся Броўкі, “галоўнага беларускага футурыста” Паўлюка Шукайлы і загінулага пазней на вайне полацкага маладнякоўца Кастуся Пчалкова быў надрукаваны і верш “Маёй каханай”, падпісаны неведомым для беларускай літаратуры імем – **Марта Альтберг**:

*Беларусь, радзіма палявая,
Ды лясны шумліва-дзікі сказ,
Ты зусім мяне зачаравала
Казачнымі снамі ў ціхі час...*

*Незабудкай далі сінявеюць,
Над палямі месяцу адсвят...
Твае песьні ветры мне прывеюць
І разгоняць суму сьвежы след...*

*Беларусь, радзіма палявая,
Шызая туманнасьць ад балот...
Над табою сонца палыхае
Радасьцю нязнаных год... [2, с. 3].*

Здавалася б, традыцыйнае прызнанне ў любові да роднага краю, якое мала раскрывае творчую індывідуальнасць аўтаркі. Але што звяртае на сябе ўвагу: вобраз Беларусі тут намалюваны пераважна размытымі, прывіднымі, “шыза-туманнымі” фарбамі (за выняткам яркага сонца ў фінальных радках) і пранізаны “казачнымі”, “песеннымі” асацыяцыямі: “шумліва-дзікі сказ”, “ты зачаравала... казачнымі снамі”, “песьні ветры... прывеюць”.

У рубрыцы “Нашым паэтам” рэдакцыя адказала Марце Альтберг: «Здольнасьць у вас маецца. Верш “Маёй каханай” надрукавалі ў літ[аратурнай] старонцы ад 15 студзеня. Пішэце. Больш працуйце над сабой. Чытайце творы маладнякоўцаў» [5, с. 6].

Марта
Альтберг.

Праз некалькі месяцаў у газеце з’явіўся яшчэ адзін верш Марты – “Вецер”:

*Ах, не зайздросьці удачам і славе,
Ты іх шчаслівых – ва ўсім багацей.
Што яны знаюць пра ветру чары,
Што лашчыцца ціха ля іх дзвярэй.*

*Вецер скрозь сад пралятае,
Яблыкі ўсё абівае,
А сам ён ня зьесь[ць] ні адно.
Вецер чуць песьні прыносіць...
Сэрца спакою так просіць, –
Пеніцца ў чарцы віно.*

*Ах, не зайздросьці удачам і славе,
Ты іх шчаслівых – ва ўсім багацей...
Ціха так думку абнімеі рукамі,
Праляцеўшы міма дзвярэй... [1, с. 3].*

Рамантычнае светаўспрыманне, пазначанае ў папярэднім вершы, тут набывае большае развіццё. Персаніфікаваны вецер – увасабленне стыхіі, вольнай ад усяго матэрыяльнага і прыземленага. Ён валодае таямнічымі чарамі, залятае ў чалавечае жытло і здольны лавіць ці проста абнімаць чалавечыя думкі – і ў гэтым яго перавага над рэчыўным светам. Акрамя таго, ён “песьні прыносіць” (успомнім папярэдні верш), то-бок спрыяе далучанасці лірычнай гераіні да свету мастацтва. Наяўнасць у ветру прынам-

Альвіна Альтберг.

сі рук намякае на тое, што, нягледзячы на яго нябачнасць і немагэрыяльнасць, паэтка ўяўляе вецер антрапаморфным.

Цікава, што ў вершы прысутнічае вобраз віна, якое ў беларускай паэзіі традыцыйна трактавалася як панскі напой, а ў творчасці, напрыклад, Уладзіміра Жылкі выступала “атрыбутам прыгожага, магчыма, і багемнага жыцця, крыніцай натхнення і знакам узвышэння над паўсядзённасцю, сімвалам высокіх ісцін” (Ж. Шаладонава) [7, с. 205]. Пазітыўную канатацыю гэты вобраз мае і ў М. Альтберг: віно выступае як сродак супакаення.

На жаль, больш публікацый М. Альтберг у “Чырвонай Полаччыне” мы не знаходзім. Ці мела аўтарка нейкае дачыненне да літаратурнага згуртавання “Маладняк”, на творах сяброў якога ёй паралі вучыцца і самаўдасканалвацца, – высветліць цяжка. У дакументах Полацкай філіі “Маладняка”, што захоўваюцца ў Беларуска-беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (ф. 225, воп. 1, адз. зах. 13), прозвішча паэтки ні разу не згадваецца, ужо не кажучы пра яе біяграфічныя звесткі.

Паступовы інтэрнэт-пошук вывее спачатку на спісы ахвяраў сталінскіх рэпрэсій, потым на артыкулы па... гісторыі метэаралогіі (працы “Гісторыя службы надвор’я” і “Першыя беларускія метэаролагі” Раісы Аўчыннікавай), а пасля і на сваякоў М. Альтберг, якія цікавяцца сваёй генеалогіяй. Найбольш важная зачэпка знайшлася на сайце “Открытый список”, дзе сярод мінімальна звестак пра М. Альтберг пазначана: адукацыя – “н[езакончаная] сярэдняя”, прафесія – лабарантка, месца працы – БСГА г. Горкі, месца жыхарства – Горкі [4]. Памятаю-

чы, што архіў БСГА – Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі – захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Магілёўскай вобласці, я звярнуўся ў гэтую архіўную ўстанову – і не памыліўся. Дзякуючы сабранай інфармацыі атрымалася больш-менш аднавіць жыццёпіс цікавай асобы.

Нарадзілася Марта Карлаўна Альтберг 27 студзеня 1896 г. [3, арк. 12 адв.] у маёнтку Стукачова Полацкага (пазней Дрысенскага) павета ў шматдзетнай латышскай сям’і. Бацька, Карл Якаўлевіч, быў даволі заможным селянінам і ўтрымліваў немалую гаспадарку. Значна больш вядомай асобай быў дзядзька – вучоны-фізік, прафесар Дзяржаўнага гідралагічнага інстытута Вільгельм Якаўлевіч Альтберг (1877–1942), адзін з першых у Расіі даследчыкаў ультрагуку і аўтар некалькіх манаграфій пра падводны лёд. Пайсці па навуковай сцяжыне дзядзька падахвоціў і пляменнікаў. Старэйшая сястра Марты, Альвіна Альтберг, пасля гімназіі закончыла гідраметэаралагічныя курсы ў Петраградзе (1915), дзе чатыры гады адпрацавала вылічальніцай у Галоўнай фізічнай (з 1924 г. геафізічнай) абсерваторыі – метэаралагічным цэнтры Расіі. Потым, вярнуўшыся ў 1919 г. у бацькоўскі дом, яна стала загадчыцай метэаралагічнай станцыі, абсталяванай у родным Стукачове [6]. Фізікам-гідралагам быў малодшы брат Марты, дзядзькаў цёзка Вільгельм Карлавіч Альтберг (1899–1941). Ён даследаваў змярзанне рачнога дна з рознымі рэчывамі і паверхнямі.

Сама Марта закончыла 5 класаў гімназіі. Якой менавіта – яна ў асабістых дакументах не пазначала, але відавочна, што гэта была рыжская жаночая гімназія імя Ганны Руманэ-Кеніні, дзе латышскую мову і літаратуру выкладаў паэт Аўгуст Саўліеціс (1869–1933). Менавіта ён падтрымаў творчыя пачынанні вучаніцы. Будучы адначасова рэдактарам літаратурнага дадатку да газеты “Latvija”, А. Саўліеціс у 1915 г. апублікаваў яе дэбютнае апавяданне “Срэбная страла. Першая кропля: Christus Vincit!” (“Sudraba bulta. Pirmā lāse: Christus vincit!”; акурат з прысвячэннем А. Саўліецісу), а следам за ім – яшчэ некалькі праявістых твораў: “У летнюю ноч” (“Jāņu nakti”), “Кубак з прыемным водарам” (“Smaržīgā krūze”), “У зорным святле” (“Zvaigžņu gaismā”), “Калі аблокі расейваюцца” (“Kad mākoņi izklist”) [10]. Так што да моманту публікацый у “Чырвонай Полаччыне” Марта Альтберг мела не такі ўжо і маленькі літаратурны вопыт. Але на латышскай мове.

Творчая дзейнасць маладой пісьменніцы была перарваная Першай сусветнай вайной: нямецкія войскі наступалі на Курляндскую губерню, і М. Альтберг (паводле звестак пісьменніка Петэрыса Эрманіса) разам з іншымі бежанцамі з’ехала ў Петраград, дзе жыла нейкі час [9, л. 128], а потым вярнулася ў родны маёнтак.

У 1920–1930 гг. яна была назіральніцай на метэаралагічнай станцыі “Стукачова” [3, арк. 12 адв.], г. зн. працавала пад непасрэдным кіраўніцтвам сястры. Цяпер, ведаючы гэта, па-іншаму ўспрымаеш і вершы М. Альтберг: на вецер, сонца, “шызую туманнасьць ад балот” яна глядзела прафесійным вокам, штодня назіраючы за прыроднымі з’явамі і сістэматызуючы інфармацыю пра іх. Родны маёнтак (дакладней, ужо хутар) у твая часы належаў да Галубоўскага сельсавета Валынецкага раёна Полацкай акругі, і натуральна, што “Чырвоная Полаччына” была найбліжэйшым выданнем, дзе паэтка магла друкаваць творы. Яна працягвала падтрымліваць сувязь з А. Саўліецісам, знаёмячы яго са сваімі новымі тэкстамі, а ён, у сваю чаргу, клапаціўся пра іх публікацыю ў латышскіх выданнях. Так, цягам 1925–1927 гг. на старонках газет “Latvis” і “Bals” убачылі свет яе праязныя творы: “З запэцканых кішэнных нататнікаў” (“Iz nosmērētas kabatas grāmatīņas”), “Нататкі Фрыдэрыкі Брыён” (“Friderikas Brion piezīmes”), “Ганс-кароль” (“Gans-karalis”), “Заразная хвароба” (“Lipīga slimība”), “Ля аксамітнай сцяны” (“Pie samta sienas”), “Велікодная гісторыя” (“Lieldienu stāstiņš”), “Мой сябар” (“Mans draugs”), “З нататак дварэцкага” (“Iz sulaiņa piezīmēm”), “Опіум” (“Opījs”), “Ленор” (“Lenore”), “Твары і душы кветак” (“Ziedu sejas un dvēseles”), “Боская камедыя” (“Divina Comedia”), “Блакiтная стужка” (“Gaiši zilā lenta”) [10]. Атрымліваецца, што, працуючы на “хатняй” метэастанцыі, М. Альтберг не марнавала часу і паміж доследамі надвор’я плённа займалася літаратурай.

Сучаснікі адзначалі схільнасць пісьменніцы да гістарычнай і рэлігійнай тэматыкі, звароты да казачных і легендарных сюжэтаў, выкарыстанне цікавых метафар і параўнанняў [10]. На думку публіцысткі Ліліі Брантэ, невялікія побытавыя замалёўкі Марты Альтберг вызначаліся праўдзівасцю і глыбокай чалавечнасцю, а пэўныя стылістычныя асаблівасці збліжалі прозу М. Альтберг з паэзіяй Паўліны Барды (1890–1983) [8, л. 80]. Адзін з рукапісаў А. Саўліеціса, напісаўшы прадмову, прапанаваў рыжскаму выдавецтву “Valters un Rara” для кніжнай серыі “Rakstu Avota”, аднак твор так і не ўбачыў свет [9, л. 128].

Тое, што латышская пісьменніца паспрабавала сябе і ў беларускай паэзіі, не надта здзіўляе: большая частка яе нядоўгага жыцця (за выняткам рыжскага і петраградскага перыядаў) прайшла на беларускіх землях. Беларускую мову М. Альтберг чула з дзяцінства, а ў часы бела-

Сваякі Марты Альтберг. Першы злева стаіць брат Вільгельм, трэцяя Альвіна, у другім радзе першы злева сядзіць брат Аляксандр.

русізацыі, мабыць, займела нагоду вывучыць яе больш дасканала. Як убачым далей, заявы і адказы на анкету ў Горках яна пісала выключна па-беларуску, хоць і не без памылак.

Увесну 1930 г. М. Альтберг была пераведзена ў Менск на працу пры новаствораным тады Беларускай гідраметэаралагічным інстытуце і, як вынікае, адначасова падвышала адукацыю ў галіне метэаралогіі [3, арк. 1 адв.]. Аднак ужо 8 снежня таго ж года М. Альтберг прызначылі старшай назіральніцай Горацкай апорнай метэаралагічнай станцыі. Здавалася б, усё складалася добра: занятая ўлюбёная працай, М. Альтберг “зарэкамендавала сябе акуратнай, добра-сумленнай работніцай” [3, арк. 4]. Але ў 1933 г. пачаліся першыя непрыемнасці, звязаныя з “кулацкім паходжаннем”. Бацькоў, якія раней валодалі заможным фальваркам, ужо не было ў жывых: бацька памёр у 1925 г., маці – у 1932 г. [3, арк. 1 адв.]. Але ў Стукачове заставаўся жыць адзін з братоў, якога і раскулачылі. Саму Марту ў сувязі з гэтым 10 жніўня 1933 г. знялі з працы [3, арк. 12 адв.]. Але жанчына, з усяго відаць, была настойлівай і юрыдычна абазнанай – і звярнулася ў Бюро скаргаў упаўнаважанай камісіі савецкага кантролю пры СНК БССР. У выніку 26 сакавіка 1934 г. Бюро пастанавіла: “Не супярэчыць гр-цы Альтберг М. К. працаваць па спецыяльнасці” [3, арк. 9].

Пасля гэтага М. Альтберг была адкамандзіравана Галоўным кіраўніцтвам Адзінай гідраметэаралагічнай службы на самую паўночную метэастанцыю Беларусі – у вёску Бычыха (цяпер Гарадоцкі раён Віцебскай вобласці), дзе працавала з 1 красавіка 1934 г. [3, арк. 5]. Праўда, на беларускім “паўночным полюсе” (там і напраўду фіксаваліся “мінусавыя” тэмпературныя рэкорды) яна прабыла нядоўга і праз некалькі месяцаў здолела вярнуцца ў Горкі. І там яна, метэаролаг са стажам, нягледзячы на дазвол, ужо не знайшла працу па

Маёнтак Альтбергаў у Стукачове. Першы злева стаіць Карл Якаўлевіч, бацька пісьменніцы.

спецыяльнасці. Давялося ўладкоўвацца туды, дзе было вольнае месца. 27 ліпеня 1934 г. яна напісала на імя загадчыка кафедры “кармлення ската” Беларускага сельскагаспадарчага інстытута наступную заяву (правапіс арыгінала захаваны):

“Так як пры Кафедры Кармлення ёсць свабодная пасада лабаранткі, то прашу залічыць мяне на гэту пасаду. Адукацыя няскончаная сярэдняя. Добра ведаю нямецкую мову. Раней 12 гадоў працавала на мэтэаралёгічных станцыях, апошнія 3 гады у Горках. Цяпер часова працавала на мэт. станцыі ў саўгасе. Патрэбныя дакумэнты прыкладаю.

М. Альтберг” [3, арк. 6].

Пад заявай стаіць рэзалюцыя: “Прошу дирекцию зачислить т. Альтберг временно лаборанткой по кафедре кормления. /Подпис/”.

Залічэнне адбылося 16 жніўня. Запаўняючы праз два дні працоўную анкету, у графе “Матэрыяльнае і сацыяльнае становішча бацькоў да Кастрычніцкай рэвалюцыі” М. Альтберг асцярожна пазначыла: “сяляне-серэднякі”, а з Саюза працасветы яна “мэханічна выбыла”. Жыла М. Альтберг на той час у горацкім раёне Зарэчча на вуліцы Чырвонаармейскай [3, арк. 1–1 адв.]. З 1 студзеня 1935 г. яна лічылася ўжо не лабаранткай, а рабочай, але пры той самай кафедры [3, арк. 7]. Як там працавалася былому метэаролагу, мы не ведаем, але можна меркаваць, што не надта камфортна. Пра літаратурныя творы, напісаныя ў гэты перыяд, таксама нічога не вядома – магчыма, было і не да творчасці. 2 чэрвеня 1937 г. выйшаў інстытуцкі загад: “Рабочую кафедру кармлення тав. Альтбэрг М. К. аслабіць ад работы ў Інстытуце з 1.VI г. г., згодна просьбы” [3, арк. 10]. Чым была выклікана такая просьба? Падобна, што М. Альтберг усё ж спадзявалася вярнуцца ў метэаралогію, бо на адвароце пастановы аб тым, што раскулачванне бра-

та “не супярэчыць працы па спецыяльнасці”, стаіць рэзалюцыя: “Копія выдана на рукі Альтберг. 2/VII 37. /Подпис/” [3, арк. 9 адв.].

Чым М. Альтберг у выніку займалася амаль цэлы год – высветліць пакуль, зноў жа, не ўдалося. Аднак быў самы разгар сталінскіх рэпрэсій і ўсё ішло да прадказальнага трагічнага фіналу. 10 ліпеня 1938 г. М. Альтберг была арыштаваная па абвінавачанні ў шпіянажы (арт. 68 КК БССР), а ўжо 16 жніўня “тройка” НКУС асудзіла яе да найвышэйшай меры пакарання. 11 лістапада 1938 г. у Мінску Марта Карлаўна Альтберг была расстраляная. Ваенная пракуратура Беларускай ваеннай акругі рэабілітавала яе толькі 27 лістапада 1989 г. [4].

Цяпер, калі пра жыццёвы і прафесійны шлях Марты Альтберг стала больш-менш вядома (хоць і застаўся шэраг белых плямаў), настала чарга за больш грунтоўным вывучэннем яе творчасці, а гэта не ўяўляецца мажлівым без удзелу латышскіх даследчыкаў. Важнай знаходкай стала фота пісьменніцы і метэаролага, якое адшукалася ў сямейным архіве, за што мы вельмі ўдзячныя Дзмітрыю Іванову, праўнуку Альвіны Альтберг. Таксама хацелася б падзякаваць Таццяне Лаўрык за магчымасць пагартыць “Чырвоную Полаччыну” за 1927 г. і, вядома ж, Аляксандру Петухову – за знаёмства з асабовай справай Марты Альтберг.

Спіс літаратуры

1. **Альтберг, М.** Вецер : [верш] / М. Альтберг // Чырвоная Полаччына. – 1927. – 21 мая.
2. **Альтберг, М.** Маёй каханай : [верш] / М. Альтберг // Чырвоная Полаччына. – 1927. – 15 студз.
3. **Альтберг Марта Карлаўна** : Асабовая справа // Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. – Ф. 536. Воп. 2. Адз. зах. 7.
4. **Альтберг Марта Карловна** // Открытый список [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.openlist.wiki/Альтберг_Марта_Карловна_\(1896\)](https://ru.openlist.wiki/Альтберг_Марта_Карловна_(1896)). – Дата доступа: 19.01.2022.
5. **Нашым паэтам** // Чырвоная Полаччына. – 1927. – 21 студз.
6. **Овчинникова, Р. И.** Первые белорусские метеорологи [Электронный ресурс] / Р. И. Овчинникова // Геоверсум : социальная сеть для тех, кто любит географию. – Режим доступа: <http://www.geoversum.by/blogs/tapan-m-ka/pervye-beloruskie-meteorologi.html>. – Дата доступа: 19.01.2022.
7. **Шаладонава, Ж.** “Хамрыйят” Уладзіміра Жылкі / Ж. Шаладонава // Аўтограф : альманах. Вып. 2. – Мінск : Колорград, 2021.
8. **Brant, L.** Latviešu sieviete / L. Brant. – Rīga : Valters un Rapa, 1931.
9. **Ērmanis, P.** Saulieti atceroties: Atmiņas un iespaidi / P. Ērmanis // Ceļš (Würzburg). – 1947. – Nr. 3.
10. **Marta Altberga** [Электронны рэсурс] // Literatura. LV. – Рэжым доступу: <https://literatura.lv/en/person/Marta-Altberga/873399>.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук

СЛАВЕНСКАЯ РЭЦЭПЦЫЯ БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА ПАЧАТКУ ХХ ст.

УДК 008(497.4:476)+821.16.09

У артыкуле ўпершыню праводзіцца шматаспектны, кантэкстуальны разгляд выяўленых аўтарам славенскіх публікацый, прысвечаных беларускаму перыядычнаму друку, кнігавыдавецкай практыцы і літаратурнай творчасці. Сінхронны і кантэкстуальны падыходы дазволілі не толькі прааналізаваць тэксты, але і высветліць механізмы крос-культурных камунікацый пачатку ХХ ст. на ўзроўнях персаналій, ідэйных плыняў і канкрэтных фактаў міжнароднага супрацоўніцтва.

Ключавыя словы: *славянскія літаратуры, славянафільства, "Dom in svet", "Cas", "Наша Доля", "Наша Ніва", Леапольд Ленард, Франц Шцінгл, Янка Купала, "Жалейка"*.

For the first time, the article presents a multi-aspect, contextual review of Slovenian publications identified by the author, dedicated to the Belarusian periodical press, book publishing practice and literary creativity. Synchronous and contextual approaches allowed not only to analyze texts, but also to find out the mechanisms of cross-cultural communications of the early twentieth century at the levels of personalities, ideological trends and specific facts of international cooperation.

У прасторава-часавых каардынатах архіўна-пошукавай працы пры асэнсаванні гісторыі міжнацыянальных узаемадачынненняў даследчыкам заўсёды імпануе зафіксаваць пункт адліку культурнага знаёмства, які, акрамя сімвалічнага значэння, тоіць у сабе патэнцыял абнаўлення, перастаноўкі вехавай пазнакі глыбей у мінуўшчыну.

Славенскі напрамак падобнай дзейнасці цікавы сам па сабе найперш геаграфічнай аддаленасцю, тыпалагічна блізкімі, але рэалізаванымі несінхронна і ў розных грамадска-палітычных парадыхмах працэсамі гістарычнай сцверджанасці і паўнацэннага інтэлектуальнага жыцця, скіраванага не толькі на самарэфлексію, але і на асэнсаванне вопыту нацыятворчасці ў іншых еўрапейскіх народаў.

Аналіз спецыялізаваных крыніц паказвае: за выключэннем адной, славенскія белару-сознаўчыя публікацыі пачатку ХХ ст. практычна ніколі не знаходзіліся ў фокусе ўвагі айчыннай гуманітарыстыкі. Тэксты, змешчаныя ў хрэстаматыі крытычных матэрыялаў "Беларуская літаратура XIX – пачатку ХХ ст." (1978) С. Александровіча, В. Александровіч, рэпрэзентуюць факты ўвагі народаў-суседзяў і амаль поўнасцю лакалізаваны межамі Расійскай імперыі. У кнізе "Беларуская савецкая літаратура за мяжой" (1988) пададзена згадка пра адзіную славенскую публікацыю названага перыяду, прысвечаную беларускай тэматыцы, – рэцэнзію "Вершы Янука Купалы", змешчаную ў часопісе "Dom in svet" за 1908 г. (без указання аўтарства і дакладных выходных звестак) [1, с. 16].

СЛАВЕНСКИ ВОДГАЛАС "ЖАЛЕЙКИ"

Мы звярнуліся да славенскай першакрыніцы, падпісанай крыптанімам *Dr. L. L.*, за якім, можам сцвярджаць з абсалютнай пэўнасцю, – доктар Леапольд Ленард (славен. *Leopold Lenard*; 1879–

1962), крытык, публіцыст, перакладчык, доктар багаслоўя (1908). Ужо першае знаёмства пераконвае: рэцэнзія наследуе крытычны водгук "Жалейка: песні Янука Купалы", што належыць пярэ Владака з *Казіміроўкі* (Уладзіміра Самойлы) і змешчаны ў газеце "Наша Ніва" 15 жніўня 1908 г. Пры гэтым славенскі аўтар прапанаваў адаптаваны скарачаны варыянт, дадаўшы да аўтэнтчных ўрыўкаў Купалавай лірыкі свае пераклады.

Паколькі гаворка ідзе пра адну з першых замежных рэцэнзій на дэбютны зборнік класіка беларускай літаратуры – адметную не толькі зменай назвы ("Жалейка" → "Жалуйкай"), але і тэкставым афармленнем, – варта прывесці яе поўнасцю.

* * *

Жалуйкай. Песні Янука Купалы

Першы беларускі паэт, Янук Купала, выдаў свае вершы, якія дагэтуль друкаваў у газеце "Наша Ніва", пад назвай "Жалуйкай". Вершы Янука Купалы – нібы люстэрка, у якім адбіваецца душа беларускага народа, яго жыццё і яго родны край; гэта крык, які ідзе з глыбіні народнай душы, "kryk, što žyvie Belaruś!" Ён прарочыць свайму народу, што "niasuč svaju kryudu na sviet cely" (ponesó svojo krivico na celi svet) і будучы зноў "ludźmi zvacca" (ljudje se zvali). У прыгожым вершы "Da mužyka" пытае ў селяніна:

*Ej, skaży, mužyčok,
dzie ty dolu padziei?
Ci utapij ū rućajok,
ci prapij, ci prajej?...*

*Ej, povej, kmetič,
kam si srečo špravil?
Če si jo vtopil v potoku,
če zapil, če zajel?...*

Але паэт верыць, што настануць для беларускага народа лепшыя часы:

*Što viesna naše hore
jak śnieg i zavjeju,
pahavaje ū rečce; –
sonce špalić ahniom...*

*Da špomlad naše gorjé
ko sneg štopi,
pokoplje v réčici; –
solnce sežge z ognjem...*

што ўжо

<i>blizki toj dzianok, kali ščasna zapanujem, Staniem sami mi ludźmi, i kraj adbudujem...</i>	<i>blizu oni dan, ko srečo zodobimo, poštanemo ljudje in deželno prenovimo...</i>
---	---

[2, s. 526].

Адразу выклікае пытанне славенская назва Купалавага зборніка – “Жалуйкай”. Сваё тлумачэнне на гэты конт прапануе прафесар Іван Чарота: «...слова “жалуйкай” – не славенскае, роўна як і не беларускае; яго няма таксама ні ў рускай, ні ў польскай, ні ў сербскай мовах, вядомых аўтару рэцэнзіі; дарэчы, іншыя літаратурна-славянцы ў публікацыях пра першы зборнік Купалы пазней выкарыстоўвалі славенскую назву аналагічнага музычнага інструмента – “*piščalka*”. Аднак слова, ужытае доктарам Л. Л., – не абавязкова скажэнне як вынік поўнага неразумення, а, хутчэй за ўсё, своеасаблівая этымалагізацыя, якая абумоўлена імкненнем перадаць змест *жалю-жаласневу*, разумець і адэкватна ўспрымаць які аўтару водгуку дапамагалі вядомыя аднакаранёвыя словы славенскія – *žalospjev* (жалобны спеў, надмагільная песня) і *žalujka* (плачучая / ніцая вярба), а таксама сербскія – напрыклад, *жалост* (гора, смутак, журба) і *жалостити* (засмучаць, гнясці), польскія – *żal* (журба, смутак, скруха), *żaluje* (шкадую)...» [3, с. 73].

Да панарамнага лінгвакультуралагічнага меркавання вядомага беларускага славіста дададзім некалькі сваіх назіранняў.

Па-першае, славенскі інтэрпрэтатар, не знаёмы з беларускай мовай, мог быць уведзены ў зман сказам, дзе назва паэтычнага зборніка пададзена ў склонавай форме, а ўласна ім і пачынаецца адаптаваная версія нашаніўскай рэцэнзіі ў часопісе “Dom in svet”: «*Twory Januka Kupały dahetel drukawała tolki “Nasza Niwa”, ale ciaper pieśni jako wyjszli Ź świat u asobnaj kniżce, katoruju małady pieśniar nasz nazwaŹ “ŻalejkaŹ” (вылучана намі. – М. Т.)*» [4, с. 5]. У гэтым выпадку, магчыма, адбылося чыста тэхнічнае калькаванне слова.

Па-другое, славенскі лексічны эквівалент беларускага слова *жалейка* – *piščalka* – мог спарадзіць непажаданыя асацыяцыі ў чытачоў. Таму захады перакладчыка былі скіраваны па шляху найменшых семантычных (у дачыненні да тэксту) і рэпутацыйных (у дачыненні да сваёй грамадскай і літаратурнай дзейнасці) страт. Справа ў тым, што пад рэдакцыяй Л. Ленарда ў 1905–1906 гг. выходзіў антыалкагольны часопіс “*Piščalka*” (поўная назва – “*Piščalka za abstinente, pivce in pijance*” = “Жалейка для абстынентаў, пітушчых і п’яніц”). Гэта было не звычайнае

выданне, як можа падацца пры тытульным азнаямленні, што звыкла змагаецца з чалавечымі заганами зброяй сатыры, а доўгатэрміновы культурна-асветніцкі аўтарскі праект. На дасягненне асноўнай мэты працавалі артыкулы, якія знаёмілі з вопытам арганізацыі мерапрыемстваў за здаровы лад жыцця ў розных еўрапейскіх краінах.

Але ад першага нумара часопіса “*Piščalka*”, які выйшаў у г. Цэльё тысячным накладам, дэклараваўся літаратурны складнік выдання: зборнік выбраных лірычных вершаў Міхаіла Лермантава – у падарунак актыўным падпісчыкам у якасці дадатку да часопіса; аповесць “маларускай пісьменніцы” Вольгі Кабылянскай “*Зямля*” (друкавалася з нумара ў нумар). Л. Ленард рэгулярна знаёміў чытачоў з даўняй гісторыяй славянства, пераказанай паводле летапісаў і хронік, сучаснымі культурнымі клопатамі розных славянскіх народаў.

Славенскі выдавец і перакладчык быў паслядоўным папулярызатарам рускай і ўкраінскай літаратур. У 1913 г. Пётр Забалоцкі, даследчык міжславянскіх літаратурных сувязей, наступным чынам ацэньваў славенскую рэцэпцыю рускай літаратурнай класікі: “3 трох перакладчыкаў лірычных твораў Лермантава – Л. Ленарда, д-ра Менцынгера і Р. Петэрліна – першаму належыць найбольшая колькасць перакладаў, больш за 100, змешчаных на 224 старонках у 7 кніжках, д-ру Менцынгеру – 18 перакладаў і Р. Петэрліну – 6 перакладаў. Галоўнай вартасцю перакладаў д-ра Ленарда, акрамя іх паўнаты і багацця, з’яўляецца правільнае разуменне рускага тэксту, блізкасць да арыгінала і захаванне памеру арыгінала” [5, с. 9].

Навуковая і педагогічная дзейнасць Пятра Забалоцкага (1877–1918) звязана са славістычнымі цэнтрамі Пецярбурга, Варшавы, Львова, Нежына. Адмысловыя сведчанні калегіяльнага супрацоўніцтва – кнігі з дарчымі подпісамі, адрасаванымі Яўхіму Карскаму, – зберагаюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. Некалькі гадоў П. Забалоцкі правёў у еўрапейскіх краінах з мэтай вывучэння культуры славянскіх народаў, папулярызацыі рускай літаратуры, што знайшло адлюстраванне ў яго шматлікіх публікацыях. Падзеяй агульнанацыянальнага значэння стала для славенцаў адкрыццё ў Любляне 10 верасня 1905 г. помніка паэту-рамантыку Францэ Прэшэрну (1800–1849), на якім прысутнічаў і ўрачыста прамаўляў П. Забалоцкі. Спецыяльныя нумары газет “*Slovenski Narod*” (11.09.1905, № 207), “*Slovenec*” (11.09.1905, № 207) падрабязна асвятлялі гэтую падзею, у тым ліку пераказвалі выступленне П. Забалоцкага – “ганаровага прадстаўніка ўсяго рускага народа”.

ЁСІП АБРАМ І ТАРАС ШАЎЧЭНКА

Рэтраспектыва мастацкага перакладу дае нярэдка прыклады, калі справа ўзаемаспазнання трымалася выключна на энтузіястах, іх паслядоўнай працы ў напрамку знаёмства з культурнымі набыткамі далёкага народа. Каталіцкі святар Ёсіп Абрам (Josip Abram, 1875–1938) у гісторыю міжнацыянальных сувязей увайшоў як перастваральнік украінскай літаратуры, найперш творчасці Тараса Шаўчэнкі, у Славеніі*. У 1907 г. у яго перакладзе выйшла кніга “Кабзар: выбраныя вершы Тараса Шаўчэнкі з гістарычным аглядам Украіны і жыццяпісам паэта”**, рэцэнзія на якую, падпісаная крыптанімам Z, была змешчана ў часопісе “Čas” (1908, № 1/2), адным з перыядычных выданняў, што рэгулярна змяшчалі славяназнаўчыя матэрыялы***.

Аўтар крытычнага агляду з вялікай сімпатыяй паставіўся да новай кнігі. Узоры паэтычнай творчасці пададзены ў тэксе, як і ў выпадку з рэцэнзіяй на Купалаву “Жалейку”, у лацінскай транслітарацыі і паралельным перакладзе на славенскую мову: «Каму не мроілася тужлівая Украіна, шырокі Днепр, ціхія стэпы, калі слухаліся казацкія гісторыі ў аповесці “З агнём і мячом”? або калі читалася ў часопісе “Dom in Svet” пра ўкраінскія вершы, ці чуліся Шаўчэнкавы радкі:

*Ukrajino, Ukrajino,
Nenjko moja, nenjko!
Jak zgradaju tebe kraju,
Zavjane serdenjko!*

*Ukrajina, Ukrajina,
Mati moja, mati!
Ko se srce te špomina,
Tužno neha plati!» [6, s. 97].*

Сімпатыя рэцэнзента кранае асабісты народка перакладчыка і тычыцца ўсяго названага выдання: «Ёсіп Абрам, наш найлепшы знаўца маларушчыны, прадставіў нам у гэтай кнізе даволі праўдзівую карціну Украіны і яе 30-мільёнага народа. Ён пераклаў толькі 41 верш (думу) з Шаўчэнкавага “Кабзара”, але Шаўчэнка – сапраўдны прадстаўнік Украіны; у яго душы і яго думках адлюстроўваецца ўвесь смутак Украіны, увесь яе боль, яе адчай і надзея... Кожны, хто спазнае Шаўчэнку, спазнае Украіну! Акрамя та-

го, Абрам напісаў гістарычны агляд Украіны і біяграфію Тараса Шаўчэнкі. І тое, і другое напоўнена трагедыяй, лёс гэтага вялікага, адоранага, гераічнага, але ўсё ж заняволенага народа, і лёс найвялікшага паэта Украіны, самавука Шаўчэнкі. Жыццяпіс Шаўчэнкі чытаецца як раман. Гэта мы хацелі сказаць, калі кагосьці стрымае назва кнігі, якая гучыць для нас нязвыкла. Кожны, хто возьме кнігу ў свае рукі, не пашкадуе пра гэта! У кнізе таксама змешчаны патрэт Шаўчэнкі, карта Украіны і каментарыі да вершаў» [6, s. 97].

АРХІЎНА-МЕДЫЙНЫ ДЫСКУРС

Найстарэйшы і найбольш працяглы па часе існавання літаратурны, культуралагічны часопіс “Dom in svet” выходзіў у 1888–1943 гг. На старонках выдання змяшчалася шмат публікацый па гісторыі і культуры славянскіх народаў. Менавіта ў гэтым часопісе намі быў выяўлены шэраг публікацый, прысвечаных беларускай тэматыцы і датаваных 1907–1909 гг. Некаторыя допісы друкаваліся без указання аўтарства або прыналежнасць яра пазначалася крыптанімам.

Першы з выяўленых у вызначаным храналагічным праемежку артыкулаў пад назвай “Беларусь” быў змешчаны ў часопісе “Dom in svet” за 1907 г., № 1. Асноўны корпус тэксту мы прыводзім у перакладзе, беларускія назвы і цытаты захоўваем у аўтэнтычным варыянце: «На беларускай гаворцы да гэтага часу напісана было няшмат. Некалькі малюнкаў народных песень і казак, пераклад першай часткі “Pana Tadeusza” зрабіў Вінцэнт Марцінкевіч (Вільня 1859), потым “Pinskaja šlahta”, апавяданні “Harpen” і “Kupala” таго ж пісьменніка і яшчэ некалькі невялікіх брашур, – вось і ўся беларуская літаратура. Нядаўна выйшаў беларускі буквар, надрукаваны лацінскімі і рускімі літарамі, і ўбачыў свет у Вільні першы нумар першай беларускай газеты пад назвай: “Naša dola, pieršaja bialoruskaja haseta dla vioskovaho i miestovaho rabočaho narodu. Vihodzič raz u tidzien polskimi i ruskimi literarni”, Hod 1. Vilna, 1. siencabra 1906. 4 h, 8 str.» [7, s. 45].

У сёмым нумары часопіса за той год быў апублікаваны артыкул “Асветніцкія памкненні беларусаў”, падпісаны крыптанімам Fr. Št. Як мы высветлілі, сярод першых славенцаў, якія звярнулі ўвагу на маладую беларускую літаратуру, быў Франц Шцінгл (Franc Štingl, 1868–1944), публіцыст і перакладчык, рэлігійны і грамадскі дзеяч. У біяграфічных звестках адкрытага доступу падкрэсліваецца, што выдатнае валоданне замежнымі мовамі дазваляла яму свабодна звяртацца да англійскай, французскай, італьянскай літаратур, а рэгулярная “падпіска на мно-

* У 1994 г. аўтару гэтых радкоў пашчасціла пазнаёміцца ў Любляне з Вілем Грымичам (укр. *Віль Грымич*, 1925–2016), перакладчыкам, аўтарам асноўных публікацый пра Ёсіпа Абрама ва ўкраінскім друку, атрымаць ад яго шэраг каштоўных кансультацый па тэме славенска-ўкраінскіх культурных сувязей.

** *Kabzar* : izbrane pesmi Tarasa Ševčenka z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom ; prevel Josip Abram. – Ljubljana : Katoliška bukvarna, 1907. – 288 s. – (Leposlovna knjižnica. Zvezek V).

*** Славенскі часопіс “Čas” выходзіў у Любляне ў 1907–1942 гг.

ства часопісаў (ад кожнага славянскага народа – па меншай меры на адзін), газет і кніг служыла асновай для яго публіцыстыкі» [8]: «Нядаўна некалькі нацыянальна арыентаваных беларусаў, згуртаваных у Вільні вакол беларускай газеты “*Naša Niva*”, звярнуліся да кіеўскага маларускага таварыства “*Prosvita*” з просьбай даслаць ім правілы гэтага таварыства, паколькі маюць намер стварыць нешта падобнае сярод беларускага народа. Гэта доказ таго, што беларуская інтэлігенцыя неўзабаве збіраецца будзіць бедны, нацыянальна не ўсвядомлены беларускі люд. Да гэтага часу носьбітамі беларускай мовы былі толькі мужыкі; хто паміж беларусаў хацеў быць панам, “*balakal*” па-маскоўску або польску. Толькі апошнім часам стараннямі беларускіх дзеячаў было выдадзена некалькі школьных, папулярных і мастацкіх кніг на беларускай мове, а цяпер яны засноўваюць таксама нацыянальныя асветніцкія таварыствы» [9, s. 335–336].

У першым нумары за 1909 г. нашу ўвагу прыцягнуў артыкул “Найноўшы славянскі народ”, падпісаны знаёмым крыптанімам *Dr. L. L.* (доктар Леапольд Ленард): «Найноўшы славянскі народ – гэта беларусы, патомкі старажытнага славянскага племені крывічоў, якія жывуць у рускіх губернях: Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай, Гродзенскай і часткова ў Віленскай губерні ў паўночна-заходняй частцы рускай дзяржавы. Дагэтуль на яго гаворцы выдаваліся песні ды іншыя народныя творы, а сама гаворка была матэрыялам толькі для дыялекталагічных і лінгвістычных даследаванняў. Цяпер хочучь стварыць літаратуру на сваёй мове. Пачала выходзіць першая беларуская газета “*Наша Ніва*”, лацінскім і кірылічным пісьмом, адзін раз на тыдзень у Вільні на васьмёх старонках васьмёркай. “*Нашу Ніву*” найпрасцей параўнаць з нашымі старымі Блейвесавымі “*Novicami*”. Папулярна ілюстравана для простага сялянскага люду, змяшчае шмат публікацый для сялян, а таксама палітычныя навіны, вершы, аповяданні і да т. п. Дух яе апазіцыйны, аграрны, але не рэвалюцыйны. Мы жадаем ёй усялякіх поспехаў у працы паміж гэтым самым бедным і забытым васьмімільённым славянскім народам» [10, с. 48].

Вельмі паказальна, што аўтар не прасочвае падабенства “*Нашай Нівы*” ні з адным з сучасных славенскіх перыядычных выданняў. Паралель наўпрост праведзена з часопісам “*Novice*” (поўная назва – “*Kmetijske in rokodilске Novice*” = “Навіны сельскай гаспадаркі і рамёстваў”), заснаваным у 1843 г. кансерватыўным народніцкім палітыкам, пісьменнікам Янезам Блейвейсам (*Janez Bleiweis*, 1808–1881). У пачатку XX ст. 100-гадовы юбілей лідара славенскага нацыянальнага руху XIX ст., “бацькі нацыі” быў уша-

наваны “Блейвейсавым Зборнікам” (Любляна, 1909), разгледжаным у адной з рэцэнзій Л. Ленарда (*Dom in svet*, 1910, № 2).

Пад артыкулам “Забыты славянскі народ” (1909, № 6) таксама не пазначана аўтарства: «У славянскай прэсе многа пішацца пра чарнагорцаў, балгараў, маларосаў і пра ўсе іншыя галіны вялікага славянскага племені, але пра беларусаў пішацца вельмі мала, яны як бы забытыя; а іх усё ж такі 6 мільёнаў, і ўжо ў 1517 г. яны мелі сваю літаратуру, а цяпер маюць свае газеты, сваю папулярную літаратуру і нават свой уласны беларускі тэатр. Беларусы працуюць па-народнаму спакойна, развіваюцца мірна. Пры выданні сваіх літаратурных твораў карыстаюцца лацінскім алфавітам. Пецярбургскае выдавецкае таварыства “*Zahlanie sonce i u nasze vokonse*” апошнім часам праводзіць ажыўленую працу па выпуску выданняў на беларускай мове» [11, s. 287].

Асаблівасць арганізацыі тэксту – цытатаўстаўка з віленскага перыядычнага выдання: «Беручы ўдзел у асветніцкім беларускім руху, – пісаў нядаўна ў “*Dzienniku Wilenskiem*” адзін беларускі народолюб, – магу вас запэўніць, што ўсе беларускія выданні чытаюцца з вялікай цікавасцю. Беларускі штотыднёвік “*Naša Niva*” наш селянін чытае ад пачатку да канца, і беларускія вершы нашы дзеці вучаць на памяць. “*Garść pszenka*”, перакладзеная на беларускую мову, вельмі папулярная, а “*Hutorki o ziarni a niebie*” такія павучальныя, што ні адзін настаўнік царкоўнай школы не мае такога поспеху ў разуменні свету, калі дзеці вучацца па гэтай кніжцы» [11, s. 287].

Мастацкі працэс у гэтым допісе набывае персаналізаваную прадстаўнічасць: «Хоць беларуская літаратура яшчэ не вельмі развітая, але ўжо таксама мае свае таленты: Марцінкевіча, Бурачка, Неслухоўскага, Багушэвіча, Дзібоўскага, Абуховіча, пісьменніцу Пашкевічанку, якая нядаўна была слухачкай Львоўскага ўніверсітэта, і Яна Луцэвіча, паэта, селяніна-самавука. Беларуская літаратура ўжо мае пераклад “*Rapa Tadeusza*” і пераклады некаторых твораў Сянкевіча» [11, s. 287].

Выкажам меркаванне, заснаванае на аналізе прэцэдэнтнай практыкі часопіса “*Dom in svet*”, што аўтарам артыкула “Забыты славянскі народ” можа быць Франц Шцінгл. Так, папярэдні невялікі допіс «Дваццаціпяцігоддзе “*Macierzy Polskiej*”» падпісаны крыптанімам *Fr. Št.*, у наступным – “Юбілей рускага народнага гімна” – аўтарства таксама не пазначана. У гэтым перыядычным выданні такое практыкавалася: пры падборцы невялікіх тэкстаў на адной старонцы, калі яны належаць аднаму пярэ, аўтарства пазначалася толькі адзін раз.

У ПРЫЦЯГНЕННІ СЛАВЯНСТВА

Паколькі найбольшая колькасць выяўленых намі беларусазнаўчых публікацый (у тым ліку рэцэнзія на “Жалейку” Янкі Купалы) належыць пярэму Л. Ленарда, узнікае заканамернае пытанне адносна прычын яго зацікаўленасці, магчымага пасярэдніцтва пры знаёмстве з культурай далёкага і малавядомага народа. Падказку даюць некаторыя іншыя публікацыі славіста пачатку ХХ ст.: рэцэнзія на аналітычную працу Мар’яна Здзяхоўскага* “Асноўныя праблемы Расіі”, выдадзенаю ў Вене ў 1907 г.**, а таксама змястоўны крытыка-біяграфічны нарыс “Прафесар Др. Мар’ян Здзяхоўскі”***, напісаны, выдавочна, пры кансультацыі з самім “аб’ектам” даследавання.

Магчыма, адносіны паміж славістамі складваліся няроўна і па-рознаму. Ірэна Гантар Годзіна ў аглядзе жыцця і творчасці Л. Ленарта спасылалася на ўспаміны Воеслава Молета (славен. *Vojeslav Molet*) і акцэнтуюе ўвагу на такім эпізодзе: «...габілітацыя ў Польшчы не адбылася таму, што гэтаму запырачыў польскі тэолаг і філосаф, прыхільнік славянскай узаемнасці доктар Мар’ян Здзяхоўскі, рэдактар газеты “Свет Славянскі”, адзін з заснавальнікаў Славянскага клуба ў Кракаве» [12, с. 395].

Леопольд Ленард не меў манаполіі на асэнсаванне творчасці польскага калегі, добра вядомай у славянскім свеце. Так, у фокусе нашай увагі апынуўся артыкул “Рускія і палякі”**** Мар’яна Здзяхоўскага (*Čas*, 1907, № 3). Названая публікацыя ў сакавіцкім нумары часопіса за 1907 г. – адно з яркіх сведчанняў інфармацыйна-выдавецкай, перакладчыцкай мабільнасці славенцаў пачатку ХХ ст. Як пазначана ў рэдактарскай падрадкавай заўвазе, прапанаваны чытацкай аўдыторыі артыкул – гэта ўступ да кнігі “Die Grundprobleme Russlands”, якая павінна выйсці ў сакавіку або красавіку ў Вене. А рэцэнзія на ажыццёўленае венскае выданне з’явілася на старонках часопіса “Čas” ужо ў ліпені 1907 г. Яе аўтар, падпісаны крыптанімам *F. G.*, даў наступ-

ную папярэднюю ацэнку: “Праца напісана хоць і крыху суб’ектыўна, таму што вялікая частка агучанага аўтарам асабіста перажыта і прачута, суб’ектыўнасць надае кнізе асаблівую прыцягальнасць, а тэксту – агністасць і лёгкасць” [13, с. 336]. Дэклараваная ў публікацыі наступная разгорнутая гаворка адносна кнігі была пацверджана змястоўнай рэцэнзіяй, апублікаванай у часопісе “Čas” (1908, № 1/2), дзе аўтар раскрыў свой крыптанім – *Dr. F. Grivec*.

Такім чынам, намі выяўлены некалькі беларусазнаўчых славенскіх публікацый пачатку ХХ ст., якія дазваляюць ацаніць найбольш дзейсныя і бачныя здалёк факты нацыянальнага культурнага жыцця. Кожны з тэкстаў мае патэнцыял для кантэкстуальнага, кампаратывнага даследавання. Персаналізацыя славенска-беларускага культурнага супрацоўніцтва азначанага перыяду звязана з імёнамі Леапольда Ленарда і Франца Шцінгла, славістычнай дзейнасцю Мар’яна Здзяхоўскага, што таксама адкрывае новыя магчымасці для архіўна-пошукавай працы, звязанай з вехавымі этапамі станаўлення замежнай беларусістыкі.

Спіс літаратуры

1. *Беларуская савецкая літаратура за мяжой* / Г. Я. Адамовіч, Л. А. Казыра, У. Л. Сакалоўскі, І. А. Чарота; рэд. У. Л. Сакалоўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – 88 с.
2. *Dr. L. L. Žalujkaj. Pesmi Januka Kupale* / Dr. L. L. // *Dom in svet* (Ljubljana). – 1908. – № 11. – S. 526.
3. *Чарота, І. А.* Тэорыя і практыка мастацкага перакладу: вучэбны дапаможнік па курсу “Тэорыя і практыка перакладу”, а таксама па спецыялізацыі “Мастацкі пераклад” для студэнтаў філалагічнага факультэта спецыяльнасцяў: Г. 02.01.00 – “Беларуская мова і літаратура”; Г. 02.03.00 – “Славянскія мовы і літаратуры”; Г. 02.05.00 – “Сучасныя замежныя мовы і літаратуры” / І. А. Чарота. – Мінск: БДУ, 2010. – 89 с.
4. *Władak z Kazimiroŭki. Žalejka: peśni Januka Kupaly* / Władak z Kazimiroŭki // *Nasza Niwa* (Wilnia). – 1908. – № 17. – 15 (28) sierpnia.
5. *Заболотский, П. А.* М. Ю. Лермонтов у славян / П. А. Заболотский. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1913. – 23 с.
6. *Z. Taras-Ševčenko: Kobzar. Izbrane pesini. Prevel Josip Abram.* (Leposlovna knjižnica 5. zvezek.) Ljubljana 1908. “Kato-liška bukva”: [рэцэнзія] / Z // Čas (Ljubljana). – 1908. – № 1/2. – S. 97–98.
7. [Б. а.] *Belorusko* / [Б. а.] // *Dom in svet*. – 1907. – № 1. – S. 45.
8. *Štingl Franc* // *Slovenski biografski leksikon* [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi668039/>. – Дата доступу: 03.01.2020.
9. *Fr. Št. Prosvetni napori Belorusov* / Fr. Št. // *Dom in svet* (Ljubljana). – 1907. – № 7. – S. 335–336.
10. *Dr. L. L. Najnovejši slovanski narod* / Dr. L. L. // *Dom in svet* (Ljubljana). – 1909. – № 1. – S. 48.
11. [Б. а.] *Pozabljen slovanski narod* / [Б. а.] // *Dom in svet* (Ljubljana). – 1909. – 6. – S. 287.
12. *Gantar Godina, I.* Dr. Leopold Lenard / I. Gantar Godina // *Zgodovinski časopis* 46. – 1992. – № 3. – S. 395–400.
13. *F. G. “Die Grundprobleme Russland”* / F. G. // Čas (Ljubljana). – 1907. – № 7. – S. 336.

* Беларускі погляд на жыццё і творчасць Мар’яна Здзяхоўскага (1861–1938) найбольш канцэнтравана прагучаў у дакладах II Міжнародных Ракаўскіх чытанняў “Ракаўскія Паўночныя Афіны: Мар’ян Здзяхоўскі, Эліза Ажэшка і праблемы культурных кантактаў народаў Цэнтральнай і Цэнтральна-Усходняй Еўропы” (Ракаў, 10 верасня 1999 г.): “Ракаў і Здзяхоўскія” (В. Рагойша), “Ракаўская старонка ў жыццямісе Элізы Ажэшка” (П. Рагойша), “Мар’ян Здзяхоўскі пра байранізм Адама Міцкевіча” (Б. Белаказовіч), “Мар’ян Здзяхоўскі і Уладзімір Самойла: спрэчка пра беларускую душу” (У. Конан), “Мар’ян Здзяхоўскі і Украіна” (Т. Кабржыцкая) і інш.

** *Lenard, L.* Prof. dr. Maryan Zdzichowski: Die Grundprobleme Russlands; Akademischer Verlag, Wien 1907 / L. Lenard // *Dom in svet* (Ljubljana). – 1907. – № 10. – S. 477–478.

*** *Lenart, L.* Professor Dr. Maryan Zdzichowski / L. Lenart // *Dom in svet* (Ljubljana). – 1913. – № 3. – S. 106–110.

**** *Zdzichowski, M.* Rusi in Poljaki / M. Zdzichowski // Čas (Ljubljana). – 1907. – № 3. – S. 97–108.

Ганна КРОФТА,
кандыдат філалагічных навук

ПАЛЁТ ПАМІЖ ТРАДЫЦЫЯЙ І БУДУЧЫНЯЙ ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНЫЯ АДМЕТНАСЦІ КНІГІ “КРЫЛЫ” АНАТОЛЯ БРУСЕВІЧА

УДК 821.161.3

У артыкуле асвятляюцца асаблівасці кампазіцыйнай будовы і сістэмы вобразна-выяўленчых сродкаў у зборніку “Крылы” А. Брусевіча. Аналізуецца філасофская праблематыка паэтычных твораў. Раскрываюцца некаторыя адметнасці аўтарскага стылю паэта, у творчасці якога працяг традыцый рамантызму спалучаецца з эстэтыкай дэкадансу.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, сучасная паэзія, рамантызм, дэкаданс, Анатоль Брусевіч, “Крылы”*.

The article reveals the features of the compositional structure and the system of pictorial means in the collection of poems by A. Brusevich “Wings”. The analysis of the philosophical problems of poetic works is carried out. The author defines the peculiarities of poet’s individual style, in whose work the continuation of the traditions of romanticism is combined with the aesthetics of decadence.

Першыя публікацыі паэзіі Анатоля Брусевіча з’явіліся на пачатку 1990-х гг., калі беларуская літаратура становілася ўсё больш наватарскай, эксперыментальнай і калі вярталася спадчына дасавецкага перыяду разам з адпаведнымі паняццямі *мадэрнізм, неарамантызм, дэкаданс*. Малады паэт усвядоміў блізкасць сваёй творчай манеры да настрояў і эстэтыкі апошняга з названых напрамкаў. Заява пра сябе як пра дэкадэнта была даволі эпатажнай для беларускага літаратурнага працэсу і магла быць успрынятай як поза, гульня. Але паступова стала зразумела, што плынь дэкадансу закрунула творчыя лёсы не толькі А. Брусевіча, але і Юрыя Гуменюка, Эдуарда Мазько, а таксама некаторых іншых, а гульня без сур’ёзнай асновы пад сабой не дала б выніку – паэзіі высокага ўзроўню. Так ці інакш, слова было прамоўлена, і яно змяніла паняццевую прастору сучаснай беларускай літаратуры.

У 2021 г. убачыла свет новая кніга А. Брусевіча – “Крылы”. У ёй злучаны тэмы і матывы, якімі поўняцца папярэднія зборнікі – “Дуэль”, “Падаю ў неба”, “Апошні дзень”. Працягваецца змаганне паміж жыццём і самагубствам, дуэль дзвюх эстэтык (пра гэта пісала Ала Петрушкевіч [1, с. 339–347]), барацьба скрайнасцяў унутры парадоксаў. Але кніга новая, а значыць – іншая.

Пад хараша аформленай вокладкай з выявай анёла аўтарства мастака А. Сільвановіча сабраныя творы розных гадоў. Гэта першая кніга А. Брусевіча, дзе вершы размеркаваны па раздзелах: “Верныя вершы”, “Пад сцягам Мадагаскара”, “Сумная вакханалія”, “Ты – як зямля”; у змест таксама ўваходзіць паэма “Крылы”. Пра ўкладанне кнігі цудоўна сказала Д. Бічэль, аўтарка прадмовы і духоўная маці паэта: “Трэба ўкласці кожную пярлінку ў адпаведную лунку, каб вершы, якія трымаюцца на нечаканых вобразах-думках, не засланылі адзін другога, ства-

ралі прымальны, глыбокі па філасофскай мерцы, рухомы сюжэт” [2, с. 10].

Структура кнігі абумоўлена логікай творчага і жыццёвага шляху – зборнік падводзіць вынікі на пэўным этапе. Сам аўтар параўноўвае яго з домам, у якім ёсць сцены і дах. Умоўна раздзелы можна суаднесці з паняццямі “Вера”, “Радзіма”, “Дэкаданс”, “Каханне” – усё пералічанае дорыць радасць палёту і боль падзення, і над усім разгортвае крылы Паэзія. Часткі зборніка не герметычныя: нібы воды адной ракі, вершы аб’ядноўваюцца вобразамі і тэматыкай, то тут, то там разрываючы абазначаныя межы. Увогуле ж кніга атрымалася гарманічнай і збалансаванай. Разам з тым яна супярэчлівая – настолькі, наколькі супярэчанні ўласцівыя асобе і свету ў іх стасунках.

Парадокс утрымліваецца ўжо ў назве, расшыфраванай аўтарам у прадмове. Традыцыйна метафара аб крылах мае пазітыўны сэнс. Аднак А. Брусевіч нагадвае, што Бог, будучы бяскрылым, стварыў такім і чалавека. Забыўшыся пра сваю сапраўдную сутнасць, можна адарвацца ад першаасноў і бацькоўскіх заветаў, адчуць сябе недасяжным для пакарання. Так ці інакш, за “акрыленасць” дэкадэнта плаціць, пра што (не)дэкадэнт канечне памятаюць. Але паэзія – таксама палёт. Што застаецца тым, хто аднойчы адарваўся ад зямлі? Толькі непазбежнае падзенне. Магчымае, праўда, яшчэ і падзенне ў неба.

Першы раздзел зборніка – “Верныя вершы” – раскрывае адносіны паміж мастаком і мастацтвам. Пачынаецца ўсё з цішыні, і адпаведны матыў – адзін са скразных у кнізе. Цішыня ёсць пачатак і завяршэнне, сапраўдная Айчына і чыстае люстэрка, якое хавае адбіткі памяці і надзённасці. Гэта стан, калі чалавек набліжаны да першага дня стварэння, прастора, дзе нараджаюцца першыя словы вершаў і малітваў. Каб паэтычнае слова з’явілася, баланс мусіць быць парушаны,

павінна ўзнікнуць адчуванне дотыку да небяспечнай паверхні (верш “Маё акно” [2, с. 18]).

Паэзія вядзе ад цішыні і да яе. Шлях гэты не скіраваны наўпрост да канчатковай мэты, якая заўсёды інтуіцыйна адчуваецца. Дарога блукае між жахлівых шклянных лабірынтаў жыцця, дзе даводзіцца змагацца з ворагамі знешнімі і ўнутранымі, з пошласцю і бяспамяцтвам, злосцю і бяссіллем. Яна пастаянна вяртае на ўласныя сляды, хоць чалавеку часам падаецца, што ён зрабіўся іншым, чужым да сябе ранейшага. Урэшце прыміраецца і новае, і тое нязменнае, што з дзяцінства захоўваецца ў памяці разам з вобразамі роднага дому, продкаў, Радзімы:

*...Бедны хлопчык, ты спіш, спавіты
Сном атрутным, часу смугой.
Пасля вашай са светам бітвы
Свет застаўся самім сабой.
Толькі часам бывае ноччу,
Калі свету прыціхне звон,
У душы зварухнецца хлопчык
І гаворыць вершы праз сон [2, с. 66].*

Падарожжа не абмежавана асабістым досведам і працягласцю фізічнага існавання, бо душа можа змясціць у сабе боль і любоў усяго, што існуе ў свеце – агню, дрэва, слова, часу:

*Гадзіннік заснуў апошнім трывожным сном
І стрэлкі яго пайшлі ў адваротны бок.
Гадзінніку сніўся свой механічны бог,
Які ўваскрасаў між гукамі “бам” і “бом”.
Нарэшце збылося: не ён вымяраў час,
А час вымяраў яго, як мераюць боль,
Як мераюць бель хворыя, гледзячы ў столь,
Хоць мараць вочы заплюшчыць і закрываць...
[2, с. 30].*

Паэзія адкрывае вочы для характава любых фарбаў і адценняў. У раздзеле змешчаны некалькі вершаў, якія належаць да пейзажнай лірыкі (“Карыда”, “Восень”, “Травень”, “Ліпень”, “Лістапад” і інш.), аднак пейзажы тут своеасаблівыя: мы глядзім не на свет, а хутчэй на паверхню душы, дзе люструюцца ягоныя вобразы.

Шлях прыводзіць, урэшце, уніз, да пакаяння, і адначасова ўвышыню, да катарсісу. Вера змацоўвае хісткія берагі адрачэння і прымірэння, адчаю і ўпэўненасці:

*Белым птахам лунае смерць
Над змялелым бродам малітвы,
Па якім пераходзяць міты
Ад жыцця да танчэйшых сфер,
Па якім пераходзіць час
На туманны бераг знямогі,
Пераносячы веру ў Бога
На сваіх шырокіх плячах [2, с. 56].*

Шэраг вершаў, змешчаных напрыканцы раздзела, можна назваць праграмнымі, бо ў іх гучыць крэда паэта: вера ў Бога і вера ў тое, што шлях паэзіі – насамрэч шлях да Яго.

*Я думаў: скончацца слёзы,
І лёс саскочыць з ляза
Ілжывых, подлых даносаў.
Ды не. Іскрыцца сляза
Як сімвал страчанай меры,
Як першы, нясмелы крок...
Мяне ўратавала вера.
І я не пайшоў у змрок [2, с. 54].*

Аднак дзеянне спараджае супрацьдзеянне, і зноў замыкаецца кола пытанняў і няўпэўненасці.

Цяжар адзіноты і паэзіі няпроста вынесці без падтрымкі аднадумцаў. Сябрам А. Брусевіча быў гарадзенскі паэт Э. Мазько, які пакінуў свет у 2011 г.: у зборніку змешчаны два вершы да яго – прывітальны і развітальны. Напісанае не знікае, і заўсёды можна ўступіць у дыялог з аўтарам, нават калі яго ўжо няма паміж жывых. У “Сне пра Анатоля Сыса” паэт просіць не адмаўляцца ад вершаў, без якіх жыццё страціць арыенціры і не зможа прывесці ні да Айчыны, ні да Бога:

*Бо не бывае вершаў чужых,
Як і дзяцей чужых не бывае.
Не пакідай жа, Толічак, іх –
Без вершаў няма ні краю, ні раю... [2, с. 73].*

Крызіс мастацтва і духоўнасці прымушае адкінуць найўнюю надзею на лепшае і ўсвядоміць каштоўнасць творчасці і значнасць місіі паэта – прадаўжальніка традыцый, абаронцы духоўнай спадчыны Радзімы. Верш “Я – апошні паэт, спадкаемца маўклівых прарокаў...” чытаецца як асабісты сімвал веры:

*Я не бачу слядоў, але чую іх пульс пад нагамі.
Я іду ў цішыню, дзе Радзіма пакуль што жыве,
Я адзін, бо астатнім хацелася стаіцца багамі,
І будуюць бажніцы яны ў пустазвоннай траве.
Хай будуюць, блішчаць і крычаць пра надзею
і веру,
Пра каханне, свабоду, самоту, аблом і надлом.
Я адзін адыходжу – за мной зачыняюцца дзверы.
Больш паэтаў не будзе і я выключаю святло
[2, с. 74].*

У канву першага раздзела ўплятаецца тэматыка наступнага – “Пад сцягам Мадагаскара”, у якім змешчаны вершы патрыятычнага характару. Перад чытачом паўстае вобраз Радзімы, укрыжаванай між Усходам і Захадам праз чалавечыя глупства і сквапнасць. Калі злу немагчыма супрацьстаяць фізічна, то важна рабіць тое,

што можаш: узвесці абарончыя муры ў сваім сэрцы, адбудаваць у ім вобраз краю, умацаваць яго малітвай, увасобіць у словах – а словы прыйдуць у свет:

*Страшны свет. Зачынюся ў Гародні
На замкі ўсіх касцёлаў і замкаў,
А на вокны навешу фіранкі,
Вышываныя позіркам поўні.
І не буду глядзець ні на захад,
Ні на ўсход, толькі ў неба начное,
Дзе душы маёй стомлены човен
Праплывае над плахамі дахаў... [2, с. 77].*

Бяда, праўда, што і словы, і дзеянні могуць нічым не адгукнуцца, а ўпасці пад ногі натоўпу, знявечаныя абыякавасцю і хлуснёй. Аднак даводзіцца прыняць рэалізм і песімізм сітуацыі з адкрытымі вачыма, не знаходзячы спакою ні ў якіх ілюзіях свабоды.

Айчына – “калыска і магіла”, якая нарадзіла і прыме ўсіх. Нельга адмовіцца ад продкаў, ад герояў і ахвяраў, што адышлі ў нябыт (верш “Курапаты”). Прывядзем урывак верша з нечаканымі вобразамі і пры гэтым збалансаванага па змесце і форме – “Аульс” (Аульс – могількі на ўскрайку Гародні):

*Аульс, ты мёртвы аул,
Баул, паўнютоккі рыззя.
З цябе ні ўцяць, ані ўзяць,
Як ерэтыкам з тых бул.
Аульс, дзе сіла твая?
Маячыш смерцю ў жыцці.
Ты – вецер, той, што прыціх,
Каб разгуляцца ўдвая.
Аульс, ты мінус і плюс.
Бы флюс, твой дзікі пейзаж.
Ты возьмеш заўжды рэванш,
Таму я цябе люблю [2, с. 101].*

На старонках кнігі абдываецца сустрэча яшчэ з адным загінулым паэтам – адзін з вершаў прысвечаны памяці Ю. Гуменюка, чыё жыццё трагічна абарвалася ў 2013 г. Чаму ён не змешчаны ў першым раздзеле, побач з прысвячэннямі Э. Мазько? Думаецца, прычына ў абвінаваўчым пафасе: наўрад ці хто даведаецца, забойства ці самагубства стала прычынай падзення з дзявятага паверха інтэрната, аднак былі створаны ўсе ўмовы, каб паэт не змог працягваць жыццёвы і творчы шлях.

На фоне акрэсленай праблематыкі і агульнай распачнай танальнасці вылучаюцца некалькі светлых і празрыстых вершаў, якія дачакаліся свайго часу, каб заняць месца сярод іншых, даўшы неабходныя акцэнтны і кантрасты. Найперш звяртае на сябе ўвагу верш “Мова мая”:

*Мова мая светлая,
Нібы вясновы дзень.
Мова мая летняя –
Ззянне сонца ў вадзе... [2, с. 110].*

Кожнае слова напоўнена дабрынёю і жыццём – як жа яшчэ можна прызнавацца ў любові да роднай мовы? Верш вяртае да першаасноваў, да чыстых думак і яснага позірку дзіцяці, якое адкрывае ў свеце рэчы і з’явы, вартыя любові, і не баіцца прамовіць пра гэта ўсім. Гэта шчырая малітва да мовы і пра яе, дзе сцвярджаецца, што “Мова, як Бог, адна”.

Раздзел завяршаецца дэкларацыяй веры ў нацыянальны дух, якой прытрымліваліся першыя рамантыкі і прадаўжальнікі іх традыцый і якая жыла і жыве ў вершах М. Багдановіча, Цёткі, Я. Купалы і ўсіх паэтаў-патрыётаў:

*На шэрых шыферных плахах
Спачнём, каб пачаць з нуля,
Каб дух акрыяў і дахам
Стаў тым, што прыйдуць пасля... [2, с. 118].*

Самота правіць балю у раздзеле “Сумная вакханалія”. Файна паспрабаваць разбурыць межы, што аддзяляюць чалавека ад чалавека, выпіць віна, напоўніць цвярозы, халодны і рацыянальны свет бодем і весялосцю вечнага экстазу:

*Абрынецца ўсё і без нас.
У тартары знікнуць сусветы.
А покуль траянскі Пегас,
Няхай нас імчыць з паранету
Уніз – дзе чакае экстаз
І зайздрасць цнатлівых паэтаў,
Сумлення іржавы каркас
І сіні дымок цыгарэты... [2, с. 139].*

Аднак віно толькі на пэўны час прыглушае віну, а прыяцелі адыходзяць, і чым весялей смяецца трагедыя, тым шырэй разрастаецца пустэча. Свет, расцягнуты на кавалкі, нельга запоўніць нічым – ні віном, ні жарсцю, ні сяброўствам, толькі – на нейкі час – распаччу і пакаяннем. Магчыма, любоў і каханне маглі б з’яднаць адасобленыя фрагменты, але такія пачуцці ў раздзеле адсутнічаюць – ёсць толькі туга па іх.

У анатацыі да кнігі сказана, што ў раздзеле “Сумная вакханалія” змешчаны вершы “дыянісійскага характару”, і з гэтым можна пагадзіцца. Не з-за наяўнасці пэўных уплываў, а толькі з прычыны пэўнай сугучнасці ідэй нам падаецца дарэчным прывесці тут некаторыя думкі славутага нямецкага філосафа, дэкадэнта і антыдэкадэнта Ф. Ніцшэ, які ў працы “Чалавечы, залішне чалавечы” пісаў: «Можна мер-

каваць, што душа, у якой некалі павінен будзе цалкам паспець і наліцца слодыччу тып “вольнага розуму”, зведала, як вырашальную падзею свайго жыцця, вялікі разрыў... “Лепш памерці, чым жыць тут” – так гучыць катэгарычны голас і спакуса; і гэтак “тут”, гэтак “дома” ёсць усё, што яна любіла дагэтуль» [3]. Забыццё ў адзіноце, самотнае ап’яненне, экзістэнцыйны бунт аказваюцца неабходнай прыступкай у сталенні душы.

Там, дзе адчай дасягае вяршыні, паэт апынаецца па-над разбурэннем, ягоны позірк сягае за межы дня ўчорашняга і заўтрашняга. Попел развейваецца, і становіцца ясным, што ніколі не вернецца час, калі паэзія жыла сярод людзей і калі было яшчэ недалёка ад райскай брамы. Але верш “Спадкаемцу” ўсё ж скіроўваецца да часоў наступных, а рэха распачы ў вершы “Палёт херувімаў” адгукаецца любоўю і прыхаванай надзеяй, якой не можа не быць у звароце да сына (ці да будучага паэта, якога пакуль яшчэ не існуе, на такую думку наводзяць эпітэты *таемны і няспраўджаны*).

У чацвёртым раздзеле “Ты – як зямля” змешчана інтымная лірыка. Назва ўяўляе з сябе перакулёную метафару: традыцыйна зямлю параўноваюць з жанчынай. Жанчына блізкая да цыклаў прыроды, яна заўсёды розная, але пастаянная ў прыцягальнасці і ўнутранай моцы. Каханне ж – фарватар паміж жыццём і смерцю, шлях духоўнага і творчага пошуку:

*Знайду ці не юрлівых патрыёткаў –
Не важна мне, бо важны толькі шлях,
Які ўнутры акрэсліла Самота
Паверх імя. У Смерці на вачах [2, с. 185].*

Гэтае пачуццё паўстае ў кнізе А. Брусевіча ў розных варыянтах: ад вясёлых рамантычных прыгодаў, юнацкіх пошукаў ідэалу, да ўсведамлення, што без кахання жыццё нагадвае незавершаны твор.

Унутры раздзела змешчаны цыкл вершаў, прысвечаных каханню на мяжы рэальнасці і паэзіі. Далікатнае і чыстае, пакліканае да жыцця дэкадансам, яно неўзабаве зрабілася разбуральнай і самаразбуральнай сілай. Перад чытачом адбываецца гісторыя, падзеі якой разгортваюцца сярод лабірынтаў гарадзенскіх замкаў, на прывідных лесвіцах і бліскучым бруку Гародні, а таксама ў свядомасці герояў, што выпіваюць на брударшафт сімвалічнае віно з вішняў і адкрываюць адно аднаму дарогу паміж душамі. У выніку свет рэальны і паэтычны мяняюцца месцамі, што прыводзіць да іх дэтанацыі і да нараджэння прыгожых вершаў, а каханкі апынаюцца на шляху праклятых паэтаў:

*Ты напоўніла мой неспакой
Непагаснай мелодыяй флейты,
І, сляпы, я пайшоў за табой
У краіну праклятых паэтаў.
І каханне, і распач, і злосць,
І надзею, і розум, і сорам
Мы ўзялі і прабілі наскрозь
Металёвымі стрыжнямі зораў... [2, с. 167].*

Адносіны паміж закаханымі нагадваюць дуэль. Яны не могуць быць ні разам, ні паасобку, ад пачатку ведаюць, што наступствы сустрэч будуць трагічнымі, але не хочуць адмовіцца ад свайго няшчасця. Як і іншыя дэкадэнты, яны праходзяць праз пякельную пустэлю ўласных душ, дзе спапяляецца нават слова і не абыходзіцца без ахвяр:

*У тваіх вачах зіяе дно:
Слёзы вершаў высахлі даўно.
Ты слязьмі хацела патушыць
Жар сутоння стомленай душы.
Апякла і шчокі, і далонь,
А стыніць не здолела агонь... [2, с. 182].*

Усведамляючы, што віно кахання – таксама і віно смерці, героі прымаюць гэтак прычасце з адчуваннем непазбежнасці наканаванага і спрабуюць падвесці ўсе рахункі.

Што б ні здарылася далей, апошня іх сустрэча ўжо адбылася там, дзе цішыня ўступае ў сваё валадарства, а нажы адвечных пытанняў робяцца пылам і мяшаюцца з пяском і вадою ракі, якая нясе свае хвалі паміж гэтым светам і іншым.

*Тонкія німбы бакалаў
Поўняцца белым віном.
Гэтага нібы і мала –
Проста сядзець за сталом,
Проста глядзець у бяздонне
Вінных нявінных вачэй,
Дзе, перапоўнены стомай,
Тоне спакою кайчэг... [2, с. 190].*

У завяршальных вершах раздзела вобраз жанчыны паўстае як адзінае цэлае ў сваёй зменлівасці.

Фарбы святлеюць, і ў гэты момант можна зразумець, што скрыжалі адвечных каштоўнасцяў не зрынута, а ўзведзеныя, нібыта краевугольныя камяні будучага дому, а можа, як абарончыя муры вакол душы ці вакол метафарычнай Гародні – інтэрпрэтацыі адна другой не супярэчаць.

Паэма “Крылы” ўражае небанальным, у нечым сюррэалістычным, дынамічным і сучасным сюжэтам. Асноўныя перыпетыі экстраардынарнай гісторыі адбываюцца вакол наступнага: шалі сусвету, ашалеўшы, разгушталіся і прабілі

ў нябёсах дзірку, адкуль на зямлю абрынулася плойма анёлаў. Уцекачы, праўда, былі вернутыя назад, а адзін застаўся... і зрабіўся дырэктарам свету. У паэме кожны знойдзе тое, што хоча: гумар і іронію, філасофскі падтэкст і асабістую споведзь, а таксама алузіі на сацыяльныя і літаратурныя з’явы.

Урэшце лірычны герой робіць з крылаў падушку і засынае. Прычын на тое хапае: таму, што жыццё заўсёды згортвае крылы юнацкіх надзей; таму, што бунт не павінен абярнуцца глупствам і катастрофай. Таму, што важныя справы скончаны ў той час, калі павінны былі завяршыцца, і анёл-ахоўнік пастаўлены на варту. Яшчэ і таму, што надышоў Апошні дзень, які, зрэшты, надыходзіць заўсёды – проста людзям уласціва пра тое забывацца.

Такім чынам, у кнізе “Крылы” Анатоля Брусевіча традыцыі рамантызму спалучаюцца з эстэтыкай дэкадансу. Кніга яднаецца тэматыкай і стылістыкай з папярэднімі зборнікамі паэта, аднак у параўнанні з імі вылучаецца структурнай завершанасцю, якая дазваляе асноўным ідэям выкрышталізавацца больш цэласна і выразна.

Спіс літаратуры

1. **Петрушкевіч, А. М.** Старонкі Гарадзеншчыны літаратурнай : дапаможнік / А. М. Петрушкевіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2015. – 369 с.
2. **Брусевіч, А. А.** Крылы : вершы, паэма / А. А. Брусевіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2021. – 208 с.
3. **Ницше, Ф.** Человеческое, слишком человеческое [Электронный ресурс] / Ф. Ницше. – Режим доступа: <https://www.nietzsche.ru/works/main-works/human/var-human>. – Дата доступа: 01.09.2021.

Беларуская літаратура XXI стагоддзя

Анастасія ГАТЮЧЫЦ,
магістр філалагічных навук

ХРЫСЦІЯНСКІЯ КАШТОЎНАСЦІ Ў СЮЖЭТНА-ВОБРАЗНАЙ СІСТЭМЕ КНІГІ “КЛЮЧ АД ВЯЛІКАЙ КАШТОЎНАСЦІ” КАЦЯРЫНЫ ХАДАСЕВІЧ-ЛІСАВОЙ

УДК: 821.161.3.09(092)

У артыкуле разглядаюцца міфалагічныя і хрысціянскія матывы ў рамане “Ключ ад Вялікай Каштоўнасці” К. Хадасевіч-Лісавой, вылучаюцца, аналізуюцца і сістэматызуюцца міфалагічныя персанажы і хрысціянскія вобразы. Прапануецца класіфікацыя вобразаў паводле іх паходжання і пераўвасаблення. Сцвярджаецца важнае месца рэлігійнага аспекту ў мастацкім свеце К. Хадасевіч-Лісавой. Падкрэсліваецца, што ў кнізе яскрава выражаны фальклорныя і міфалагічныя вобразы і матывы, праз якія пісьменніца заглябляе чытача ў рэальнасць, вельмі падобную да звычайнай нам рэчаіснасці, але з фэнтэзіным антуражам.

Ключавыя словы: *фэнтэзі, беларуская дзіцячая літаратура, міфалагічныя істоты, рэлігія, хрысціянства, маральныя каштоўнасці, вобраз, матывы, крыжык, Бог, анёлы, Кацярына Хадасевіч-Лісавая, “Ключ ад Вялікай Каштоўнасці”.*

In the article mythological and Christian motives are examined in the novel “The Key to the Great Value” by K. Chadasievič-Lisavaja, mythological characters and Christian images are identified, analyzed and systematized. A classification of images is proposed according to their origin and reincarnation. The important place of the religious aspect is affirmed in the artistic world of K. Chadasievič-Lisavaja. It is emphasized that folklore and mythological images and motives clearly are expressed in the book. Through these motives and images the writer transfers the reader into a reality which is very similar to our usual reality with a fantasy entourage.

У пачатку ХХ ст. вялікую папулярнасць на тэрыторыі Беларусі набірае жанр фэнтэзі ва ўсіх праявах: кіно, выяўленчае мастацтва і літаратура. Цікава, што менавіта ў жанры фэнтэзі на постсавецкай прасторы аб’ядналіся і міфалагічныя, і рэлігійныя матывы. Такі аспект закранаецца ў кнізе “Русский миф в славянском фэнтэзі” Т. Брэвай, Л. Хабібулінай (Казань, 2015, с. 38 і далей); у многіх працах згадваецца сувязь славянскага і заходнееўрапейскага фэнтэзі (хрысціянскае вылучаюць у асобную плынь); аспект барацьбы хрысціянства і паганства ў славянскім фэнтэзі закранаецца ў дысертацыі Е. Сафрон.

У рускім фэнтэзі ўвогуле моцную пазіцыю маюць ідэі рэстаўрацыі нацыянальнага міфа і нацыянальнай свядомасці праз рэканструкцыю паганскай міфалогіі, але ёсць і ўплыў заходняга хрысціянскага фэнтэзі. Як адзначае Т. Федарцова ў працы “Хрысціянскія матывы ў творчасці беларускіх паэтаў”, перапляценне хрысціянскіх матываў і паганства яскрава паказана ў творчасці М. Багдановіча, У. Жылкі, Я. Купалы, Р. Бардуліна, М. Сяднёва і іншых. Прычым рэлігійнасць тэкстаў “праяўляецца не ў проставай сувязі з царкоўным жыццём, а і ў выключнай увазе да сюжэтаў Святога Пісання” [1].

Мяркуецца, што карані рэлігіі сыходзяць у міфалогію. Л. Мітрохін падкрэсліваў, што “міфалогія была своеасаблівым матчыным улоннем, адпраўной кропкай для фарміравання ранніх формаў рэлігіі...”. Без міфалогіі рэлігія “абысціся не можа. Кожная гістарычная рэлігія ў якасці тлумачэння свайго ўзнікнення прапануе пэўны міф пра нейкія цудоўным падзеі” [2, с. 80]. Асобным пытаннем застаюцца суадносіны міфалагічнага і рэлігійнага кампанентаў у фэнтэзі (а разглядаць іх варта асобна для кожнага твора, бо яны ў кожным выпадку розныя). Так, даследчык матыўнага строю твораў англамоўных аўтараў К. Баранавя сцвярджае, што “ідэйныя матывы *працалюбства, непагрэшнасць, прадвызначэнне* больш суадносяцца з міфічным багажом, выяўляючы ідэйную аснову, чым іх сюжэтная-вобразная адпаведнасці” [3, с. 19]. Такія ідэйныя матывы гучаць і ў разгледаным намі сюжэце.

Кацярына Хадасевіч-Лісавая – сучасная беларуская пісьменніца-казачніца, якая стварыла своеасаблівы “другасны свет” у кнізе “Ключ ад Вялікай Каштоўнасці”, выдадзенай у 2019 г. Раман – адзін з найбольш удалых эксперыментаў творцы ў жанры фэнтэзі, гэта кніга-квэст, дзе жывуць славянскія міфалагічныя істоты: *дамавікі, лешыя, русалкі, ведзьмы, хмыры* і інш. Прычым жывуць яны сумежна з чалавекам, іншы раз нават бяруць з ім шлюб (звычайная вясковая дзяўчына і змяіны цар, ваўкалак і вяскова прыгажуня, Вужачка і селянін і інш.): “*Сястры ваўкалака знайсці было нескладана*” [4, с. 151], “*Яна з маленства ад таты чула, што людзі нам ворагі. Але і я ж не заўсёды змяіны хвост мела. Не здагадаецца мая Вужачка, што некалі я была дзяўчынаю, у вёсцы жыла*” [4, с. 231]. Чарадзейны свет існуе па своеасаблівых законах, аднак з’яўляецца змененым адлюстраваннем нашага аб’ектыўнага свету.

Літаратарка ў стварэнні чарадзейнага свету пайшла ўслед за Янам Баршчэўскім і пісьменнікамі-рамантыкамі, якія выкарыстоўвалі распаўсюджаныя матывы казак, паданняў і іншых жанраў, звязаных са сферай цудоўнага, і адначасова аддавалі вялікую ўвагу хрысціянству. Так, галоўныя героі твора – хрысціяне-вернікі, іх ратуюць крыжыкі на шыях і анёлы-абаронцы: “*Зазоўка позіркам-маланкай прабегла па шыях хлопца і дзяўчыны і адразу апусціла вочы долу, каб не глядзець на крыжыкі*” [4, с. 21], «*Дакрануўся Дэстарн да крыжыка і зноў пачуў голас анёла-ахоўніка: “Не здымай! Не згаджайся! Ратуйся!”*» [4, с. 84].

Галоўны абаронца свабоднай душы чалавека ў свеце К. Хадасевіч-Лісавой – анёл-ахоўнік, які

не набывае матэрыяльнага выгляду, аднак можа даваць парады, аберагаць ад розных няшчасцяў. Калі герой доўга падаў пад зямлю, то не разбіўся дзякуючы свайму анёлу. Міфалагічны персанаж Ох так гэта пракаментываў: “*Бач ты! Жывым даляцеў! Моцны ў цябе анёл-ахоўнік! Ды толькі дарма ён так стараўся, бо невядома, што лепш: разбіцца ў адзін момант ці жывым застацца і да Кадука на службу трапіць*” [4, с. 66]. Але моцная, чыстая душа чалавека можа выратаваць яго ад Кадука, ад спакусы, чарадзейства і падману д’ябла. Бо менавіта чалавек з чыстай душой мае права выбару: далучыцца да Кадука ці застацца вольным.

Завабліваючы Дэстарна ў памочнікі, Кадук малюе яму жудасную карціну будучыні, якую мы можам атаясамліваць з нашай сучаснасцю, аб’ектыўнай рэальнасцю (матыў “апошніх часоў”, якія папярэднічаюць канцу свету): “*Прыйдзе час, і людзі павераць, што пекла не існуе. Яны будуць упэўненыя, што дабро і зло – паняцці адносныя: у кожнага сваё дабро і сваё зло, і ўсё залежыць ад абставін, а значыць, адно і тое ж можа быць і добром, і злом. Людзі пачнуць жыць як захочацца, рабіць што прыдумаецца. Будуць самі, добраахвотна, на свае целы д’ябальскае таўро ставіць, знакі ды малюнкi на скуры размяшчаць і сцвярджаць, што гэта самавыяўленне. Страцяць аблічча, згубяць душы... А мы іх тут пачакаем!*” [4, с. 82].

Кадук абяцае чалавеку (ці міфічнай істоце) вечнае жыццё, уладу, грошы – усё што заўгодна, толькі б чалавек яму паверыў, даў паставіць сабе рабскае таўро і тым самым прадаў душу. Тады чалавек страчвае індывідуальнасць, знешнасць, душу і становіцца вечным рабом, нячысцікам, таксама маніць, рабуе, катуе: “*Вось пажывуць гэтыя прыгажуні ў пекле і з часам будуць набываць жудаснае аблічча: валасы ў каўтуны саб’юцца, скура будзе чорнай, тонкай і зморшчанай, вырастуць у іх доўгія кіпцюры, хвасты і рогі. Вочы стануць белымі, мутнымі і злымі. Ніхто не пазнае ў пякельніцах былых красунь*” [4, с. 72]. У чалавека ёсць толькі адзін шанец на выратаванне: не падпарадкавацца, калі Кадук будзе пагражаць самымі рознымі катаваннямі, і не спакусіцца, калі ён будзе абяцаць споўніць усе таемныя жаданні, бо сілай душу забраць немагчыма.

Таксама ў рамане ярка паказаны матывы самаахвяравання, які звязваецца з хрысціянскай сістэмай каштоўнасцей. Спачатку шэшкі паўстаюць перад чытачом як паскудныя пачваркі: “*Былі яны невялікія, не больш за ката, ударлявыя целыцы пакрыты кароткай цёмнай поўсцю, на лапках капыткі, на галовах маленькія*

рожкі і невялічкія вушкі. Даўгаватыя кірпатыя насы заканчваліся пляскатымі лычыкамі...” [4, с. 69]. Але калі Дэстарн пазнаёміўся з імі бліжэй, паставіўся да іх па-сяброўску, нават выказаў ім павагу, то яны вырашылі аддаць жыццё дзеля людзей і палонных гаёвак: “Страшна, канешне, бо ведаем, што Кадук праз пакуты і здэкі лютыя спачатку прапусціць, а скончым жыццё сваё пякельнымі вугельчыкамі. Але мы гатовы згарэць у полымі пекла, ведаючы, што дапамаглі асілку і дзяўчатам ад Кадука збегчы і на зямлю вярнуцца” [4, с. 92–93]. Калі шэшкі пераадолелі страх перад пакараннем, ахвяравалі сабой, светлыя сілы далі ім магчымасць жыць на зямлі, ператварылі іх у звычайных жывёлін: “...і прама на вачах перабітая лапа кульгавага загаілася, раны на спіне зацягнуліся і пакрыліся густой бліскачай поўсцю, а самі шэшкі з нячысікаў ператварыліся ў зямных істот! Капыткі зніклі, а замест іх з’явіліся мяккія лапкі з вострымі кіпцюрыкамі. Хвасты распушыліся, лычыкі паменшыліся да акуратных носікаў. Са шчок пстрыкнулі вусы, вушкі прыпадняліся, а на іх кончыках выраслі маленькія кутасікі. Цяпер гаёўка гладзіла двух лясных катой” [4, с. 104].

Вобразы істот, якія выконваюць важную сюжэтастваральную ролю ў кнізе К. Хадасевіч-Лісавой, мы ўмоўна можам падзяліць на 3 групы паводле паходжання персанажаў і ступені іх набліжанасці да першавобраза:

1. Міфалагічныя героі не перажываюць асаблівых трансфармацый, аднак паказаны ў нечаканых сітуацыях і раскрываюцца ў новым кантэксце (азярніцы, вадзянік, жэўжык, Вужачка, Рыбін цар, Вужыны цар, гаёўкі, чорт, Ох, дрыгвянік). Мы мяркуем, што гэтых істот пісьменніца запазычыла са старонак кнігі “Чароўны свет: з беларускіх міфаў, паданняў і казак” Г. Пашкова.

2. Характар, імёны і / або знешнасць міфічных персанажаў у творы К. Хадасевіч-Лісавой значна відазмяняюцца, аўтарка надзяляе іх новымі рысамі (русалка, зазоўка, пякельніцы, Баламуцень, Апівень, Кікімара, ваўкалак, шэшкі, Гаюн, Хмыр балотны, лесавік, пушчавік, Кадук, Вірнік).

Напрыклад, вадзянік і ў беларускай міфалогіі, і ў рамане “Ключ ад Вялікай Каштоўнасці” намаляваны наступным чынам: “З выгляду ён нагадваў сталага чалавека. Высокі, шыракаплечы, у балотна-зялёнай кашулі, падперазанай поясам, і пясчанага колеру нагавіцах. Смарагдавыя з сівізнай валасы, адкрываючы вострыя вушы, спускаліся на плечы. Бровы нависалі над вачыма, густая барада закрывала ніжнюю частку твару” [4, с. 46]. Аднак у кнізе К. Хадасевіч-Лісавой

з’яўляецца яшчэ і такі персанаж, як Вірнік: “Перад Вадзяніком стаяў малады дзяцюк, падобны да чалавека, толькі яго валасы і барада былі з бурых водарасцей, а скура мела зеленаваты колер” [4, с. 126]. М. Нікіфароўскі, а за ім і Т. Шамякіна, адзначалі, што у беларускай міфалогіі вадзянікі падзяляюцца на вірнікаў і ціхонь, а значыць, гэта адна і тая ж міфалагічная істота: “Сядзіць вадзянік у асноўным на дне, часам жорстка жартуе, цягне людзей у вір, часам бушуе, ламае плаціны і млыны. На беразе каля небяспечных месцаў людзі абараняліся ад злога духа – ставілі каплічкі. Праўда, сярод вадзянікоў бываюць Вірнікі і Ціхоні, імёны якіх гавораць за сябе. Доўга пабыўшы на сушы, вадзянік гіне, як бы растае. Усё яго цела пакрыта доўгімі валасамі, якія зблізку аказваюцца ці тонкімі струменьчыкамі, ці нечым накшталт водарасцей. Менавіта ў такім выглядзе вадзянік паўстае ў момант выхаду з вад” [5]. Таму Вірніка мы аднеслі да другой групы ў нашай класіфікацыі, а Вадзяніка да першай.

3. Поўнаасцю новыя героі, якіх К. Хадасевіч-Лісавая стварыла з дапамогай свайго ўяўлення (Гаспадарыня, Смарагда, Фея Каштоўнасцей).

Нагледзячы на невялікую колькасць гэтых істот, менавіта трэцяя група дапамагае больш яскрава прыўнесці ў кнігу хрысціянскае светаадчуванне. Хоць гэтыя істоты прыдуманых К. Хадасевіч-Лісавой, яны падаюцца вельмі падобнымі да міфалагічных ладам жыцця, звычкамі, знешнасцю і нават светаадчуваннем.

Напрыклад, Гаспадарыня – жонка Вадзяніка. Знешнасць яе своеасаблівая (моцна нагадвае русалку): “Яна была белая, нібы парцаланава. На бледным твары блішчэлі вочы колеру жоўтай поўні. Лёгкая ўсмешка, што з’явілася на яркіх пунсовых вуснах, дазволіла пабачыць частыя, як у рыбы, зубы. Ад сківіц да белых, як снег, валасоў узвышаліся наросты, якія ўтваралі эфектную карону. Залатая бліскачая сукенка струменілася аж да падлогі, таму было не зразумела, мае Гаспадарыня ногі ці русалчын хвост” [4, с. 46–47]. Гаспадарыня нікому не чыніць шкоды, наадварот, яна адзіная аддала Дэстарну і Мілеі меркаваны ключ ад Вялікай Каштоўнасці, не патрабуючы за гэта плату, хоць і была ў яе вялікая бяда: знікла невядома куды дачка Смарагда, якую ніхто не мог знайсці: “Вы прабаціце мне, я паддалася свайму ўнутранаму парыву, прыняла вашу прапанову дапамагчы. Ды толькі дарэмна гэта ўсё, бо ніхто не зможа вярнуць нам шчасце. А ключ я вам проста так аддам. Можна, менавіта ён і адчыніць куфэрак з Каштоўнасцю. Забірайце!” [4, с. 258]. Бескарыслівасць, спагада да ўсяго жывога і жаданне дапамагчы вярнулі Гаспадарыні яе найкаштоўнейшы скарб – дачку.

Гэта дазваляе нам правесці паралель з хрысціянскімі сюжэтамі і каштоўнасцямі: “Дабрашчасныя міласэрныя, бо яны памілаваны будучы” (Мц. 5: 7), таемна дапамагаў людзям святы Мікалай, а за гэта меў спрыянне ад Бога.

Смарагда характарам і ўчынкамі нагадвае маці Гаспадарыню, дапамагае ад чыстага сэрца зусім незнаёмым людзям. Знешне дзяўчына не падобная да матулі: “*На сонцы набліскала срэбраная луска, якая пакрывала русалчын хвост. Рукі ляжалі ўздоўж тулава, прыгожы твар быў бледны, вочы заплюшчаныя. Па траве раскінуліся доўгія валасы глыбокага зялёнага колеру*” [4, с. 283]. Цікава, што звычайная вясковая дзяўчына Віланда мае такія самыя добразычлівыя нораў і вельмі падобнае да казачнай істоты аблічча. Віланда, шкадуючы Вадзяніка і Гаспадарыню, якія страцілі дачку, адзіную радасць у жыцці, ахвяравала годам свайго жыцця на зямлі з каханым чалавекам, каб падтрымаць старых. Ім падавалася праз падабенства дзяўчат, што з імі жыве іх дачушка: “*Я ж таксама з людскога роду. Трапіла ў возера выпадкова і апынулася прама ў Вадзяніка і Гаспадарыні. Яны называюць мяне свайёй дачкой, але гэта не так. Іх дачка Смарагда знікла падчас буры. Яны былі няўцешныя, а тут з’явілася я. Высветлілася, што мы з ёй вельмі падобныя. Я хацела дадому вярнуцца, але яны так прасілі мяне застацца. Гаспадарыня, здавалася, увозуле памрэ ад тугі, як толькі я пакіну іх палац. І я не змагла адмовіць, пагадзілася застацца ў возеры. Вось і прайшоў амаль год, і цяпер я не ведаю, што рабіць...*” [4, с. 270]. Віланда не хоча жыць пад вадой у раскошы, а ўсім сэрцам імкнецца вярнуцца на зямлю.

Матыў самаахвяравання гучыць і тады, калі Віланда аддае перлінку, што адзін раз за жыццё можа выцягнуць як чалавека, так і любую істоту з таго свету, Смарагдзе, якая павольна памірае: “*Віланда саскочыла з арэляў, зняла з шыі медальён, адчыніла яго і дастала нешта падобнае да перлінкі. Паднесла яе да вуснаў непрытомнай і сціснула паміж пальцамі. З перлінкі выцекла некалькі кропель вадкасці*” [4, с. 285], “*Толькі аднойчы Перліна Жыцця можа выратаваць сваю ўладальніцу, а ты аддала яе мне!*” [4, с. 286]. Ахвяра Віланды дорыць шанец на новае жыццё не толькі Смарагдзе, але і самой дзяўчыне, якая са спакойным сумленнем і добрым пасгам вяртаецца на зямлю да каханага і будзе асабістае шчасце.

Адна з самых цікавых істот, якую прыдумала К. Хадасевіч-Лісавая, – Фей Каштоўнасцей. Яна выглядае як тыповая славянская прыгажуня: “*Гэта была прыгожая дзяўчына з доўгімі светлымі валасамі і яркімі блакітнымі вачамі*” [4,

с. 298]. Падобны літаратурны персанаж сустракаецца ў сусветнай літаратуры.

Мэта жыцця Феі Каштоўнасцей – раздаваць людзям сапраўдныя каштоўнасці: сяброўства, любоў, веру, каханне... а галоўнае – вучыць людзей цаніць і аберагаць тое, што яны маюць, дапамагаць людзям знайсці станоўчае ў сабе. Гэта Фей Каштоўнасцей ажыццяўляе праз падарожжа Дэстарна і Мілеі, дзе яны адначасова дапамагаюць і ўсім жывым істотам на шляху, і сабе, адкрываючы ўласныя раней неведомыя якасці: “*шчырасць, узаемадапамогу, падтрымку, навагу, давер, надзейнасць, адданасць, дараванне, шчодрасць*” [4, с. 300–301], – а таксама сяброўства: “*Вам і ключ не спатрэбіўся, каб завалодаць Вялікай Каштоўнасцю! Яна ўжо даўно стала вашай. Ведайце, што гэта – СЯБРОЎСТАВА! Яно з’явілася на пачатку вашага падарожжа, як тонкая сцяблінка, а потым расло, буйнела*” [4, с. 300].

Такім чынам, нягледзячы на тое, што раман Кацярыны Хадасевіч-Лісавой напоўнены чарадзействам і міфічнымі істотамі, у ім ёсць месца для барацьбы добра і зла, для анёлаў-ахоўнікаў і веры ў Бога, для сістэмы поглядаў і каштоўнасцей, што абапіраецца на хрысціянскую этыку. Ідэйныя матывы працалюбства, непагрэшнасці, прадвызначэння раскрываюцца ў вобразах персанажаў, гатовых да самаахвяравання і чыстых душою. Міфалагічны і рэлігійны кампаненты ў фэнтэзі Кацярыны Хадасевіч-Лісавой моцна пераплятаюцца, ствараючы свет, дзе на аксіялагічным узроўні дамінуюць хрысціянскія каштоўнасці.

Спіс літаратуры

1. **Золотухина, О. Ю.** “Христианство и русская литература” – основные научные подходы к проблеме [Электронный ресурс] / О. Ю. Золотухина // Сиб. мед. обозрение. – 2008. – № 2. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/hristianstvo-i-russkaya-literatura-osnovnye-nauchnye-podhody-k-probleme/viewer>. – Дата доступа: 10.01.2022.
2. **Струкова, М. А.** Мифологические персонажи в фэнтези и литературной сказке / М. А. Струкова // Синтез в мировой и художественной культуре : сб. науч. ст. / Моск. гос. пед. ун-т ; под ред. Ю. М. Шемчук. – М., 2013. – С. 76–82.
3. **Баранова, К. М.** Основные идейные и сюжетно-образные мотивы в литературе Новой Англии XVII–XVIII веков. Становление традиций в литературе США : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.03 / К. М. Баранова ; Моск. гос. обл. ун-т. – М., 2011. – 44 с.
4. **Хадасевіч-Лісавая, К. С.** Ключ ад Вялікай Каштоўнасці : кніга-квэст / К. С. Хадасевіч-Лісавая. – Мінск : Звязда, 2019. – 304 с.
5. **Шамякіна, Т. І.** Міфалогія і літаратура : дапаможнік / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Маст. літ., 2008.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 1 кастрычніка 2021 г.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Да стагоддзя Інбелкульта

Вераніка КУРЦОВА,
кандыдат філалагічных навук

ДЗЕЙНАСЦЬ ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНАЙ КАМІСІІ ІНСТЫТУТА БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ І ЯЕ НАБЫТКІ

УДК 81.16.21

Дыялекталагічная камісія як самастойная адзінка была ўтворана ў выніку падзелу Фальклорна-дыялекталагічнай камісіі. Яна функцыянавала ў складзе кафедры жывой беларускай мовы Аддзела гуманітарных навук Інбелкульта на працягу 1927–1930 гг. З дзейнасці гэтай камісіі пачынаецца нацыянальная дыялекталогія як асобная галіна беларускага нацыянальнага мовазнаўства. Навукова-даследчая праца камісіі была накіравана на апісанне структуры беларускіх гаворак. Яе ініцыятарамі і арганізатарамі былі П. Бузук і П. Растаргуеў. У выніку абследавання беларускіх гаворак шляхам дыялекталагічных экспедыцый і збірання дыялектнага матэрыялу з дапамогай спецыяльнай праграмы створаны першы ў славянскім свеце лінгвагеаграфічны атлас. Яго падрыхтаваў П. Бузук, які таксама распрацаваў многія тэарэтычныя пытанні лінгвагеаграфіі. Менавіта прадстаўнікі Дыялекталагічнай камісіі сталі пачынальнікамі новага, лінгвагеаграфічнага, напрамку даследаванняў у беларускім мовазнаўстве.

Ключавыя словы: *Дыялекталагічная камісія, Інбелкульт, дыялектны этнагенетычны абшар беларускіх гаворак, спосабы абследавання мясцовых гаворак, лінгвагеаграфічны атлас, вывучэнне лексічных асаблівасцей гаворак, гаворкі паўднёва-ўсходняй часткі Беларусі і яе сумежжа, класіфікацыйны статус северска-беларускіх гаворак.*

The Dialectological Commission as an independent unit was formed as a result of the division of the Folklore and Dialectological Commission. It functioned as part of the Department of Living Belarusian Language of the Department of Humanities of Inbelcult during 1927–1930. The national dialectology as a separate branch of the Belarusian national linguistics begins with the activity of this commission. The research work of the commission was aimed at describing the structure of Belarusian speeches. Its initiators and organizers were P. Buzuk and P. Rastarhujė. As a result of the survey of Belarusian dialects through dialectological expeditions and the collection of dialect material with the help of a special program, the first linguistic-geographical atlas in the Slavic world was created. It was prepared by P. Buzuk, who also developed many theoretical issues of linguistic geography. It was the representatives of the Dialectological Commission who initiated a new, linguistic-geographical direction of research in Belarusian linguistics.

Дыялекталагічная камісія – гэта асобная структурная адзінка ў складзе Інбелкульта. Яна з’явілася дзякуючы падзелу Фальклорна-дыялекталагічнай камісіі, якая працавала на працягу 1926–1927 гг. Камісію з моманту яе стварэння ўзначальваў доктар філалагічных навук прафесар Пётр Бузук. У склад камісіі, паводле справаздачы за часавы прамежак з 1 лістапада 1926 г. да 1 мая 1927 г., уваходзілі даследчыкі-мовазнаўцы Сцяпан Некрашэвіч, Павел Растаргуеў, Іосіф Воўк-Левановіч, Мікола Каспяровіч, этнографы Ісаак Сэрбаў, Аляксандр Шлюбскі, Адам Багдановіч [1]*. На справаздачным пасяджэнні была зроблена прапанова аб рэарганізацыі Фальклорна-дыялекталагічнай камісіі і ўтварэнні на яе аснове дзвюх самастойных навукова-даследчых структурных адзінак – Дыялекталагічнай і Этнаграфічнай камісіі. Згодна з дадаткам “Арганізацыйная структура Інстытута беларускай культуры” да Статута Інбелкульта, Дыялекталагічная камісія як самастойная адзінка ўвайшла ў склад кафедры жывой беларускай мовы пры Аддзеле гуманітарных навук. Паводле

наяўных дакументальных звестак, камісія ўтварылася ў 1927 г., але пытанне аб яе арганізацыі паўстала ў сярэдзіне 1925 г. [2]. Якраз на пасяджэнні Прэзідыума пасля выступлення з дакладам сакратара мовазнаўчай секцыі Уладзіслава Чаржынскага было прынята рашэнне не абгаворваць гэтае пытанне, а “даручыць часовае збіранне дыялекталагічнага матэрыялу Слоўнікавай камісіі пры дапамозе секцыі” [2, п. III а].

Лёс фальклорнай групы ў складзе Фальклорна-дыялекталагічнай камісіі быў падобны да лёсу Дыялекталагічнай камісіі. Як самастойная яна ўвайшла ў склад кафедры этнаграфіі Беларусі, дзе, акрамя яе, дзейнічала таксама Камісія для вывучэння матэрыяльнай культуры [3, с. 192–193].

Для гісторыі беларускага мовазнаўства дзейнасць Дыялекталагічнай камісіі мае выключнае значэнне: з яе ўтварэннем **беларуская дыялекталогія пачала функцыянаваць як асобная галіна нацыянальнага мовазнаўства**. Дыялекталагічныя даследаванні, якія разгарнуліся на этапе

У папярэдніх нумарах “Роднага слова” **Вераніка Курцова** разгледзела дзейнасць Слоўнікавай (№ 1) і Тэрміналагічнай (№ 2) камісій Інстытута беларускай культуры і іх набыткі.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

станаўлення нацыянальнай навукі пра мясцовую народную, або дыялектную, мову, праводзілася ў некалькіх кірунках. Іх істотнай адметнасцю з’яўляецца наступнае. Вывучэнне гаворак адбывалася і па-за тагачаснымі дзяржаўнымі межамі. Гаворкі абследаваліся на тэрыторыі пашырэння іх этнагенетычных асаблівасцей. Традыцыйна этнагенетычная прастора распаўсюджання беларускіх гаворак атаясамліваецца з іх лакалізацыяй, адлюстраванай на складзенай Я. Карскім “Этнаграфічнай карце беларускага племені” (1903). Гэта сучаснае беларуска-рускае і беларуска-ўкраінскае памежжа. Даследаваліся таксама гаворкі асобных раёнаў, якія належаць да ўнутрыдыялектных груп гаворак. Вывучэнне такіх груп было вельмі важным для тэарэтычнай дыялекталагічнай навукі. Унутрыдыялектныя групы гаворак – гэта гаворкі, якія, паводле іх сучаснага статусу, характарызуюцца як пераходныя сярэднебеларускія, ці, дакладней, як міждыялектная група гаворак. Комплексам асаблівасцей міждыялектная група гаворак належыць да інтэграванага структурнага тыпу гаворак [4, с. 509].

Адметным, піянерскім, праектам Дыялекталагічнай камісіі стала стварэнне першага ва ўсходняй Славіі, ды і ў Славіі наогул, лінгвагеаграфічнага атласа. Гэтым самым быў пакладзены пачатак развіцця новага, **лінгвагеаграфічнага**, напрамку ў нацыянальнай дыялекталогіі.

Дзейнасць Дыялекталагічнай камісіі і яе вынікі найперш атаясамліваюцца з працай прафесара Пятра Бузука.

ПЁТР БУЗУК І ЯГО ДЗЕЙНАСЦЬ

У ГАЛІНЕ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ДЫЯЛЕКТАЛОГІІ

Пётр Апанасавіч Бузук, доктар філалагічных навук, прафесар быў кампетэнтным спецыялістам у галіне славістыкі, паліглотам*. У энцыклапедычных і іншых крыніцах даволі часта прыводзяцца недакладныя звесткі пра дату і месца нараджэння, арышт, дату смерці вучонага. Каб зняць розначытанні, варта спецыяльна расказаць пра асобныя моманты яго біяграфіі. Наяўныя звесткі ўтунтаваны на матэрыялах Цэнтральнага навуковага архіва НАН Беларусі, а таксама на матэрыялах сямейнага архіва, які зберагаецца ўнучкай П. Бузука Кацярынай Віктараўнай Шашытайшвілі**, асоб-

ныя дакументы ў ім – адказы КДБ на запыты родных рэпрэсаванага.

Паводле інфармацыі, адлюстраванай у адказе КДБ Беларускай ССР на запыт прадстаўнікоў сям’і, падаецца: Пётр Бузук “нарадзіўся 2 ліпеня 1891 г. у сяле Шарпены Бесарабскай губерні”*** (цяпер Бендэрскі раён Малдовы). 6 жніўня 1930 г. ён быў арыштаваны Дзяржаўным палітычным упраўленнем Беларускай ССР па справе “Саюза вызвалення Беларусі” [6]. Той арышт быў нядоўгім, цягнуўся каля месяца, 5 верасня даследчык быў на волі [6]. У розных крыніцах часам указваецца, што навуковец быў арыштаваны таксама ў 1931 г. Гэтая інфармацыя матэрыяламі КДБ БССР не падмацоўваецца. Наконт падзей 1931 г. сам П. Бузук у 1934 г., запаўняючы асабістую справу кадравіка ў п. 20 следства “Подвергался ли обработке в государственном аппарате (где, когда и результат обработки)”, пісаў: “Подвергался в Белорусской академии в 1931 году, получил выговор”. Гэтыя падзеі адлюстраваны і ў копіі працоўнай кніжкі [7, с. 2]. 3 другой паловы 1933 г. у лёсе выбітнага даследчыка адбываліся новыя трагічныя падзеі. У ліпені 1933 г. Пётр Бузук быў зняты з пасады дырэктара інстытута, але пакінуты на працы са сціплай кваліфікацыяй “вучоны спецыяліст”. Гэта быў жорсткі прысуд знанаму прафесару, ініцыятыўнаму лінгвісту-тэарэтыку, але ў ім не было выпадковасці. Дзяржаўны тэрор набіраў абароты, яго мэтай з’яўлялася нацыянальная эліта, якую бязлітасна вынішчалі.

Пятра Бузука абвясцілі прыхільнікам беларускага нацыяналізму і 13 лютага 1934 г. арыштавалі [6]. Мовазнаўца абвінавачваўся як член контррэвалюцыйнай нацыянал-фашысцкай арганізацыі, 3 красавіка 1934 г. яго выслалі з Беларусі ў Волагду тэрмінам на тры гады. Там даследчык быў з сям’ёй. Працаваў бібліятэкарам у Валагодскім дзяржаўным педагагічным інстытуце, з 1 кастрычніка 1934 г. – прафесарам мовазнаўства на кафедры мовы і літаратуры. Выкладчыцкую працу спалучаў з даследчай. Тэрмін высылкі закончыўся 13 лютага 1937 г. Прафесар мог вяртацца ў Беларусь, але адправіў толькі сям’ю, а сам застаўся ў Волагдзе, каб закончыць навучальны год. Аднак доўгачаканага вяртання не адбылося. 15 ліпеня 1937 г. Пятра Бузука зноў арыштавалі, а на наступны дзень вызвалілі ад працы. Яго чакаў нічым не абумоўлены жорсткі прысуд: як удзельнік контррэвалюцыйнай групы 7 снежня 1937 г. рашэннем “тройкі” Упраўлення НКУС па Валагодскай вобласці ён быў прыгавораны да расстрэлу і 7 лютага 1938 г. расстраляны [8].

* Пётр Бузук у асабістым лістку па ўліку кадраў пералічыў, якімі мовамі валодаў: “ангельскай, літоўскай, італьянскай, румынскай, нямецкай, французскай, сербскай, балгарскай, чэшскай, татарскай, яўрэйскай, расійскай, беларускай, украінскай, малдаўскай, польскай, трохі па-грузінску” [5].

** У архіве К. Шашытайшвілі захоўваюцца дакументы, дасланыя ёй з Валагодскага архіва, а таксама з КДБ Беларусі і КДБ СССР Упраўлення па Валагодскай вобласці. Выказваем словы вялікай удзячнасці Кацярыне Віктараўне за дазвол карыстацца сямейным архівам.

*** Такая ж дата нараджэння зафіксавана ў фондах матэрыялаў Дзяржаўнага архіва Адэскай вобласці.

З-за адсутнасці складу злачынства, з-за недаказанасці віны П. Бузук рэабілітаваны па першым прысудзе 26 кастрычніка 1956 г., па другім, валагодскім, прыговору – 31 студзеня 1956 г., канчатковая рэабілітацыя адбылася 1 чэрвеня 1988 г., у дзень, калі Вярхоўны Суд Беларускай ССР вынес адпаведнае рашэнне з фармулёўкай “за адсутнасцю складу злачынства”.

Такі трагічны лёс напаткаў Пятра Бузука ў Беларусі. З ім абышліся так, як і з іншымі выдатнымі дзеячамі беларускай навукі, культуры. Даследчык не быў карэнным беларусам, ён прыехаў з Украіны, з Адэсы працаваць выкладчыкам і даследчыкам у галіне філалогіі, але Беларусь называў сваёй другой радзімай, і тут, у Беларусі, ён стаў “нястомным барацьбітом за нацыянальную культуру і мову беларусаў і глыбокім вучоным-тэарэтыкам” [9, с. 4].

Беларускі перыяд у жыцці П. Бузука пачаўся ў лістападзе 1925 г. У Мінск ён прыехаў па запрашэнні прафесара У. Пічэты, рэктара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Праўда, матэрыялы перапіскі С. Некрашэвіча з Я. Карскім паказваюць, што запрашэнне пераехаць у Беларусь з Адэсы яму рабілі і Я. Карскі, і С. Некрашэвіч [10, с. 96]. На прыезд П. Бузука менавіта С. Некрашэвіч ускладаў вялікія надзеі: старшыня Слоўнікавай камісіі верыў, што “з прыездам [П. А.] Бузука наша лінгвістычнае аддзяленне ажыве. Да праўды да апошняга часу ў нас не было ніводнага лінгвіста” [10, с. 96]. У Мінску Пётр Апанасавіч працаваў у БДУ на пасады прафесара мовазнаўства і загадчыка кафедры, з 1926 г. пачаў арганізацыйную і навукова-даследчую дзейнасць у Інбелкульце, спалучаючы яе з працай выкладчыка.

Дыялекталагічную камісію Пётр Бузук узначальваў толькі на працягу 1927–1930 гг., аднак за гэты час сябрамі камісіі былі апублікаваныя грунтоўныя дыялекталагічныя даследаванні рознага зместу і характару, у тым ліку і па гісторыі беларускай мовы. Вялікая колькасць навукова-даследчых прац выканана асабіста П. Бузуком.

У Беларусі Пётр Бузук распрацоўваў розныя навуковыя праблемы, але яго галоўным клопам была беларуская мова, таму ён займаўся важнымі на той час практычнымі пытаннямі. У першую чаргу яго цікавілі беларускія мясцовыя гаворкі. Якраз з імем П. Бузука ў нацыянальнай лінгвістыцы звязана правядзенне інтэнсіўных палявых даследаванняў па вывучэнні моўных асаблівасцей беларускіх народных гаворак. Але як адметны спецыяліст у галіне славістыкі, даследчык меў уласныя падыходы да вывучэння дыялектнай мовы. Ён не прымаў тагачасных поглядаў на мову і яе развіццё, на адносіны і ўзаемадзеянне паміж рознымі моўнымі

сістэмамі: “Розныя схематычныя класіфікацыі славянскіх моў, далей, уяўленне аб рэзкіх граніцах паміж мовамі, нарэшце, падзел моў на падмовы і гутаркі – усё гэта было магчыма толькі таму, што не ведалі дакладна граніц моўных з’яў, ці так званых ізагласаў. У сапраўднасці, аднак, справа абстаіць інакш, значна складаней, чымся гэта здаецца на першы погляд” [11, с. 3].

Для раскрыцця рэальных адносін паміж асобнымі дыялектамі і ў цэлым мовамі разгарнуліся актыўныя палявыя даследаванні. Асноўнымі арганізатарамі і ініцыятарамі вывучэння мясцовай беларускай мовы былі Пётр Бузук і Павел Растаргуеў. Даследаванні, якія праводзіліся імі, у нацыянальным мовазнаўстве былі інтэнсіўнымі і наватарскімі па сутнасці. Збіранне матэрыялаў пра беларускія гаворкі арганізавалі, па-першае, праз сетку карэспандэнтаў, пераважна сяброў мясцовых краязнаўчых арганізацый. З мэтай больш прадуктыўнай працы была складзена “Праграма для збірання асаблівасцей беларускіх гаворак і гаворак, пераходных да суседніх моваў” (1927) пад рэдактарствам С. Некрашэвіча і П. Бузука. Пры падрыхтоўцы праграмы выкарысталі ўжо надрукаваную праграму Я. Карскага, рукапісную праграму М. Дурнава, напрацоўкі П. Растаргуева. Праграма мела невялічкія метадычныя рэкамендацыі “Як трэба збіраць і запісваць дыялекталагічныя матэрыялы” і змяшчала важнае пажаданне збіральнікам, каб яны запісвалі ўсе прыклады з асаблівасцямі мясцовага вымаўлення. У праграме было 157 параграфіў па фанетыцы, марфалогіі, сінтаксісе, а таксама націску. Як навуковы метадычны інструмент, яна атрымала высокую ацэнку вучоных, бо “ў сэнсе паўнаты ахаплення моўных з’яў гэтая праграма перавышае не толькі ўсе даўнейшыя расійскія, але і некаторыя заходне-еўрапейскія”, а “ў навуковым сэнсе гэтая праграма адзначаецца паслядоўнасцю і сістэмнасцю” [12, с. 376, 377].

Яшчэ адным адметным момантам у разгорнутай навукова-даследчай працы па вывучэнні гаворак было тое, што П. Бузук і іншыя сябры Дыялекталагічнай камісіі асобна ці разам выязджалі на даследаванні беларуска-рускага і беларуска-ўкраінскага сумежжа, а таксама ў цэнтральныя рэгіёны Беларусі. Выезды рабіліся не толькі па асабістай навуковай неабходнасці, але і з мэтай абагульнення, удакладнення і дапаўнення звестак пра мясцовыя гаворкі, якія паступалі ад карэспандэнтаў. Агульная колькасць экспедыцый, праведзеных Фальклорна-дыялекталагічнай і Дыялекталагічнай камісіямі, нам невядома, але ў крыніцах указваецца, што “іх было нямала, і ў кожнай пабываў ён [П. Бузук] сам” [13, с. 26].

Па выніках экспедыцыйнага вывучэння мясцовых гаворак П. Бузуком надрукаваны розныя

даследчыя працы, у тым ліку дыялекталагічныя: “Да характарыстыкі паўночнабеларускіх дыялектаў. Гутаркі Невельскага і Вяліскага паветаў” (1926), “Да характарыстыкі цэнтральных беларускіх дыялектаў. Гутаркі Асіповіцкага раёна” (1926), “Да характарыстыкі дыялектаў паўднёвабеларускіх і пераходных да ўкраінскіх” (1930) і інш. Дзякуючы палявым выездам з’явіліся таксама змястоўныя даследаванні іншых сяброў Дыялекталагічнай камісіі: “Да характарыстыкі беларускіх гаворак Парыцкага раёна” (1929) С. Некрашэвіча; “Важнейшыя рысы гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак ваколільных вёсак” (1928), “Важнейшие черты в консонантизме деревни Татарковичи Бобруйского округа” (1928) І. Ваўка-Левановіча, яго ж арыгінальная праца ў галіне гістарычнага мовазнаўства «Еще к вопросу о “ляшских” чертах в белорусской фонетике» (1930). П. Растаргуеў падрыхтаваў артыкул “Говоры восточных уездов Гомельской губернии в их современном состоянии” (1926), манаграфічнае даследаванне “Северско-белорусский говор” (1927), «К вопросу о “ляшских” чертах в белорусской фонетике» (1927), “Да характарыстыкі беларускіх гаворак” (1928) і інш.

Палявое вывучэнне гаворак беларускай мовы, накіраванае на характарыстыку асаблівасцей даследаваных рэгіёнаў, вынікі якога ўвасобіліся ў адзначаных прыватных публікацыях сяброў камісіі, было насамрэч падпарадкавана галоўнай тагачаснай задачы – стварэнню “дыялекталагічнай карты моўных з’яў беларускіх і суседніх гаворак”. Задуманая П. Бузуком дыялекталагічная карта цалкам адрознівалася ад вядомых лінгвістычных карт, складзеных у пачатку ХХ ст. Гэта перадусім “Этнаграфічная карта беларускага племені. Беларускія гаворкі” (1903) Я. Карскага, а таксама “Дыялекталагічная карта рускай мовы ў Еўропе” (1914), якую падрыхтавалі сябры Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі М. Дурнаво, М. Сакалоў, Д. Ушакоў. Пётр Бузук прапаноўваў адлюстроўваць не межы гаворак, а межы моўных з’яў той ці іншай мовы і групы суседніх моў, найбольш характэрных для падобных утварэнняў. Немагчымасць правесці мяжу дыялектаў, моў ён тлумачыў тым, што ні дыялекты, ні асобныя мовы не маюць такой мяжы, бо ўяўляюць сабой “мора пераходных гутарак”. Тэарэтычнае ўгрунтаванне П. Бузуком навуковай ідэі аб неабходнасці наносіць на карты менавіта моўныя з’явы стала зыходнай базай для складання дыялекталагічнай карты “моўных з’яў беларускіх і суседніх гаворак”. Так, на базе розных звестак (сабраных у час дыялекталагічных экспедыцый матэрыялаў, вынікаў аналітычнай апрацоўкі крыніц аб беларускіх гаворках, зробленых асабіста П. Бузуком, а такса-

ма дасланых збіральнікамі праграмных звестак аб даследаваных гаворках) пачалося складанне асобных дыялекталагічных карт першага лінгвагеаграфічнага атласа беларускай мовы.

Спачатку атлас называўся “Беларуская дыялекталогія. Ч. 1. Дыялекталагічны атлас Усходняй Беларусі”, аднак свет ён убачыў пад сціплай назвай “Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі. Ч. 1. Фанетыка і марфалогія. Вып. 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці ХХ в.” (1928). У першым лінгвагеаграфічным атласе змяшчалася 20 лінгвістычных карт, на якіх адлюстраваны фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці беларускіх і сумежных з імі гаворак. Гэты выпуск лінгвагеаграфічнага атласа, на думку аўтара, быў пачаткам комплекснага маштабнага атласа, бо ў другой яго частцы ён меркаваў адлюстраваць усе ці найбольш істотныя, адрознівальныя асаблівасці беларускай дыялектнай мовы на заходняй тэрыторыі Беларусі. Збіраўся падрыхтаваць і другую частку першага выпуску, прысвечаную пашырэнню сінтаксічных асаблівасцей, а таксама лексічных сродкаў розных назваў і працэсаў. Аднак мары вучонага не ажыццявіліся...

Лінгвагеаграфічны атлас Пятра Бузука быў не толькі першым атласам ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве, але і першым у славянскім свеце. Аднак гэта яго аўтар-стваральнік стаў заснавальнікам беларускай лінгвагеаграфіі, а беларускае мовазнаўства – пачынальнікам лінгвагеаграфічнага напрамку даследаванняў у беларускай мове. Аднак даследчыку належыць не толькі першыняство ў стварэнні лінгвагеаграфічнага атласа “Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі”, яго заслуга і ў тым, што ён непасрэдна займаўся тэарэтычнымі і метадалагічнымі праблемамі лінгвагеаграфіі. Арыгінальнымі і цікавымі, навукова значнымі і шмат у чым інавацыйнымі з’яўляюцца яго метадалагічныя распрацоўкі. Найперш П. Бузук прапаноўваў наносіць на карты як прадмет лінгвагеаграфічнага адлюстравання не сродкі маўлення, а моўныя асаблівасці, або з’явы мовы. Такі спосаб нанясення картаграфаванага матэрыялу дазваляў больш рацыянальна падыходзіць да вызначэння прасторавых адносін паміж гаворкамі. На той час гэта была навуковая інавацыя. Пазней такія метадалагічны падыходы картаграфавання, ініцыяваны П. Бузуком, стаў адным з характэрных і вызначальных падыходаў для аналітычнай усходнеславянскай лінгвагеаграфіі. Яшчэ адным адметным метадалагічным прынцыпам лінгвагеаграфіі была яго прапанова вывучаць арэалы моўных з’яў, інакш кажучы, вызначаць тэрыторыю распаўсюджвання пэўнай асаблівасці і выяўляць іх прасторавыя ўзаемаадносіны.

Арэальнае вывучэнне моўных з’яў дазваляла ўбачыць спецыфіку тэрытарыяльнай праекцыі моўнай сістэмы, прааналізаваць асаблівасці сумяшчэння і ўзаемаадносін картаграфаваных з’яў асобных дыялектаў ці мовы ўвогуле. Цікава з навуковага погляду і тое, што, прэзентуючы матэрыялы, якія збіраліся толькі ў спецыяльна вызначаных апорнай сеткай населеных пунктах, паколькі праводзілася лінгвагеаграфічнае вывучэнне моўнай прасторы, П. Бузук спалучаў іх са звесткамі дыялекталагічных апісанняў.

Многія тэарэтычныя праблемы лінгвістычнай геаграфіі даследчык адлюстраваў у дакладзе “Лінгвістычная геаграфія як дапаможны метады пры вывучэнні гісторыі мовы”, з якім ён выступіў на першым з’ездзе славістаў у Празе ў 1929 г. Дарэчы, тут, у Празе, П. Бузук быў адзіным дэлегатом ад СССР. Гэтая акалічнасць сведчыць: імя даследчыка, яго працы былі вядомыя ў тагачасных мовазнаўчых колах еўрапейскіх лінгвістаў. Цікава, што пасля славістычнага з’езда беларускі лінгвагеаграф падтрымліваў кантакты з прафесарам Страсбургскага ўніверсітэта Л. Тэньерам. Пра гэта паведамляе сам Пётр Апанасавіч у лісце, адрасаваным у “Лингвистическую подсекцию Комакадемии” ад 14.03.1931 г. (з Л. Тэньерам ён ліставаўся двойчы).

Першы міжнародны з’езд славянскіх філолагаў у гісторыю славістычнай навукі ўвайшоў як мерапрыемства, на якім Л. Тэньер выступіў з ідэяй стварэння агульнаславянскага лінгвістычнага атласа (АЛА). Для рэалізацыі задумы была абрана адпаведная арганізацыйная камісія. Разам з такімі вядомымі еўрапейскімі славістамі, як А. Мее і Л. Тэньер (Францыя), О. Гуер (Чэхія), К. Ніч (Польшча), А. Беліч (Сербія), у яе ўвайшоў П. Бузук. На вучонага ўскладвалася вырашэнне ў перспектыве арганізацыйных і іншых пытанняў па разгортванні лінгвагеаграфічных даследаванняў ва ўсходняй частцы Славіі. Праўда, дзейнасць першай камісіі АЛА не пакінула для славістычнай навукі адметных вынікаў, але для гісторыі нацыянальнага мовазнаўства важным з’яўляецца сам факт уваходжання ў яе П. Бузука.

Сучаснае нацыянальнае беларускае мовазнаўства ганарыцца важнымі набыткамі ў галіне лінгвагеаграфіі. Яны сталі магчымымі толькі дзякуючы П. Бузуку, які пачаў лінгвагеаграфічнае вывучэнне беларускага лінгваландшафту і распрацаваў тэарэтыка-метадалагічную базу для ажыццяўлення такіх даследаванняў і асэнсавання іх вынікаў. Розныя спосабы вывучэння і асэнсавання комплексу моўных з’яў, уласцівых мясцовай беларускай мове, якія праводзіла Дыялекталагічная камісія, паклалі пачатак станаўленню нацыянальнай дыялекталогіі як асобнай галіны беларускага мовазнаўства.

ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫ НАПРАМАК ПРАЦЫ

Ў ДЗЕЙНАСЦІ ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНАЙ КАМІСІІ

Так склалася, што ў наватарскім праекце нацыянальнага мовазнаўства 20-х гг. XX ст., якім стаў лінгвагеаграфічны атлас, Пётр Бузук паказаў толькі асобныя фанетыка-марфалагічныя асаблівасці, уласцівыя беларускім гаворкам. Картаграфаванню іншых рыс моўнай сістэмы (назвы прадметаў і з’яў, абазначэнне працэсаў) даследчык меркаваў прысвяціць другую частку першага выпуску. Відавочна, паралельна з працай па падрыхтоўцы да друку атласа “Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі” ішло назапашванне адпаведных лексічных матэрыялаў. Яно праводзілася як у час палявых даследаванняў сяброў Дыялекталагічнай камісіі, так і праз збіральнікаў і краязнаўцаў, якім была даслана адпаведная праграма. Але збіраннем, назапашваннем лексічных матэрыялаў у той час займалася найперш Слоўнікавая камісія на чале з С. Некрашэвічам, што працавала над падрыхтоўкай поўнага тлумачальнага акадэмічнага слоўніка жывой беларускай мовы. Таму асобных лексікаграфічных прац, створаных Б. Бузуком, С. Некрашэвічам, І. Ваўком-Левановічам, няма. Уласна адзіным рэгіянальным слоўнікам стаў “Віцебскі краёвы слоўнік” (1927), падрыхтаваны Міколам Каспяровічам, сябрам Дыялекталагічнай камісіі, які адначасова з’яўляўся навуковым сакратаром Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інбелкульце і сакратаром краязнаўчага часопіса “Наш край”. “Віцебскі краёвы слоўнік” – першы з серыі беларускіх краёвых слоўнікаў, запланаваных да выдання Інбелкультам. У яго рэестр уключана 9703 словы, зафіксаваныя ў 591 населеным пункце былой Віцебскай акругі [14, с. 196]. У слоўніку пераважае дыялектная лексіка, характэрная для гаворак Віцебшчыны і сумежнай тэрыторыі. Пэўную частку рэестра складаюць агульнабеларускія словы. Выданнем “Віцебскага краёвага слоўніка” М. Каспяровіча быў пакладзены пачатак развіцця беларускай дыялектнай рэгіянальнай лексікаграфіі.

Астатнія сябры Дыялекталагічнай камісіі свае лексічныя словазборы ўключалі ў навукова-даследчыя працы. Асаблівую цікавасць сярод іх мае слоўнік, змешчаны ў публікацыі “Да характарыстыкі беларускіх гаворак Парыцкага раёна”* С. Некрашэвіча [15]. У ім, паводле розных ацэнак мовазнаўцаў, каля 700 [16, с. 64] (дакладна 715, як падлічыла даследчыца І. Галу-

* Матэрыялы гэтага словазбору з мэтай іх уключэння ў “Зводны слоўнік беларускіх народных гаворак” і дзеля даступнасці зацікаўленай аўдыторыі надрукаваны ў выданні: **Беларуская дыялекталогія** : матэр. і даслед. : зб. навук. арт. / навук. рэд. В. М. Курцова, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Вып. 4. – С. 33–47.

за [17, с. 26]) рэстравых слоў, частка якіх належыць да агульнапашыраных.

Да ліку адметных словазбораў адносіцца таксама лексічная падборка, уключаная ў артыкул “Важнейшыя рысы гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак ваколічных вёсак” І. Ваўка-Левановіча [18]. Своеасабліваць падборкі складае спосаб падачы лексічных сродкаў, уласцівых мясцовай гаворцы і наваколлю. Тут змяшчаецца невялікі спіс слоў, што з’яўляюцца адказамі на “Праграму для збірання асаблівацей беларускіх гаворак...” С. Некрашэвіча і П. Бузук. Сам жа матэрыял упарадкаваны тэматычна. За аснову тэматычнай групы аўтар прыняў праграму, складзеную Я. Карскім. Ён таксама часткова карыстаўся праграмай С. Некрашэвіча і П. Бузук. Слоўнічак мае шэраг адметнасцей: большасць лексічных адзінак толькі пералічваецца ў межах той ці іншай тэматычнай групы слоў, не ўсе словы маюць прыклады або граматычныя паметы. Аднак калі словы надзелены нейкімі асаблівымі адзнакамі (маюць варыянтнасць у вымаўленні, родавай прыналежнасці, адрозніваюцца семантыкай ад тоеснага адпаведніка рускай мовы і інш.), то гэтыя адметнасці адлюстроўваюцца ў тэксце. Тэматычны слоўнічак, падрыхтаваны І. Ваўком-Левановічам, бадай што першы ўзор рэгіянальнага тэматычнага словазбору, створанага ў нацыянальнай лексікаграфіі за час функцыянавання Інбелкульта.

У публікацыях П. Бузук па дыялекталагічнай праблематыцы, надрукаваных у час дзейнасці Дыялекталагічнай камісіі, словазборы, якія сапраўды ўключалі б некалькі соцень слоў з абследаваных мясцовых гаворак, аформленых у адпаведныя слоўнікавыя артыкулы, адсутнічаюць. Так, у артыкуле “Да характарыстыкі дыялектаў паўднёвабеларускіх і пераходных да ўкраінскіх” такіх адметных слоў толькі каля чатырох дзясяткаў [19, с. 10–11]. Нешта падобнае знаходзім і ў яго артыкуле “Да характарыстыкі паўночнабеларускіх дыялектаў. Гутаркі Невельскага і Вяліскага паветаў” [20, с. 10–11, 12]. У працы толькі пералічваецца некаторыя адметныя лексічныя рысы невельскіх і вяліжскіх гаворак, перыферыяльных па месцы знаходжання ў беларускамоўным этнагістарычным абшары. Паколькі аўтар у адпаведнасці з задачамі навуковага даследавання лічыў неабходным выявіць у гэтых гаворках дыялектныя рысы, агульныя з беларускімі і велікарускімі гаворкамі, а таксама параўнаць іх комплексы асаблівацей з літаратурнымі мовамі, то мусіў прыводзіць у артыкуле як бы дзве групы такіх лексем, але ён пераважна пералічвае абазначальныя сродкі, агульныя з беларускай мовай. Спосабы дэманстрацыі лексіч-

ных асаблівацей цэнтральных беларускіх гаворак прыныпова не адрозніваюцца ад спосабаў іх падачы ў названых артыкулах [21].

Часам у навуковых публікацыях з’яўляюцца звесткі, што П. Бузук займаўся складаннем рэгіянальнага слоўніка гаворак Мазыршчыны. На дадзены момант такой дакладнай інфармацыі мы не маем. Лінгвіст сапраўды некалькі разоў быў на Мазыршчыне, гаворкі якой належаць да ўсходнепалескай групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. Натуральна, што падчас дыялекталагічных экспедыцый ён займаўся і збіраннем мясцовай дыялектнай лексікі. Але менавіта “Мазырскі краёвы слоўнік” быў падрыхтаваны да друку Аляксандрам Крукоўскім, які некалькі гадоў узначальваў праўленне акруговага таварыства краяўства на Мазыршчыне. Па заданні адпаведных камісій Інбелкульта ён збіраў матэрыял для геаграфічнага і дыялектнага слоўнікаў мясцовай лексікі. Падрыхтаваны слоўнік быў дасланы ў Інбелкульт. Па даручэнні Слоўнікавай камісіі яго рэдагаваннем займаўся П. Бузук. Пад назвай “Мазырскі краёвы слоўнік” лексікаграфічная праца была здадзена ў выдавецтва [22, с. 233–234]. Лёс рукапісу застаўся невядомым.

Як відаць, распачатае абследаванне гаворак беларускай мовы ў межах іх этнагістарычнага пашырэння хоць і было падпарадкавана назапашванню матэрыялаў рознаструктурных асаблівацей гаворак, галоўным чынам у галіне фанетыкі, марфалогіі і сінтаксісу для стварэння лінгвагеаграфічнага атласа, не абмінала таксама характарыстыкі лексічнага ладу гаворак. Але вынікі апісання слоўнікавага складу абследаваных тэрыторый у працах сяброў Дыялекталагічнай камісіі былі неаднастайныя – ад пераліку найбольш яркіх, выразных дыялектных асаблівацей мясцовых гаворак да складання асобных словазбораў як самастойных дадатковых частак у артыкулах. Адрозным быў і спосаб упарадкавання лексічных матэрыялаў – у форме слоўнікавых артыкулаў з поўным ці частковым захаваннем яго структуры (рэстравае слова → зона граматычных паказчыкаў → значэнне → прыклад → месца фіксацыі) або шляхам апісання тэматычных груп лексікі. Таму можна меркаваць, што вывучэнне лексікі мясцовых гаворак не было прыярытэтным у планах Дыялекталагічнай камісіі, адпаведна спецыяльны метадычны дапаможнік для яе збірання яшчэ не быў цалкам распрацаваны. Відаць, у час правядзення дыялекталагічных экспедыцый рабіліся практычныя спробы, прымаліся адпаведныя захады, каб мець такі апытальнік у перспектыве.

Заканчэнне будзе.

Віктар ІЎЧАНКАЎ,
доктар філалагічных навук

СТЫЛІСТЫКА І ПУБЛІЦЫСТЫКА Ў НАВУКОВАЙ СПАДЧЫНЕ МІХАСЯ ЦІКОЦКАГА

Сучасныя даследаванні стылістыкі інтэгруюць у сабе традыцыйныя падыходы (лінгвістычны аналіз, сінхронны і дыяхронны, кампаратыўны, сацыялінгвістычны) і выпрацаваныя паводле новай інфармацыйна-камунікацыйнай практыкі (дыскурсны аналіз, рэверсіўны, матрычны, кагнітыўны, фонасемантычны, нарматыўны, інтэнт-аналіз, кантэнт-аналіз). IT-інструментарый дазваляе па-новаму сканструяваць марфалагічны аналіз, сінтаксічны і семантычны. Метадалогія вывучэння тэксту любой функцыянальнай накіраванасці атрымала наймаверна шырокія магчымасці лічбавай апрацоўкі тэкставых элементаў, што звязана з дата-данымі, параметрам якіх прынята называць “тры V”: аб’ём, хуткасць, разнастайнасць. Сёння да трыяды дадаюцца яшчэ чатыры – дакладнасць, жыццяздольнасць, каштоўнасць і пераменлівасць. Акадэмічныя картатэкі даных, стварэнню якіх да XXI ст. вучоныя-лінгвісты прысвячалі дзясяткі гадоў жыцця, сёння лёгка падмяняюцца гарызантальна маштабавальнымі праграмнымі інструментамі.

Публіцыстычны тэкст як прадмет вывучэння стылістыкі папаўняецца не толькі маўленчымі варыяцыямі, што ўказваюць на індывідуальныя характарыстыкі аўтара (з прычыны чаго і ўзнікае стылістыка), але і палікодавымі структурамі і пададзенай у лічбавай форме інфармацыяй, якая можа перадавацца вусным маўленнем, тэкстам, факсімільнымі паведамленнямі, дынамічнымі выявамі (відэа) і інш.

У працах “Стылістыка беларускай мовы”, “Стылістыка тэксту”, “Сугучнасць слоў жытых...” вядомага беларускага мовазнаўцы Міхася Цікоцкага (20.02.1922–24.03.2012) парасткі стылістыкі знітаваны з культурна-асветніцкай дзейнасцю Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Мялеція Смятрыцкага. Вучоны падкрэсліваў важнасць намаганняў асветнікаў XVI–XVII стст. наблізіць біблейскія тэксты да людзей “паспалітых”, у чым ужо бачылася стылістычная дыферэнцыяцыя маўлення беларуса, звязаная з уключэннем элементаў жывой беларускай мовы.

Вывучэнне стылістыкі як навукі ў айчыннай філалогіі бярэ пачатак з 50-х гг. мінулага стагоддзя і мае пад сабой пераважна арталогічны грунт. Гэта звязана з культурна-моўнай дзейнасцю

беларускіх пісьменнікаў Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Кандрата Крапівы, Пятра Глебкі, Івана Мележа, Максіма Лужаніна, Ніла Гілевіча і інш. Іх парады і крытычныя заўвагі маладым літаратарам і сёння складаюць каштоўную скарбонку філалагічнага аналізу мастацкага тэксту.

Функцыянальная стылістыка пачала фарміравацца ў 70-я гг. XX ст. пераважна ў рэчышчы вывучэння публіцыстычнага стылю, што звязана з працамі М. Цікоцкага. Разам з тым сталі з’яўляцца даследаванні па стылістычнай дыферэнцыяцыі мовы мастацкай літаратуры, індывідуальна-аўтарскага стылю пісьменніка, функцыянальных паводзін слова ў тэксце. Разглядалася моўная спадчына Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Ядвігіна Ш., Івана Мележа, Міхася Лынькова, Пятруся Броўкі, Пімена Панчанкі, Аркадзя Куляшова, Андрэя Макаёнка, Івана Навуменкі, Уладзіміра Караткевіча, Ніла Гілевіча, Янкі Брыля, Рыгора Барадуліна і інш. Можна сцвярджаць, што другая палова XX ст. максімальна прысвечана мове мастацкай літаратуры, і гэта стала падмуркам для маштабнага вывучэння вобразнай сістэмы айчыннай літаратуры. Мастацкае слова акумулюе ў сабе ментальную карціну беларуса. У метафарах, параўнаннях, эпітэтах і іншых тропях раскрываюцца этнапсіхалагічны лад жыцця, каштоўнасці арыенціры і спецыфіка камунікацыі. Гэта забяспечваецца бясконцым мноствам патэнцыйных сем лексем, інтэгральная здольнасць якіх можа быць невымяральнай у часе з прычыны парадыгматычнай разнастайнасці семантычных аналогій моўнай адзінкі.

У працах беларускіх мовазнаўцаў (Ф. Янкоўскага, У. Анічэнкі, М. Булахава, А. Баханькова, А. Аксамітава, І. Лепешава, А. Міхневіча, А. Наркевіча, Л. Шакуна, В. Краснея, Н. Гаўрош, Т. Трыпуцінай, Н. Нямковіч, С. Бердніка, П. Жаўняровіча, В. Горбач, Т. Старасценкі і інш.) падаецца стылістычная палітра роднага слова ў функцыянальным вымярэнні. Лінгвастылістычная прастора даследаванняў пашыралася назіраннямі з гледжання арталогіі і мовы мастацкай літаратуры. Назавем працы “Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры” (1981) і “Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры” (1987) М. Абабуркі;

“Культура слова” (1983) і “Мова народа, мова пісьменніка” (1989) А. Каўруса; “Пытанні культуры мовы” (1961) Ф. Янкоўскага; “Сіла слова” (1958), “Характар, стыль, дэталі” (1965), “Энергія слова” (1988) Р. Шкрабы; “Грані майстэрства” (1974) А. Яскевіча і інш.

Непасрэдна стылістычнаму матэрыялу ў сістэме і структурнай арганізацыі прысвечаны падручнікі А. Юрэвіч (“Стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў філалагічных факультэтаў педінстытутаў”, 1983; “Стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў педінстытутаў”, 1992) і А. Каўруса (“Стылістыка беларускай мовы”, 1980; “Стылістыка беларускай мовы: дапаможнік для настаўніка”, 2-е выд., перапрацаванае, 1987; “Стылістыка беларускай мовы”, 3-е выд., дапрацаванае і дапоўненае, 1992). Алесь Аляксандравіч і сёння цвёрда трымае руку на пульсе лінгвастылістычнай ахайнасці роднага слова ў маўленні сучаснікаў, карпатліва аберагае яго і напаўняе народнай энергіяй.

У гістарычным ходзе развіцця беларускай стылістыкі як навукі вылучаецца пэўная асаблівасць яе фарміравання. Яна (асаблівасць) звязана менавіта з даследаваннем М. Цікоцкім публіцыстыкі як аб’екта стылістыкі і з канцэпцыяй эстэтычнага пачатку ў журналісцкім творы. У працах вучоны дае адказ на вострую палеміку 60–70-х гг. XX ст. – пра спецыфіку публіцыстыкі, яе прадмет і функцыі, жанравую і відавую дыферэнцыяцыю.

Міхась Цікоцкі паказаў, што месца публіцыстыкі ў сістэме літаратурнай творчасці асаблівае. Вылучэнне “публіцыстыкі сярод іншых відаў літаратурнай творчасці” вядзе да “эстэтычнай нівеліроўкі твораў публіцыстыкі і мастацкай літаратуры, да спробы ацэньваць якасць публіцыстычнага твора ўсеагульнай мерай мастацтва”*. Паглыбляючыся ў дыскусію, якую распачаў часопіс “Вопросы литературы” ў 1970-я гг., даследчык задае пытанне: “Чаму публіцыстыка – жанр (а не від ці род) літаратуры, і чаму менавіта мастацкай, а не грамадска-палітычнай?” (с. 5). У падыходзе да асэнсавання ролі і месца публіцыстыкі ў творчым працэсе М. Цікоцкі бачыў вузкасць і аднабаковасць спробы супрацьпаставіць “мастацкую” публіцыстыку “справавой”. Дамагацца, каб “кожны публіцыстычны твор... быў адначасова мастацкім (па-свойму!) і справавым – у гэтым своеасаблівым сінтэзе трэба бачыць аснову далейшага росквіту нашай публіцыстыкі, узбага-

чэння яе новымі яркімі сродкамі адлюстравання багатых і разнастайных жыццёвых з’яў” (с. 6). Зразумела, такое “ўзвышанае” стаўленне да публіцыстыкі грунтавалася на даследаванні перш за ўсё твораў мастацка-публіцыстычных і аналітычных жанраў.

Што ёсць публіцыстыка і якія суадносіны яе з відамі літаратуры – пытанне кардынальна нявырашанае і ў наш час. Спрэчкі вядуцца ў залежнасці ад даследчых, эмпірычных і прафесійна апасродкаваных пераваг. Так, у кола дыскусійных праблем у вызначэнні тэрміна “публіцыстыка” трапляюць дылемы: публіцыстыка як жанр, род або від літаратуры; публіцыстыка і журналістыка; публіцыстыка і палітыка; публіцыстыка і сучаснасць.

Шматлікія даследчыкі разглядаюць публіцыстыку ў сферы і літаратуры, і журналістыкі, вызначаючы яе (публіцыстыку) як 1) масавыя папулярныя палітычныя тэксты, якія ўздзейнічаюць на актуальныя грамадска-палітычныя працэсы (В. Вучонава), як 2) непасрэднае палітычнае спасціжэнне рэчаіснасці (М. Чарапаху). Як від творчасці, што адлюстроўвае грамадска-палітычныя, маральныя, эканамічныя і іншыя актуальныя праблемы з дапамогай навукова-лагічных довадаў і доказаў, характарызуе публіцыстыку Я. Прохараў. Усе больш ці менш вядомыя азначэнні публіцыстыкі змяшчаюць у сабе тэрміналагічную сему, звязаную з ‘адлюстраваннем палітычных працэсаў’. Аднак час паказвае, што ў праблематыку публіцыстыкі ўключаюцца пытанні экалогіі, мастацтва, адукацыі, маралі і інш. У апошні час за публіцыстыкай замацоўваецца кагнітыўная функцыя. Так, А. Цяпляшына вызначае паняцце публіцыстыкі як сродак пазнання рэчаіснасці, якому падуладныя ўсе тэмы і любы падзеі. А. Цяртычны справядліва надаваў публіцыстыцы ролю інтэлектуальнай дзейнасці і вызначаў яе асноўнай функцыяй фарміраванне ладу жыцця грамадства. Сябра і папечнік М. Цікоцкага прафесар Р. Салганік у даследаванні публіцыстыкі вылучаў феномен асобы як часткі соцыуму. Сукупнасць названых аспектаў праглядаецца ў канцэпцыі М. Цікоцкага.

Прафесар Цікоцкі цаніў у публіцыстыцы аналітычны пачатак, які падштурхоўвае чытача да разваг, падахвочвае да дзеяння: “Сапраўдная публіцыстыка пачынаецца там, дзе ёсць думка, дзе вядзецца пошук прычын тых ці іншых грамадскіх і эканамічных з’яў” (с. 52). Сёння гэтыя словы надзвычай важныя. Сутнасць іх прымяняльная да нашага інфармацыйнага жыцця. Сучасная журналістыка заклікана сканцэнтравацца на трох фактарах – інфармуючы, даказваць праўдзівасць таго, пра што паведамляецца, чым заахваціць аўдыторыю да дзеяння, і, уплываю-

* **Тикоцкий, М. Е.** Проблемы языка и стиля публицистического произведения : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.642 / М. Е. Тикоцкий ; Белорус. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Минск, 1972. – С. 4. *Далей цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з пазначэннем старонкі ў дужках.*

чы на яе эмацыйны стан, заваяваць сімпатыі, схіліць на свой бок.

Сучаснае медыямаўленне ўяўляе сабой сімбіёз традыцыйнага лінейнага тэксту і новага, заснаванага на актуалізацыі палікодавага фармату. Гэта кардынальна мяняе стылістычнае аблічча медыятэксту. У ім спалучаюцца ў рознай ступені і на розных платформах вербальныя і паравербальныя складнікі з паступовым нарастаннем тэкстаўтваральнай ролі апошніх. Стылістычная стратэгія будуюцца як на функцыянальным размежаванні маўленчых сродкаў, так і на кантамінацыі іх, канвергенцыі і ўзаемапранікненні лексічных груп, дынаміцы граматычных формаў. Беларуская стылістыка набывае сваю спецыфіку з прычыны дзейнага дзяржаўнага білінгвізму, што ўплывае на ўсведамленне розных традыцый фарміравання літаратурных моў.

Журналісцкі працэс цесна звязаны з грамадска-палітычнымі абставінамі, ідэалогіяй, з філасофскай думкай, этычнымі прынцыпамі і эстэтычнымі ідэаламі, з распрацаванасцю літаратурнай мовы і развіццём розных відаў

мастацтва. Падзяляючы вялікую цікавасць да развіцця публіцыстычнага стылю, М. Цікоцкі выпрацоўваў уласны погляд на праблему і як быццам адкрываў далягляды медыядаследаванняў XXI ст.: «Сапраўднай рухальнай сілай стылю публіцыстыкі, любога літаратурнага твора, яго “ўнутранай спружынай” з’яўляецца даследчая, творчая думка, ідэя аўтара» (с. 7), вызначыўшы тым самым комплексны падыход да праблем стылістыкі, “калі моўныя сродкі, стылі маўлення... вывучаюцца ва ўзаемадзеянні і ўзаемасувязі з іншымі элементамі літаратурнага твора, галоўным чынам ва ўзаемадзеянні стылю і зместу, ідэі і стылю”, які “адкрывае шырокія магчымасці і перспектывы для стылістыкі публіцыстычных жанраў” (с. 10).

Настойлівае бачанне вучоным-публіцыстам Цікоцкім у газетным тэксце эстэтычнага пачатку, разуменне ролі пераразмеркавання функцый СМІ прыводзяць да думак пра месца сучасных медыя ў камунікацыйным працэсе і пра новыя падыходы да вывучэння стылістычнай арганізацыі медыятэксту.

Працяг. Пачатак на с. 22, 28.

14 мая – 115 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Жыновіча (сапр. Жыдовіч; 1907–1974), цымбаліста, дырыжора, кампазітара, педагога, народнага артыста Беларусі

115 гадоў з дня нараджэння Францішка Каравачкага (1907–1988), паэта, журналіста

60 гадоў з дня нараджэння Алены Вашчанкі, мастачкі

60 гадоў з дня нараджэння Алега Ганчаронка, кінарэжысёра

60 гадоў з дня нараджэння Андрэя Крылова, мастака

15 мая – 140 гадоў з дня нараджэння Уладзіслава Галубка (сапр. Голуб; 1882–1937), тэатральнага дзеяча, драматурга, рэжысёра, акцёра, мастака, народнага артыста Беларусі

115 гадоў з дня нараджэння Генрыха Панкраца (1907–1981), мовазнаўцы

110 гадоў з дня нараджэння Анатоля Іверса (сапр. Іван Міско; 1912–1999), паэта

100 гадоў з дня нараджэння Пятра Васілеўскага (1922–2002), празаіка, драматурга, сцэнарыста, кінарэжысёра

80 гадоў з дня нараджэння Святланы Марчанкі, крытыка, паэтка

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Родзіна, мастака

16 мая – 260 гадоў з дня нараджэння Юзафа Копаца (1762–1827), мемуарыста-падарожніка

100 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Гусева (1922–1990), тэатральнага дзеяча, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Васіля Жушмы, пісьменніка

17 мая – 125 гадоў з дня нараджэння Зіновія Гарбаўца (1897–1979), мастака

18 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Эльвіры Пазняк, майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

70 гадоў з дня нараджэння Генадзя Забары, кларнетыста, педагога, заслужанага артыста Беларусі

19 мая – 85 гадоў з дня нараджэння Самсона Палкова (1937–2012), кінасцэнарыста, журналіста

70 гадоў з дня нараджэння Веніяміна Маршака, мастака тэатра

20 мая – 150 гадоў з дня нараджэння Пятра Когана (1872–1932), гісторыка літаратуры, крытыка, тэатразнаўцы

120 гадоў з дня нараджэння Язэпа Пушчы (сапр. Плашчынскі; 1902–1964), паэта, крытыка, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Галкоўскага (1942–2010), опернага спевака, заслужанага артыста Беларусі

21 мая – 225 гадоў з дня нараджэння Дамініка Стафановіча (1797 – каля 1870), музыкі, педагога, дырыжора, папулярызатара музычнай культуры

100 гадоў з дня нараджэння Івана Гурбана (1922–1999), пісьменніка

22 мая – 115 гадоў з дня нараджэння Алены Аладавай (1907–1986), мастацтвазнаўцы, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Уродніча, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

23 мая – 115 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Мязэвіча (1907–1982), празаіка, журналіста

80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Рэнанскага, кампазітара, педагога, культуролога

24 мая – 125 гадоў з дня нараджэння Анатоля Тычынны (1897–1986), мастака

25 мая – 110 гадоў з дня нараджэння Яўгена Батурына (1912–2013), акцёра, рэжысёра

Заканчэнне на с. 77.

Пятро ЖАЎНЯРОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ІНШАМОЎНЫЯ ЎЛАСНЫЯ НАЗОЎНІКІ: АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ І МАГЧЫМАСЦІ КАДЫФІКАЦЫІ

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

V. Уласныя назоўнікі з канчаткамі *-а (-я)* з папярэднім зычным.

У сувязі з вялікай колькасцю назоўнікаў гэтай групы і іх разнастайнасцю даводзіцца класіфікаваць іх па асобных падгрупах.

1. Назоўнікі жаночага роду, якія ў мове-прадцэнце маюць канчаткі *-а (-я)*, змяняюцца паводле адпаведнай парадыгмы. У гэтую групу ўваходзяць найменні краін і іх адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, геаграфічных аб'ектаў і да т. п., жаночыя імёны, а таксама апелятыўныя жаночыя прозвішчы і назвы камандаў. Функцыянаванне назоўнікаў гэтай групы мае сталую традыцыю з пачатку ХХ ст., калі актыўна фарміраваліся нормы сучаснай беларускай мовы: *Тэрміновыя наведамленні працягваюць прыходзіць з Канады* (tvr.by); *Дагаворна-прававая база паміж Беларуссю і Анголай знаходзіцца ў стадыі фарміравання* (rsa.mfa.gov.by); *Частковае зацьменне можна было назіраць на Суматры і Барнеа, у Аўстраліі і краінах Усходняй Азіі* (blr.belta.by); *Каб давесці сваю тэорыю, даследчык хоча параўнаць ДНК Ягайлы (запыт ужо скіраваны ў Кракаў) і сыноў Калумба, пахаваных у Севільі* (news.21.by); *Ісламісты прыгразілі падарваць Рэйхстаг разам з Ангелай Меркель* (tvr.by); *Сярод новых сюжэтаў выдзелім матэрыял Кшыштафа Бухоўскага, прысвечаны Прэзідэнту Літоўскай Рэспублікі Далі Грыбаўскайтэ, і публікацыю Любові Козік пра сучасны стан беларускай гістарыяграфіі на праблеме ўдзелу жанчын у грамадскіх рухах Беларусі ў 1919–1991 гг.* (elib.bsu.by).

Асаблівай увагі патрабуюць назоўнікі гэтай падгрупы з асновамі на заднеязычныя *г, к, х*, якія ў давальным і месным склонах адзіночнага ліку згодна з гістарычным чаргаваннем пераходзяць у *з, ц, с*; дзейнічае кадыфікаваны марфаналагічны закон, таму “Беларуская граматыка” (1985) канстатуе неабходнасць скланення “з абавязковым чаргаваннем” [2, с. 82]*: *Дзяўчына нарадзілася ў Малазе ў 1993 годзе, вывучала славянскую філалогію ў Гранадскім універсітэце* (journ.bsu.by); *Яна [сустрэча] адбылася 2 снежня 2017 г. на тэрыторыі перад каледжам імя Найсвяцейшай Пан-*

ны Марыі ў Дацы (catholicnews.by); *Арына Сабаленка выйграла “Прэм’ер” у Досе, здабыўшы свой шосты тытул WTA* (Звязда. 1.03.20).

Назоўнік *Шры-Ланка* фіксуецца з варыянтным націскам, і гэта становіцца падставой функцыянавання формаў з канчаткамі *-ы* і *-э* ў давальным і месным склонах: *Што адбываецца на Шры-Ланцы?* (zviazda.by); *Лётчыкі наведамлі следчым, што самалёт ляцеў з Паўночнай Карэі ва Украіну, з прыпынкамі для дазпраўкі ў Тайландзе ды Шры-Ланцэ* (nashaziamlia.org). Адзначым, што ў “Беларускай Энцыклапедыі” (2003) пададзены толькі адзін націск – *Шры-Ланка* [3, с. 462], у “Руска-беларускім слоўніку” – два – *Шры-Ланка* [10, с. 902], прычым формамяненне не падаецца. З гэтага вынікае, што варыянтнасць канчаткаў пакуль будзе захоўвацца: у *Шры-Ланцы* і ў *Шры-Ланцэ*.

Назоўнік *Мекка* ў “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008) згадваецца сярод выключэнняў: “У запазычаных словах, у тым ліку ва ўласных імёнах і назвах, і вытворных ад іх словах падвоеныя літары звычайна не пішуцца” [7, с. 22]. Адпаведна “Руска-беларускі слоўнік” (2012) фіксуе найменне з падваеннем *к* (*Мекка*) і падае родны склон – *Меккі* [9, с. 52], кадыфікуючы такім чынам жаночы род назоўніка і яго скланяльнасць. Праз гэта ўзнікае прэцэдэнт, калі марфаналагічная сістэма беларускай мовы не дапускае формаў давальнага і меснага склону (**Меціцы*), хоць і сустракаюцца адзінкавыя падобныя словаўжыванні: *31 ліпеня 400 іранскіх паломнікаў былі забіты ў Меціцы саудаўскімі службамі* (issui.com). Часам стваральнікі тэкстаў карыстаюцца сінанімічнымі канструкцыямі з нязменным прыдаткам: *Мухамед нарадзіўся ў горадзе Мекка ў 570 г. у той час, калі хрысціянства яшчэ не было распаўсюджана па ўсёй Еўропе* (knihi.com). Аднак у пераважнай большасці фіксуецца напісанне з адным *к* з адпаведным формамяненнем: *Храм Кааба ў Меці* (Гісторыя сярэдніх вякоў: вучэб. дап. для 6-га кл., 2016); *Ён [В. Катарбінскі] даўно марыў аб Італіі – Меці мастацтва, але бацька не падтрымліваў захапленні сына* (Мастацтва, 2020, № 1); *У Меці пакланяюцца чорнаму каменю, па сцверджаннях навукоўцаў – метэарыту* (Рублеўская Л. Шып-

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 2.

шына для Пані); КААБА... – мячэць у **Мецы**, пабудаваная ў форме куба, у сцяну якой умураваны “чорны камень”, што нібыта ўпаў з неба; служыць месцам паломніцтва мусульман (Булыка А. М. Слоўнік іншамоўных слоў. Т. 1); Страшная трагедыя ў **Мецы** (tvr.by) і інш. Садзейнічае такому напісанню і формамяненню кадыфікацыя ў ранейшых выданнях “Руска-беларускага слоўніка”, напрыклад 1994 г.: “Мека, -кі ж” [8, с. 43], і вышэйпрыведзены прыклад з найменнем **Дака**, які кадыфікаваны без падваення к.

Іншамоўныя жаночыя прозвішчы і найменні камандаў, якія супадаюць з неасабовымі ўласнымі назоўнікамі, скланяюцца ў адпаведнасці з кадыфікаванай парадыгмай: *Нагадаем, у мінулым месяцы Сабаленка дамаглася перамогі на прадстаўнічым турніры ў Нью-Хейвене, абыграўшы гульцоў першай дзясяткі рэйтынга, а на адкрытым чэмпіянаце ЗША дайшла да 1/8 фіналу, дзе прайграла Наомі **Осацы** (Звязда. 18.09.18); Здарылася гэта дзякуючы гасцявой перамозе над “**Гранадай**” – 3:0 (news.21.by).*

Асноўныя памылкі ва ўжыванні назоўнікаў гэтай групы звязаны з адсутнасцю чаргавання канцавых зычных асновы *г, к, х*: *Гэта першы том чатырохтомнай “Грамадзянскай гісторыі Неапалітанскага каралеўства”, які быў выдадзены ў Гааге ў 1742 годзе (праўка: **Гааге**); Менавіта ў гонар нашага горада быў названы сухагруз, які пабудавалі на японскай верфі ў **Осаке** яшчэ ў 1963 годзе (праўка: **Осацы**); Падчас кіравання Хасана II у **Касабланке** была пабудавана грандыёзная мячэць, названая яго імем (праўка: **Касабланцы**).*

2. Назоўнікі гэтай падгрупы маюць разнастайныя семантычныя (імёны і прозвішчы, геаграфічныя найменні і інш.) і марфалагічныя магчымасці да формамянення, што галоўным чынам тлумачыцца формай у мове, з якой яны пазычаны, і з гэтай прычыны ўскладняецца праца стваральнікаў тэкстаў і рэдактараў.

Вылучым дзве катэгорыі назоўнікаў мужчынскага роду.

1) Калі назоўнікі ў мове-прадцэнце маюць канцавое *-а (-я)*, то яны далучаюцца да групы асабовых назоўнікаў мужчынскага роду з канчаткамі *-а (-я)*, якія з’яўляюцца ріознаскланяльнымі і маюць адпаведныя канчаткі пры скланенні (на ўзор назоўнікаў *Мартыненка, Кузьма*). Праілюструем гэтую групу некалькімі прыкладамі:

*Барак Абама (англ. Barack Obama): Сі Цзіньпін пазітыўна ацаніў намаганні, прыкладзеныя Баракам **Абамам** на пасадзе прэзідэнта ЗША да ўмацавання кітайска-амерыканскіх адносін, і азнаёміў гасця з вынікамі XIX з’езда Камуністычнай партыі Кітая (Звязда. 1.12.17);*

*Юкія Місіма (яп. 三島 由紀夫, англ. Yukio Mishima): Сем жыццяў Юкія **Місімы** (zviazda.by);*

*Карлас Сантана (ісп. Carlos Santana): На пачатку спектакля гучыць “Samba Pa Ti” Карласа **Сантаны**, потым музыка сціхае, але нічога не адбываецца (Культура. 1–7.01.14);*

*Абдула Гюль (тур. Abdullah Gül): Сустрэча кіраўніка беларускай дзяржавы з **Абдулай** Гюлем прайшла ў фармаце рабочай вячэры ў рэзідэнцыі Прэзідэнта Турцыі Тараб’я (news.21.by);*

*Пітэр Мутарыка (англ. Peter Mutharika): 2 чэрвеня прэзідэнт ПАР Джэйкаб Зума павіншаваў **Мутарыку** з перамогай на выбарах і паабяцаў умацоўваць двухбаковыя адносіны паміж дзвюма дзяржавамі (wikiwand.com);*

*Даніэль Артэга (ісп. Daniel Ortega): Ён [Шульц] таксама быў супраць перамоваў з урадам Даніэля **Артэгі** (wordsimilarity.com).*

2) Калі назоўнікі ў мове-прадцэнце маюць канцавое *-о*, то ў беларускай мове яны ў ненаціскным становішчы “даўно падпарадкаваны агульнаму правілу” [6, с. 22] арфаграфіі, г. зн. пішацца канцавое *-а*. Аналіз формаў значнай колькасці падобных мужчынскіх імён і прозвішчаў, якія сустракаюцца ў тэкстах розных функцыянальных стыляў, паказаў незамацаванасць формамянення: адны аўтары (*і, адпаведна, рэдактары*) адносяць такія назоўнікі да нулявога скланення (не змяняюць па склонах), іншыя – далучаюць да назоўнікаў першай катэгорыі гэтай падгрупы і скланяюць на іх узор. У першым выпадку пераважае прагматычны фактар (іншамоўнасць слова, захаванне празрыстасці пачатковай формы), у другім – імкненне “абеларусіць” іншамоўнае імя або прозвішча і далучыць да агульнай парадыгмы, што спрашчае словаўжыванне, але не ўлічвае камунікатыўных магчымасцей рэцыпіента: пры адсутнасці выразнай прэсупазіцыі ён не атрымае поўнай і дакладнай інфармацыі з паведамлення.

У славянскіх флектыўных мовах таксама няма аднастайнасці ў падыходзе да формамянення назоўнікаў паданалізнай падгрупы. Падмацуем дадзенае сцвярдженне словаўжываннем імя і прозвішча вядомага футбаліста *Дыега(i) **Марадона*** (імя – *Diego* – другая катэгорыя, прозвішча – *Maradona* – першая катэгорыя) у наступных мовах:

• польскай: *W 1979 roku rywalizował z **Diego Maradoną** o tytuł króla strzelców Młodzieżowych Mistrzostw Świata w Tokio;*

• рускай: *Через некоторое время после пресс-конференции встреча Oasis с **Диего Марадонай** состоялась...;*

• сербскай: *Пријатељ је са **Диегом Марадонам** и играо је у опроштајној утакмици Аргентинца 2021;*

- славацкай: *Futbaloví fanúšikovia sa rozlúčia s **Diego Maradona***;

- славенскай: *Lionel Messi je leta 2010 na SP sodeloval z **Diegom Maradono***;

- украінскай: *У фіналі 1989 року зустрілися команди, вядені Юргеном Клінсманном і **Діега Марадонаю***;

- харвацкай: *U Argentini se rutinski uspoređuje s **Diego Maradonom***;

- чэшскай: *Jak šel čas s **Diegem Maradonou**?*

З васьмі моў імя *Дыега* скланяецца ў трох, а прозвішча *Марадона* – у шасці. У беларускай мове прозвішча (першая катэгорыя падгрупы) скланяецца ва ўсіх зафіксаваных словаўжываннях, а імя (другая катэгорыя падгрупы) – спарадычна: *Сёння многія гавораць пра **Дыега Марадону** як спецыяліста, які нешта прыўнясе ў беларускі футбол* (blr.belta.by); *Памяць **Дыега Марадона** ўшануюць у Брэсце* (zviazda.by); *Свет сёння развітаўся з легендай футбола **Дыегам Марадонам*** (tvr.by). Адзначым, што пры нязменнасці імя *Дыега* ўсё ж захоўваецца яго “беларускасць” дзякуючы арфаграфічнай норме (аканне), чаго не назіраецца ў іншых славянскіх мовах.

На карысць нязменнасці формаў працуе наяўнасць падобных уласных назоўнікаў на зычны: пры скланенні ўзнікаюць амаформы, якія не дазваляюць іх сэнсава размяжоўваць. Праілюструем гэты тэзіс словаўжываннем двух імён (*Альберта* і *Альберт*) і прозвішчаў (*Марэна* і *Марэн*).

- *Альберта Марэна* (ісп. *Alberto Moreno*): *Выступы **Альберта** выклікалі незадаволенасць фанатаў і трэнера, з-за чаго ён паступова апынуўся на лаўцы запасных; Аднак у асноўным клубе яму месца не знайшлося – “Севілья” з’яўляецца адной з наймацнейшых каманд Іспаніі, таму **Марэна** прыйшлося прабівацца ў аснову значна даўжэй* (be.atomiyme.com);

- *Альберт Гор* (англ. *Albert Gore*): [Міжурдавая група экспертаў па змяненні клімату] *Атрымала, разам з **Альбертам** Горам, Нобелеўскую прэмію міру 12 кастрычніка 2007 года* (wordsimilarity.com);

- *Эдгар Марэн* (фр. *Edgar Morin*): *Святы Айцец далучыўся да віншаванняў са 100-годдзем французскага філосафа і сацыёлага Эдгара **Марэна*** (vaticannews.va).

Параўнаем таксама нескланяльнасць імя футбаліста *Даніла* (парт. *Danilo Pereira*): *У **Даніла** Перэйры, аднаго з найбуйнейшых удзельнікаў закладных у Бразіліі, прайшоў тыдзень спартыўнага трэйдзінгу – прамая трансляцыя на YouTube* (criptoeconomia.com.br), што не дазваляе атаясняць імя з беларускім *Данілам* (У *Данілы Перэйры*...).

У пераважнай большасці не змяняюцца фінскія імёны на *-а*, напр. *Пэка Рынэ* (фін. *Pecca Rinne*): *Жахлівая памылка **Пэка** Рынэ* (vk.com/video/@hakej_by); *Урха Руханен* (фін. *Urho Ruhanen*): *У 1938 годзе **Урха** Руханена арыштавалі, і да 1946 года ён знаходзіўся ў мясцінах зняволення* (zviazda.by), але: *Прайшлі гады, і цяпер, на хатнім першыinstве свету, беларусы пад роў “Мінск-Арэны” ўжо ціснуць двухразовых чэмпіёнаў свету да варот і прымушаюць **Пеку** Рынэ, былога вартара мінскага “Дынама”, па-кашэчаму кідацца за шайбай* (zviazda.by). Звернем увагу і на неўпарадкаванасць напісання *э / е ў* іншамоўных уласных назоўнікаў, якая тлумачыцца абцякальнымі фармулёўкамі ў “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”: “Літара *э ў* запазычаных словах пасля губных зычных, а таксама пасля *з, с, н* пішацца згодна з літаратурным вымаўленнем”, а “напісанне *э, е* вызначаецца па слоўніку” [7, с. 8]. З гэтай прычыны і ўзнікаюць непажаданыя варыянты (як *Пэка* і *Пека*) уласных назоўнікаў усіх паданалізных груп.

Змяняюцца на ўзор рознаскланяльных грузінскія, абхазскія, японскія ўласныя назоўнікі: *Вера Касмовіч з Нясвіжчыны трапіла ў лагер з маленькай Люсяй на руках, якую нарадзіла ў мінскай “Валадарцы” і з якой стаяла на допыце перад **Цанавам*** (brama.brestregion.com); *Зноў у цэнтры ўвагі аказаўся ў 1967 годзе, дзякуючы кінакамедай “Жэня, Жэнечка і Кацюша”, сцэнарый якой напісаў сумесна з Булатам **Акуджавам*** (Польмя, 2015, № 10); *Успамінаючы Зураба **Саткілаву*** (Звязда. 22.12.17); *Шматсерыйны рэмэйк “Расёмон” **Акіры Куракавы** з’явіцца на стрымінг-платформе НВО Max* (ЛіМ. 2.10.20).

Варта таксама ўлічваць наяўнасць немайлой колькасці неасабовых назоўнікаў такой жа структуры, словаўжыванне якіх таксама трэба прыстасоўваць да другой катэгорыі падгрупы і абіраць пэўную стратэгію дзеянняў: *Каломба* (сінг. *කොළඹ*), *Магадзіша* (самал. *Miqdisho*), *Сакрамента* (англ. *Sacramento*), *Сан-Марына* (іт. *San Marino*) і да т. п. У некаторых славянскіх мовах такія назоўнікі скланяюцца. Параўнаем у сербскай: *Србија је остварила велику победу у **Ослу** на путу ка пласману на Првенство Европе на које наш најбољи државни тим чека пуних 20 година*; у славацкай: *Kanadská polícia zverejnila totožnosť muža, ktorý v nedel’u zastrelil v **Toronte** dvoch ľudí a 13 ďalších zranil*; у чэшскай: *Záhadná konverzace na Skuri: Co se stalo v americkém **Chicagu**?* Прыклады словаўжывання ў беларускіх тэкстах паказваюць пераважную нязменнасць уласных назоўнікаў гэтай катэгорыі – геаграфічных найменняў, бо існуюць марфаналагічныя перашкоды пры іх змя-

ненні (у Каломбе, у Магадзішы, у Сакраменце, у Сан-Марыне), якія ўскладняюць камунікацыю: У 30 гадоў я зразумеў, што трэба думаць пра будучыню, і эміграваў у **Таронта** як *skill worker* – спецыяліст (kv.by); Вырас Аляксандр Рыбак пад **Осла** (banana.by); Так, храмы ў **Палерма** маюць рысы трох культур: візантыйскай, раманскай і арабскай (pawet.net/library); але: Вада ў **Арне** зеленаватага колеру (ЛіМ. 4.11.16) (іт. Арно з націскам на першым складзе, г. зн. Арна).

Што да жаночых прозвішчаў гэтай падгрупы, то назіраецца аналагічная тэндэнцыя – скланяюцца аднесеныя да першай катэгорыі і не скланяюцца аднесеныя да другой:

- Адзначаецца, што амерыканскі прэзідэнт плануе наведаць Кубу разам з Мішэль **Абамай** 21–22 сакавіка (Звязда. 18.02.16); Хоць і “класіку жанру” пра ўзаемаадносінны свякроў і нявесткі – амерыканскую ж камедыю “Калі свякроў – монстр” з Джэніфер Лопес і Джэйн **Фондай** – нельга скідаць з рахункаў (Звязда. 15.09.16);

- Скажу шчыра, я не сустрэў той адзінай. Ёкі **Она** не было (news.21.by); У кнігу таксама ўвайшлі асабістыя інтэрв’ю журналісткі з пасляхавымі палітычнымі дзяячкамі: спікерам Палаты прадстаўнікоў Нэнсі Пелосі, былым дзяржсакратаром Кандалізай Райс, міністрам нацыянальнай бяспекі ЗША Джанет **Напалітана** (gender.do.am).

Калі іншамоўныя жаночыя прозвішчы (на -а ў мове-прадцэнце) скланяюцца па адпаведнай парадыгме назоўнікаў жаночага роду, то і беларускія жаночыя неапелятыўныя прозвішчы таксама павінны скланяцца, што спрасціла б працу аўтараў над стварэннем тэкстаў і рэдактараў пры падрыхтоўцы іх да друку. Сёння ж такія прозвішчы аднесены “Беларускай граматыкай” (1985) да нулявога скланення: “жаночыя прозвішчы, якія ўтварыліся ад агульных назоўнікаў ніякага роду (*Шыла, Сукала*) або ад назоўнікаў, род якіх выразна не выступае (*Бандарэнка, Бірыла, Валашчанка, Глебка*)” [2, с. 65–66]. Верагодна, для кадыфікацыі яшчэ не надышоў час.

VI. Уласныя назоўнікі з націскнымі канчаткамі -а (-я).

У гэтую групу ўключаюцца ўласныя назоўнікі, пераважная большасць якіх пазычана з французскай мовы і не змяняецца (уласна-французскія, бельгійскія, канадскай правінцыі Квебек, афрыканскіх дзяржаў – былых французскіх калоній і інш.). Паводле структуры можна вылучыць назоўнікі з націскнымі канчаткамі -а (-я) з папярэднім зычным і папярэднім галосным:

1) **Дзюма** (фр. *Dumas*): *Дубоўка спадзяваўся, што выбраныя ім паэты, празаікі і крытыкі –*

*пачатак новай генерацыі творцаў, якія накажуць прыклад сапраўднай, па-еўрапейску вытанчанай літаратуры і такога ж непадманнага, высакароднага, як у мушкецёраў **Дзюма**, сяброўства (ЛіМ. 6.04.18); Нікаля (фр. *Nicolas*): Былому прэзідэнту Францыі **Нікаля** Сарказі прысудзілі год турмы і два гады ўмоўна за карупцыю (zviazda.by);*

2) **Дзюбуа** (фр. *Dubois*): *Калісьці ў Бланих **Дзюбуа** быў муж, шмат знаёмых і сваякоў, нават радавы маёнтак “Мара” (elib.bspu.by); Франсуа (фр. *François*): Галоўнае месца дзеяння рамана “Камедыянты” (Грэм Грын) – востраў Гаіці падчас праўлення **Франсуа** Дзювалье (be.delachitve.com).*

VII. Складаныя і састаўныя назоўнікі змяняюцца па-рознаму, з улікам традыцыі іх ужывання не толькі ў беларускай, але і ў іншых флектыўных мовах.

1) У мужчынскіх і жаночых імёнах і прозвішчах, якія пішуцца праз злучок, часткі скланяюцца / не скланяюцца з улікам разгледжаных груп: *Быў магнат у сяброўскіх дачыненнях з **Жанам-Жакам** Русо (pawet.net); Вось і сёлета з 11 па 16 ліпеня калектыў прыняў удзел у Міжнародным фальклорным фестывалі “Arz Pobl”, на які быў запрошаны яшчэ ў красавіку старшынёй Асацыяцыі культурных абменаў пры Міністэрстве па справах моладзі і спорту Францыі **Мары-Элен Конан-Лё** Барон (Настаўнік. 1.09.17); У **Артэгі-і-Гасета** прадмет мастацтва нятоесны рэальнаму прадмету (elib.bsu.by); Для Клода **Леві-Строса** цэнтральным з’яўляецца ўспрыняцце міфа як структуры, нават зместам якой становіцца структура (elib.bspu.by); Хаця кандыдатура былога лорда не сустрэла вялікага энтузіязму і вырашальную ролю ў прызначэнні А. **Дугласа-Х’юма** адыграў выбар Г. Макмілана, новыя павевы бяспрэчна сведчылі пра дэмакратызацыю кансерватыўнай партыі (allrefrs.ru), але: Гледачы змаглі пабачыць камедыю “Ён мужык, а яна паненка” па п’есе **Жан-Батыста** Мальера “Жорж Дандэн, або Падмануты муж”... (Культура. 1.06–7.06.19); Уладзімір Андрэйчанка сустрэўся з прэм’ер-міністрам Тайланда Праютам **Чан-Очам** (zviazda.by).*

2) У большасці складаных мужчынскіх і жаночых імёнаў і прозвішчаў скланяюцца ўсе словы з улікам разгледжаных груп: *Развіццё падводнай археалогіі ў ХХ ст. звязанае з вынаходствам у 1943 г. французскім даследчыкам **Жакам Івам** Кусто і Э. Ганьякам акваланга, што дало магчымасць свабодна і без асаблівых выдаткаў працаваць на глыбінях да 50 м (gants-region.info); У 1829 г. прыніц Вільгельм ажаніўся з герцагіняй **Марыяй Луізай Аўгустай Каратынай** Веймарскай (pomoschtg13.narod.ru).*

3) Не скланяюцца разнастайныя дапаможныя часткі, якія далучаюцца да імён і прозвішчаў і пішуцца асобна (у тым ліку з вялікай літары) ці праз злучок: *б і 19 ліпеня Дзяржаўны маладзёжны тэатр (Мінск) пакажа прэм'ерную камедыю "Дурнічка" – гісторыю разумнай Нісы і неразумнай Фінэі, апаведзеную геніем драматургіі Лопэ дэ Вегам* (Мастацтва, 2017, № 6); *"Страсці святога Францішка" – гэта адзіны твор Эль Грэка ў Польшчы* (vk.com); *Людвігу ван Бетховену прысвячаецца...* (Звязда. 20.08.21); *Мінулі часіны Абдулькасіма Лахуці, Мірзо Турсун-Задэ, няма сярод жывых вялікага паэта Лаіка Шэралі, выдатнага празаіка Фацеха Ніязі* (Голас Радзімы. 21.07.16); *але: У чэрвені 1677 г. 160-тысячная турэцка-татарская армія Ібрагіма-пашы ўварвалася ва Украіну і ў жніўні асадзіла Чыгірын* (elib.bsu.by).

4) У састаўных карэйскіх, в'етнамскіх, бірманскіх асабовых назоўніках па традыцыі скланяецца толькі апошняе слова [11, с. 206] з улікам разгледжаных груп: *Сі Цзін'пін з жонкай Пэн Ліюань зладзілі прывітальны банкет у гонар Кім Чэн Ына і яго жонкі Лі Соль Чжу* (zviazda.by); *У В'етнаме развітваюцца з прэзідэнтам Чан Дай Куангам* (blr.belta.by); *Улада ў М'янме перайшла да галоўнакамандуючага ўзброенымі сіламі Мін Аун Хлаіна* (bel.sputnik.by).

* * *

Варта яшчэ раз падкрэсліць, наколькі важным з'яўляецца папярэдні кантэкст пры ўжыванні іншамоўных уласных назоўнікаў, асабліва тых, якія не на слыху, для дасягнення эфектыўнай камунікацыі. Напрыклад, чытач, далёкі ад ведання японскага кінематографа, азнаёміўшыся са сказам *Пазней паказалі камедыю "Цуды побач" рэжысёра Ісіі Юя*, не атрымае важнай інфар-

мацы пра рэжысёра (або рэжысёрку) – форму пачатковага імя і прозвішча. Магчыма, гэта *Ісія Юй* ці *Ісія Юя* – у родным склоне *Ісіі Юя*? Толькі навёўшы даведкі, можна зразумець: гэта *Ісіі Юя* (яп. 石井裕也) – японскі кінарэжысёр, пісьменнік, рэдактар, прадзюсар і акцёр. Дадатковыя дзеянні не давалася б праводзіць, калі аўтар (магчыма, па прапанове рэдактара) змяніў бы структуру сказа: *Пазней паказалі камедыю "Цуды побач" (рэжысёр Ісіі Юя)*.

Такім чынам, кадыфікаваныя марфалагічныя нормы сучаснай беларускай мовы працуюць у дачыненні да некалькіх разгледжаных груп іншамоўных уласных назоўнікаў. Маюцца выпадкі разнастайнага функцыянавання адных і тых жа найменняў, на што ўплываюць шмат якія аспекты існавання слова ў беларускамоўным тэксе, у тым ліку экстралінгвістычныя. З гэтай прычыны праца з іншамоўнымі ўласнымі назоўнікамі – унікальнымі найменнямі – патрабуе ад стваральніка тэксту і рэдактара значных разумовых высілкаў, якія павінны падмацоўвацца ўсведамленнем "небеларускасці" маўленчых адзінак і аналізам іх адназначнага ўспрымання рэцыпіентам. З гледжання працэсу камунікацыі неабходна не толькі абраць правільную форму назоўніка, але і прадгледзець наяўнасць папярэдніх ведаў – прэсупазіцыі як сэнсавага кампанента, без якога нельга без страт зразумець тэкст. Менавіта апошні складнік робіцца пераважным у хуткаплынным XXI стагоддзі, таму прэпазіцыйная пастаноўка малазнаёмых іншамоўных уласных назоўнікаў у пачатковай форме і іх скланенне / нескланенне ў далейшым выкладзе становіцца пераважным прыёмам стварэння і рэдагавання тэкстаў.

Мова роднай зямлі

Лена ЛЕВАНЦЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

МЯНУШКІ-ХАРАКТАРЫСТЫКІ: ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

УДК 81:908:008(476.7)=161.3

У артыкуле праводзіцца аналіз мянушак Брэстчыны ў лінгвакультуралагічным аспекце, бо мянушка – адзін з відаў онімаў, які найбольш поўна і паслядоўна перадае сувязь "мова – культура – чалавек". Выяўляюцца складнікі і прыметы азначэння "мянушка", вылучаюцца важныя для лінгвакультуралагічнага даследавання сузначэнні паняцця; акрэсліваецца матывацыя мянушак-характарыстык Брэстчыны, іх канататыўнае значэнне.

Ключавыя словы: *мянушка, апелятыў, канататыўнае значэнне, метафарычны перанос, характарыстычная мянушка.*

The article analyzes the nicknames of Brest region in the linguistic and cultural aspect, as the nickname is one of the types of onyms, which most fully and consistently conveys the connection "language – culture – man". The constituent parts and signs of the definition of "nickname" are revealed, the definitions of a concept that is important for linguo-culturological research are outlined; the motivation of nicknames-characteristics of the Brest region is determined, their connotative meaning is indicated.

У беларускай мове вылучаецца значны і разнастайны пласт лексікі – онімы. Мовазнаўцамі актывізавалася праца па зборы і сістэматызацыі мянушак – адной з найбольш старажытных антрапанімічных форм. Мянушкі бяруцца пад увагу антрапанімістамі, але ў асноўным “фрагментарна”: ідзе збор і апісанне індывідуальных і калектыўных іменаванняў па пэўных, часта вельмі вузкіх (адна вёска) рэгіёнах. У артыкулах падаецца структурна-семантычная і матывацыйная класіфікацыя гэтага віду онімаў, прыводзяцца слоўнікі мянушак пэўнай мясцовасці (М. Бірыла, Г. Мезенка, В. Шур, Н. Новік, У. Бобрык, В. Струкаў, У. Кабушка, Л. Леванцэвіч, З. Заіка, Н. Гілевіч, Г. Семянькова, В. Ляшкевіч, М. Петрыкевіч, Ж. Сіплівеня, Л. Кунцэвіч, Т. Трухан і інш.), аналізуюцца семантыка-стылістычныя і функцыянальныя асаблівасці мянушкі ў мастацкім кантэксце (В. Шур, С. Бут-Гусаім, В. Струкаў, Н. Лобань, В. Слівец і інш.). Пры змене структурна-семантычнай парадыгмы даследавання на антрапацэнтрычную мянушка стала даследавацца як моўная адзінка з нацыянальна-культурнай семантыкай (В. Шур, Л. Леванцэвіч, С. Бут-Гусаім і інш.). У вучэбным дапаможніку “Беларуская антрапанімія” (аўтары Г. Мезенка, Г. Дзеравяга, В. Ляшкевіч, Г. Семянькова; Віцебск, 2009) падаецца гісторыя ўзнікнення мянушак, іх класіфікацыя і семантычныя групы мянушак Віцебшчыны. Аднак у беларускім мовазнаўстве да гэтага часу не існуе грунтоўных тэарэтычных прац па даследаванні мянушкі.

Намі збіраюцца і сістэматызуюцца мянушкі Брэстчыны. Даследаванне ажыццяўляецца ў межах рэалізацыі НДР “Лінгвакультуралагічны кампанент у змесце асноўных этнаканцэптаў і ўласных найменняў Брэсцка-Пінскага моўнага рэгіёна” (№ ДР 20211558 ад 24.05.21) пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. На мэце ставіцца выяўленне матывацыйнай асновы мянушак Брэстчыны, іх суаднесенасць з пэўным апелятывам, а таксама класіфікацыя.

Важнасць мянушкі ў соцыуме была і будзе актуальнай. Бо, як адзначаюць аўтары вучэбнага дапаможніка “Беларуская антрапанімія”, “узнікаюць такія найменні і ў сувязі з рознымі падзеямі ў жыцці чалавека, прафесіяй, заняткамі, яго роляй у грамадстве. Таму ў імёнах мянушках шырока адлюстроўваюцца ўсе бакі сямейнага, грамадскага і палітычнага жыцця чалавека. Менавіта пагэтану імёны-мянушкі можна назваць своеасаблівым позіткам у мінулае” [1, с. 109]. Актуальным бачыцца і даследаванне прагматычнай функцыі мянушкі, функ-

цыянальных асаблівасцей мянушкі ў рэальнай камунікацыі. У антрапанімічных працах можна заўважыць, што фарміруецца “мянушкавая свядомасць”, якая рэалізуецца праз адчуванне ўвагі ў калектыве да ўласнай асобы.

Антрапацэнтрычная парадыгма прадугледжвае вывучэнне мянушкі з пункту гледжання ўзаемасувязі “чалавек – мова – культура”. Мянушка – гэта той від онімаў, які найбольш поўна і паслядоўна перадае гэтую сувязь. Пры азначэнні сутнасці мянушкі выяўляюцца разнастайныя складнікі паняцця. Адны з іх спрэчныя, некаторыя важныя для разумення сутнасці мянушкі, іншыя з’яўляюцца вартаснымі для лінгвакультуралагічнага аналізу.

Даследчыкі фармулююць азначэнне мянушкі, называюць яе прыкметы і адметнасці. Намі вылучаны наступныя складнікі паняцця “мянушка”:

1. Ужыванне ў пэўнай групе людзей. Аднак карпаратыўнасць не дыферэнцыяльная прыкмета мянушкі, бо не ва ўсіх сацыяльных групах людзей ёю могуць іменаваць асобу.

2. Неакрэсленасць мяжы паміж мянушкай і ацэначным варыянтам афіцыйнага імені (*Галёнка* – гэта мясцовы варыянт афіцыйнага імя *Алена* ці ўжо мянушка, неафіцыйнае імя?).

3. Іменаваанне мянушкай даступна ў любым узросце і ажыццяўляецца ў любым калектыве. Адсюль адзін чалавек можа мець некалькі мянушак (немаўля – *Птушэньятка*, у школе – *Шустрыйк*, ва ўніверсітэце – *Маці Тарэза*, родавая мянушка – *Цяврэцёва*, на працы – *Надзічка*).

4. Мянушка – універсальны сродак пазнання чалавека, асэнсавання і ўжывання таго ці іншага канкрэтнага слова з мэтай іменавання.

5. Мянушка мае суб’ектыўны характар, бо яна больш канкрэтная, больш дэталізаваная, чым асабовае імя.

6. Мянушка – неафіцыйная форма іменавання, дадатковае імя; гэта пераходная моўная характарыстычная адзінка паміж уласным імем і прозвішчам.

7. Мянушка даецца ў адпаведнасці з характэрнай рысай, пэўнымі жыццёвымі абставінамі ці па аналогіі. Аднак такое азначэнне не зусім падыходзіць да родавага празвання, якім імянуюцца ўсе дзеці ў сям’і. Такая мянушка перадаецца з пакалення ў пакаленне, а для адрознення пэўнай асобы да яе дадаецца асабовае імя: *Вася Цвырскій, Ваня Цвырскій, Саша Цвырскій*.

8. Мянушка ўтвараецца на аснове лагічнай апазіцыі (адзінкавае – агульнае). Аднак звычайна любога Сяргея будуць іменаваць *Серы*, Макарава ці Макарэвіча – *Макар* і інш.

9. Мянущка знаходзіць выражэнне ў бінарнай апазіцыі *добра* (ухваленне) – *дрэнна* (высмейванне), што звязана з бінарнасцю мыслення чалавека.

Апазіцыя *добра* – *дрэнна* не заўсёды дастаткова дакладна адлюстроўвае сутнасць ацэннасці. Пры дапамозе некаторых суфіксаў выражаецца суб'ектыўная ацэнка, напрыклад фамільярна-прастамоўнага суфікса *-ян-*: *Талян, Калян*. Пазітыўныя адносіны выражаюцца памяншальна-ласкавымі суфіксамі *-ок-* (*-ёк-*), *-ік-* (*-ык-*): *Дубок, Сухарык*. Аднак кагніцыя накладаецца на суфіксальныя ўтварэнні, робячы іх крыўднымі. Напрыклад, мянущка *Степаішка* дадзена Сцяпану, аднак асацыюецца з тэлевізійным плюшавым зайчыкам.

10. Сацыяльна-адрознівальная функцыя мянущкі прама ці ўскосна адлюстроўвае становішча чалавека ў грамадстве і яго грамадскую ацэнку.

11. Мянущка, якая ўзыходзіць да рыс характару, у большасці выпадкаў ствараецца не на візуальным уражанні ад чалавека, а на ацэнцы яго асобы. Гэта мянущкі-характарыстыкі. Яны ўказваюць на адмоўныя рысы асобы і патрабуюць карэктарыроўкі паводзін, пазбаўлення ад недахопу.

12. Функцыянальныя асаблівасці мянущкі ў рэальнай камунікацыі выражаюцца імпліцытна.

13. Мянущка – другасны моўны знак; дадатковае іменаванне анамастычнага (“*nomina personalia*”) ці апелятыўнага паходжання.

14. Мянущка проціпастаўляецца асабоваму імені як неафіцыйнае, несапраўднае.

15. Ужываецца замест ці побач з асабовым іменем.

16. Выкарыстоўваецца блізкімі або сябрамі.

17. Выражае блізкія, сяброўскія, неафіцыйныя адносіны.

18. Матывацыя можа быць экстралінгвістычная (характарыстычныя мянущкі) і лінгвістычная (нехарактарыстычныя мянущкі, асемантычныя, этымалагізаваныя).

19. Мянущкі розных матывацыйных тыпаў валодаюць неаднолькавым эмацыянальна-ацэнным патэнцыялам.

20. Канататыўнае значэнне мянущак можа быць рознае:

- пеяратыўныя мянущкі (неўхваленне, пагарда, крытыка) – адмоўныя адносіны да асобы, аб'екта намінацыі;

- меліяратыўныя мянущкі (ласкальнасць, ухвальнасць) – станоўчае значэнне мянущкі;

- гумарыстычныя мянущкі (адсутнасць катэгарычнай адмоўнай ці станоўчай ацэнкі асо-

бы) – лёгкая іронія, падсмейванне ва ўмовах сяброўскай камунікацыі;

- нейтральныя мянущкі (адсутнасць ацэннаснага складніка) – прысутнічае эматыўнасць і экспрэсіўнасць.

У значэнні мянущкі абавязкова ёсць ацэнная сема, станоўчай ці адмоўнай ацэнкі.

21. У сацыяльным плане мянущка змяшчае наступную інфармацыю:

- указвае на статус намінанта ў калектыве;
- указвае на яго прафесію, сферу дзейнасці;
- вызначае іерархічныя адносіны камунікантаў;

- падае звесткі пра маёмаснае становішча намінанта;

- характарызуе і тых, хто называе, і тых, каго называюць, вызначаючы адносіны паміж імі.

22. Актыўнае выкарыстанне мянущак у вясковым асяроддзі, дзе людзі не так строга прытрымліваюцца этыкетных норм, дзе прынята адкрыта, востра, трапна, а часам і крыўдна ацэньваць чалавека.

23. Мянущка мае прагматычную мэту – выражэнне міжасобасных адносін.

У змесце лінгвакультуралагічных даследаванняў важныя тыя сузначэнні паняцця “мянущка”, якія склаліся на аснове светабачання, менталітэту, асаблівасцей гісторыі і культуры беларусаў, а гэта старажытнасць, суб'ектыўнасць, характарыстычнасць, канататыўнасць, функцыянальныя асаблівасці, матывацыйная аснова, прагматычная функцыя, эмацыянальна-экспрэсіўны кампанент.

Для лінгвакультуралагічнага аналізу вартаснымі з'яўляюцца мянущкі-характарыстыкі, якія акцэнтуюць увагу на ацэнцы асобы, указваюць на яе адмоўныя рысы і патрабуюць пазбаўлення недахопаў.

Беларусы прад'яўляюць высокія патрабаванні да маральных якасцей асобы, яе паводзін у грамадстве і ўзаемаадносін з іншымі людзьмі. Таму тыя рысы характару або ўчынкі, што не адпавядаюць такім патрабаванням, рэзка асуджаюцца і адмаўляюцца беларускай этнічнай грамадскасцю. Мянущкі, якія ў сваёй структуры рэпрэзентуюць адмоўныя этнапсіхалагічныя асаблівасці чалавека, сведчаць пра тое, што беларускі народ заўсёды імкнецца выявіць і падкрэсліць у паводзінах чалавека іменна негатыўнае. Мэта выяўлення – карэктарыроўка і выпраўленне паводзін, выгляду ці характару чалавека. Ацэнныя асацыяцыі фарміруюцца ў асобаснай намінацыі ў любым выпадку і ўсебакова характарызуюць этнічны ідэал, які вызначаецца нормамі і стандартамі соцыуму.

Менталітэт, спосабы мыслення і асаблівасці ўспрымання чалавекам навакольнага свету

найперш праяўляюцца пры экстралінгвістычнай матывацыі выбару мянушкі. Такія мянушкі адносяцца да характарыстычных.

Па сутнасці, кожная рыса характару звычайна мае сваю супрацьлегласць, напрыклад *спакойны – неспакойны*. У паняцце “ціхі, спакойны” можа ўваходзіць як спакойнасць, так і нетаварыскаць, скрытнасць, а таксама слабахарактарнасць, залежнасць ад іншых. Складнікам паняцця “неспакойны” можна лічыць задзірлівасць, запальчывасць, сварлівасць.

Праз нежаданне мець зносіны ціхія, маўклівыя людзі робяцца дамаседамі, замкнутымі і нават дзікаватымі: *Воўк* ‘дзікаваты, пануры чалавек’ (в. Чарняны Малар.), *Воўковыя* ‘назваваюць членаў сям’і, у якой дзед у дзяцінстве баяўся людзей, быў дзікаваты’ (в. Ракітна Лунін.). Апелятыў *воўк*, што лёг у аснову мянушкі, мае сімвальнае значэнне ў традыцыйнай культуры беларусаў, аднак матывацыя пры выбары мянушкі звязана, як нам бачыцца, не з сімволікай жывёлы, а з месцам бытавання ваўка, яго характарам: ваўкі насяляюць густыя цяжкапраходныя месцы або могуць жыць побач з населеным пунктам незаўважна, не трапляючы людзям на вочы; лёгка пераходзяць да адзіночнага ладу жыцця. Адсюль метафарызацыя слова *воўк*, якая ярка выражана ў параўнаннях *глядзець як воўк* ‘пра чый-н. непрыветны або злосны выгляд’, *жыць як воўк* ‘пра чыё-н. адзінокае, закрытае і адчужанае ад усіх жыццё’, *адна як воўк* ‘пра вельмі адзінокага, нелюдзімага і панурага чалавека’ [2].

Мянушка *Дзік* ‘чалавек, які не любіў размаўляць з людзьмі’ (в. Гарбаха Іван.) тлумачыцца пераносным значэннем прыметніка *дзікі* ‘які дзічыцца, пазбягае людзей; недаверлівы, нелюдзімы’. Матывацыя мянушкі *Рыбка* ‘млявы, павольны, маўклівы, як рыбка’ (в. Лукава Малар.) заснавана на асаблівасці рыб, якія на паветры не падаюць ніякіх гукаў, толькі бездапаможна ловаць паветра ротам, аднак пад вадою яны падаюць розныя гукі нават без галасавых звязак. Канататыўнае значэнне ‘бездапаможнасць рыбы без вады’ закладзена і ў параўнаннях *хадзіць як рыба абтраўленая* ‘пра вялага, апатычнага чалавека’, *маўчаць як рыба [у вадзе]* ‘пра чыё-н. упартае маўчанне, намеранае нежаданне гаварыць’ [2].

Праз слабахарактарнасць ціхія людзі пачынаюць усіх баяцца: *Трусік* ‘усіх баіцца’ (в. Смаляніца Пруж.). Мянушка матывуецца як паводзінамі самога свойскага звярка (палахлівага, баязлівага), так і гукавым падабенствам з рускім словам *трус* ‘баязлівец’. *Бздзюха* ‘заўсёды баялася’ (в. Здзітава Бязоз.). Слова *бздзюха* – дыялектная назва грыба *порхаўка*, мякаць якой пры высы-

ханні ператвараецца ў цёмны пыл. Магчыма, гэтая ўласцівасць грыба і паслужыла матывацыяй пры выбары мянушкі для слабахарактарных людзей. Дрэнна, калі спакойны характар і ціхі нораў спалучаюцца з няўменнем абараніць сябе і свой пункт погляду.

Людзі, на жаль, не шкадуюць слабых, таму і апелятывы, з якімі суадносяцца такія мянушкі, негатыўныя і часта эмацыянальна афарбаваныя: мянушкі *Рохля*, *Лапух*, *Мазоль* сталі традыцыйнымі, яны не патрабуюць асаблівых тлумачэнняў, робяцца своеасаблівымі штампамі, перайшоўшы ў шэраг экспрэсіўнай лексікі, ужываюцца як ацэнная лексіка з негатыўнай афарбоўкай.

Неспакойныя людзі прыносяць дыскамфорт парушэннем парадку, яны праяўляюць актыўнасць, часам на мяжы з нахабнасцю. Мянушка *Заяц* ‘вельмі шустры хлопец’ (в. Осаўцы Драг.) узнікла на аснове асацыяцыі з паводзінамі зайца, здольнага вельмі хутка рэагаваць на небяспеку і ўцякаць, што адлюстравана ў параўнанні *ўцякаць як заяц ад сабакі* ‘пра чалавека, які вельмі хутка бяжыць, паспешліва, без аглядакі ўцякае ад каго-н.’ [2]. *Обадзік* ‘надакучлівы’ (в. Смаляніца Пруж.) – тут асацыяцыі з паводзінамі авадня, які ў спёку надакучае і людзям, і жывёле. Мянушка *Козёл* ‘быў вельмі нахабным хлопцам’ (в. Ляхаўцы Малар.) матывуецца канататыўнай лексемой *казёл* ‘упарты’. Таму ўпартага чалавека мы часта параўноўваем якраз з казлом – *уперціся як два казлы лоб у лоб* ‘пра ўпартага, незгаворлівага чалавека’, *упарты як казёл* ‘пра вельмі ўпартага, непадатлівага, незгаворлівага чалавека’ [2]. Лексема *буян* мае значэнне ‘чалавек, схільны да буянства, скандаліст’. На аснове асацыяцыі ўзнікла і мянушка *Буёнчык* ‘вельмі нястрыманы чалавек, часта сварыўся’ (в. Зарэчча Драг.). Як паказвае дыялектны анамастычны матэрыял, суфіксы *-ок-*, *-ак-*, *-к-* маюць як станоўчую, так і адмоўную ацэнку, напрыклад: *Галька* ‘вельмі спрытная, рухавая жанчына, хутка ходзіць і размаўляе, таму яе клічуць не *Галля*, а менавіта *Галька*’ (в. Магіліцы Івац.). *Сатана* – імя намінальнае, як заняпалае стварэнне Богае, як мяцежны падданы дзяржавы Боскай. Каб змякчыць негатыўную канататыўную мянушку, намінатарамі ўжываецца памяншальна-ласкальная форма з суфіксам *-к-* – *Сатанка* ‘непадаседлівая’ (в. Смаляніца Пруж.), аднак кагніцыя накладаецца на гэтае ўтварэнне, робячы мянушку крыўднай, нягледзячы на ласкавае гучанне. Асаблівасці паводзін і памеры сям’і мурашак ляглі ў аснову намінацыі *Мурашыны* ‘вялікая сям’я, члены якой увесь час мітусіліся, бегалі туды-сюды, не давалі нікому спакою’ (в. Све-

тач Бяроз.). На сённы мурашкі – даміноўная па колькасці група членістаногіх, самыя працавітыя насякомыя. Знаходзячыся пастаянна ў руху, яны ствараюць уражанне мітуслівых істот.

Неспакойныя людзі могуць стаць запальчывымі, сварлівымі, задзірамі: *Петух* ‘любіць задзірацца’ (в. Тэўлі Кобр.), *Пятух* ‘дзед некалі быў задзірысты, як певень’ (в. Магіліцы Івац.). Усім вядома пераноснае значэнне слова *пятух* ‘задзірысты чалавек, забіяка’. Гэтую асабліваасць задзірлівай свойскай птушкі пацвярджаюць і параўнанні *счаница як пеўні* ‘пра гарачую сварку або бойку двух задзірыстых мужчын праз якую-н. нязначную нагоду’, *біцца як пеўні* ‘пра маладых людзей, якія жорстка і задзірліва б’юцца’, *задзірлівы як певень* ‘пра таго, хто любіць біцца з любой нагоды; пра задзірлівага чалавека’, *кінуцца як певень на пеўня з чужога двара* ‘пра драчлівага, задзірыстага чалавека, які накідваецца на каго-н., як два пеўні’ ‘пра двух маладых людзей, якія агрэсіўна, задзірыста і нецярпіма адносяцца адзін да аднаго’ [2]. Мянускі *Буёнчык* (в. Зарэчка Драг.), *Бык* ‘любіць пасварыцца’ (в. Мельнікі Малар.) матывуюцца характарам жывёлы быка (дыялектнае *буян*) і яго сімвальным значэннем: грубая сіла, якую цяжка ўтаймаваць чалавеку.

Матывацыяй мянушак-характарыстык могуць служыць і дзеянні, уласцівыя асобе. Дзеясловамі *крычаць*, *дратаваць*, *мянтузіць*, *накастыляць* ‘набіць’, *хаміць* матывуюцца мянушкі *Крыкун* ‘любіць пакрычаць і пасварыцца’ (в. Тэўлі Кобр.), *Драта* ‘мужчына, які любіць лезці ў бойку’ (в. Спорава Бяроз.), *Мянтуз* ‘ад слова *мянтузіць*, чалавек, які з усімі біўся’ (в. Светач Бяроз.), *Кобыль* ‘удзельнік боек’ (в. Тэўлі Кобр.), *Хам* ‘дзед амаль кожны дзень сварыўся са сваёй бабай, спрачаўся з ёю’ (в. Светач Бяроз.).

У супрацьлегласць слабахарактарным неспакойныя людзі могуць быць празмерна ўпартымі, жорсткімі, злымі: *Додзік* ‘вельмі ўпарты’ (в. Смаляніца Пруж.), *Бараны* ‘члены сям’і, у якой дзед быў *Баран*, бо вельмі дужы і ўпарты, як баран’ (в. Ракітна Лунін.), *Баран* ‘упарты, як баран’ (аг. Закозель Драг.), *Воўк* ‘жорсткі характар’ (в. Светач Бяроз.), *Борух* ‘вельмі злы чалавек, брэша, як сабака’ (в. Адрыжын Іван.), *Кодлыха* ‘злая жанчына, кодро’ (в. Спорава Бяроз.).

Жаночыя мянушкі ў асноўным звязаны з праяўленнем сварлівасці, пляткарства, такія мянушкі вельмі экспрэсіўныя, у іх аснове ляжыць метафарычны перанос: *Балалайка* ‘жанчына, якая часта пляткарыць’ (в. Спорава Бяроз.), *Вёснік* ‘жанчына, якая ведае ўсе навіны ў вёсцы’ (в. Магіліцы Івац.), *Вярблюдзіха* ‘вядлі-

кая, гарбатая, чапляецца да людзей, каб *плюнуць у душу*’ (в. Магіліцы Івац.), *Шапоклёк* ‘жанчына, якая заўсёды сварыцца’ (в. Азарычы Пін.), *Вёдьма* ‘крыклівая бабуля, якая ўсіх праклінае, пагражае наслаць на свойскую жывёлу паморак’ (в. Лядавічы Іван.), *Чэдня* ‘непрыемная, сварлівая жанчына’ (в. Адрыжын Іван.), *Шакал* ‘жанчына, у якой вельмі дрэнны характар, якая пасварылася з родзічамі і ўсімі аднавяскоўцамі, жыве сама і вельмі рэдка выходзіць на вуліцу’ (в. Вуйвічы Пін.).

Вынікі даследавання паказалі, што сэнс мянушак як другасных моўных знакаў фарміруецца на аснове канатацыі, якая спараджае вобразнае ўяўленне і рэалізуецца ў параўнанні і метафары. Сярод асноўных тыпаў метафар, што сталі асновай мянушак пры ацэнцы чалавека, выдзяляюцца зоаметафары, фітаметафары і прадметныя метафары. Сутнасць метафары заключаецца ў асэнсаванні адной характарыстычнай прыкметы чалавека і асацыяцыі на фоне іншых. Метафара ўяўляе сабой кагнітыўную мадэль свядомасці, з дапамогай якой мы пазнаём свет.

Метафарычны перанос – аснова параўнання як яркага сродку ацэнкі асобы. Параўнанне экспрэсіўнае, нагляднае, вобразна характарызуе чалавека. Менавіта вобразнасць і яркасць дазваляюць аддаць перавагу эканомнаму і дакладнаму параўнанню, а не доўгаму і размытаму апісанню. Дзякуючы параўнанню з жывёльным светам кожны вобраз атрымліваецца непаўторным, індывідуальным. Большасць з прыведзеных характарыстычных мянушак узнікла на аснове пераноснага значэння, метафары і параўнання, што з’яўляецца моўным праяўленнем канатацыі. Фарміраванне канатацыі ажыццяўляецца на аснове эмацыянальна-суб’ектыўнага ўспрымання рэчаіснасці, характэрнага для пачатковага перыяду яе пазнання.

Спіс скарачэнняў

Раёны: Бар. – Баранавіцкі, Бр. – Брэсцкі, Бяроз. – Бярозаўскі, Ганц. – Ганцавіцкі, Драг. – Драгічынскі, Жаб. – Жабінкаўскі, Іван. – Іванаўскі, Івац. – Івацэвіцкі, Кам. – Камянецкі, Кобр. – Кобрынскі, Лун. – Лунінецкі, Лях. – Ляхавіцкі, Мал. – Маларыцкі, Пін. – Пінскі, Пруж. – Пружанскі, Стол. – Столінскі.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская антрапанімія** : вучэб. дапам. для студэнтаў выш. навуч. устаноў па філалагічных спецыяльнасцях [Электронны рэсурс] / Г. М. Мезенка [і інш.]. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава. – Рэжым доступу: researchgate.net/publication/344650176_Belaruskaa... – Дата доступу: 28.10.2021.

2. **Володина, Т. В.** Русско-белорусский словарь сравнений / Т. В. Володина, В. М. Мокиенко. – Минск : Беларуская навука, 2018. – 811 с.

Ларыса ДАВЫДАВА,
аспірант кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

ЭКЗАТЫЗМЫ ЯК СКЛАДНІК ТЭМАТЫЧНАЙ ГРУПЫ “ЕЖА” Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

УДК: 811.161.3'373.45

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці функцыянавання экзатызмаў у складзе тэматычнай групы “ежа” ў беларускай мове, прапануецца іх класіфікацыя паводле семантычнага нападнення, звяртаецца ўвага на фіксацыю экзатызмаў або іх адсутнасць у лексікаграфічных крыніцах, аналізуюцца ўмовы пераходу экзатызмаў у разрад агульнаўжывальнай лексікі.

Ключавыя словы: *экзатызмы, лексічная сістэма мовы, запазычванне, кадфікацыя экзатызмаў.*

The article considers peculiarities of exoticisms functioning in the thematic group “food” in the Belarusian language, offers their classification according to semantic content, draws attention to the fixation of exoticisms or their absence in lexicographic sources, analyzes the conditions of exoticisms transition into common vocabulary.

Адметную групу ў лексічным складзе беларускай мовы займаюць так званыя экзатызмы (ад грэч. *exōtikós* ‘чужы, іншаземны’) – лексічна неасвоеныя словы іншамовнага паходжання, якія “абазначаюць неўласцівыя беларускай мове прадметы і паняцці” [7]. Экзатызмы актыўна выкарыстоўваюцца ў публіцыстычнай, мастацкай, навуковай і папулярнай літаратуры пры апісанні жыцця розных народаў, іх нацыянальных звычаяў, ментальнасці і мясцовага каларыту. Экзатычныя адзінкі з часам могуць страціць адценне чужаземнасці, перайсці ў разрад агульнаўжывальнай лексікі, пазбавіцца семантыкастылістычнай паметы ў слоўніках. Экзатычная лексіка адносіцца да розных тэматычных груп, шырока прадстаўлена яна і ў гастронамічнай сферы.

Харчаванне – необходимая частка жыцця чалавека, а гастронамія выступае важным і неад’емным складнікам культуры кожнага народа, у тым ліку і беларускага. Знаёмства з іншымі краінамі адбываецца найчасцей праз нацыянальную кухню, дзякуючы якой фарміруюцца адпаведныя ўражанні і ўяўленні. Узаемапраціканенне кулінарных традыцый вядома з даўніх часоў: можна згадаць Аляксандра Македонскага, якому ў часы вайны з персамі спадабаліся вытанчаныя персідскія стравы. З тых часоў усходнія кулінарныя традыцыі трапілі ў грэчаскую, а потым і ў рымскую кухню.

Лексіка-тэматычная група “ежа” даволі насычаная, паколькі розныя краіны свету вылучаюцца разнастайнасцю нацыянальных страў, на стварэнне якіх уплываюць тэрытарыяльнае размяшчэнне той ці іншай краіны, кліматычныя ўмовы, рэлігійныя звычаі. Наяўнасць рэк, азёраў, мораў, акіянаў дазваляе гатаваць шмат страў з сырой, салёнай, вяленай, вэнджанай рыбы, а таксама з іншых морапрадуктаў; ласы да-

юць дзічыну, грыбы, мёд, арэхі, ягады; у краінах з халодным кліматам пашыраны гарачыя стравы з чырвонага мяса, а на поўдні – стравы з гародніны і садавіны...

Нацыянальныя стравы розных краін здзіўляюць сваёй разнастайнасцю, незвычайнасцю і смакам, яны маюць старадаўнюю гісторыю і харчовыя асаблівасці. У выніку кантактаў паміж рознымі этнасамі адбываецца перайманне нацыянальнай кухні іншых народаў. Першапачаткова беларусы запазычвалі стравы, больш-менш падобныя на традыцыйныя беларускія, а потым пачалося знаёмства і з больш экзатычнай ежай.

Паколькі ў беларускую культуру ўваходзіць усё больш традыцыйных страў з іншых краін свету, а разам з імі іх незвычайныя і арыгінальныя назвы, то лексіка-тэматычная група “ежа” папаўняецца разнастайнымі экзатызмамі. Значная частка такіх слоў ужо адаптавалася ў беларускай мове і страціла адценне экзатычнасці: *рагу* (фр. *ragoût*), *шашлык* (крымска-тат. *шашлик*), *паштэт* (ням. *Pastete*), *лаваш* (тур. *lavaş*), *вінегрэт* (фр. *vinaigrette*), *гамбургер* (англ. *hamburger*), *гуляш* (венг. *gulyás*), *ёгурт* (тур. *yoğurt*), *зразы* (польск. *zrazy*), *кекс* (англ. *cake*), *леча* (венг. *lecsó*), *пудынг* (англ. *pudding*), *торт* (лац. *torta*) і інш.

Гэтыя і некаторыя іншыя словы былі засвоеныя беларускамоўнымі носьбітамі і ўвайшлі ў лексічную сістэму мовы. Аднак нягледзячы на тое, што традыцыйныя стравы іншых народаў даволі хутка пераймаюцца беларусамі, а іх назвы адаптуюцца беларускай мовай, экзатызмы ў галіне гастронаміі застаюцца распаўсюджаным тыпам запазычанай лексікі. Сфера выкарыстання экзатызмаў дастаткова вузкая, і далёка не ўсім вядомае іх значэнне. Параўнаем: *чурас* (ісп. *churros*) – салодкае заварное цеста, якое гатуецца ў фрыцюрцы; *фрытата*

(італ. *frittata*) – італьянская яечня, якую гатуюць з начиннем з сыру, гародніны, каўбасы ці мяса; *качана* (ісп. *cachapa*) – традыцыйная венесуэльская страва, прыгатаваная з кукурузы; *кадаіф* (тур. *kadayıf*) – папулярны арабскі дэсерт, які нагадвае фаршыраваныя бліны, прыгатаваныя з ніткападобнага сухога цеста; *эмпанада* (ісп. *empanada*) – смажаныя піражкі з рознай начинкай, папулярныя на Пірэнейскім паўвостраве і ў Лацінскай Амерыцы; *эпчамак* (тат. *өчпочмак*) – татарская і башкірская нацыянальная страва, печаны выраб з дражджавога цеста, радзей з прэснага, з начинкай з бульбы, цыбулі, мяса. Адзначым, што ўсе гэтыя экзатычныя словы маюць нізкую ступень адаптаванасці і адносна рэдка сустракаюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Сярод экзатызмаў лексіка-семантычнага поля “ежа” ў беларускай мове можна вылучыць наступныя групы:

– **найменні страў з мяса і птушкі:** *баграч* (венг. *bogrács*), *бастурма* (азерб. *pastırma*), *клопс* (ням. *klopfen*);

– **найменні вырабаў і страў з мукі:** *арэпа* (ісп. *arepa*), *баланьезэ* (італ. *pasta alla bolognese*), *баница* (балг. *баница*), *баурсак* (цюрк. *бауырсақ*), *бёрэк* (тур. *börek*), *брускета* (італ. *bruschetta* або *bruschetto*), *кайзершмарн* (ням. *Kaiserschmarrn*), *кальцонэ* (італ. *calzone*), *капкейк* (англ. *cupcake*), *клафуці* (фр. *clafoutis*), *кубдары* (груз. *kubdari*), *кульча* (інд. *kulcha*), *лагман* (кіт. 拉麵), *макарун* (англ. *macaroon*), *ньёкі* (ням. *Nocken*), *пляцынды* (рум. *plăcintă* < лац. *placenta* < грэч. *plakount*), *прафітролі* (фр. *profiterole*), *пціфур* (фр. *petit four*), *самса* (цюрк. *samsá*), *страмболі* (італ. *stromboli*, сіц. *strudgnuli*), *така* (ісп. *taco*);

– **найменні страў з гародніны:** *гаспача* (ісп. *gazpacho*), *капрэзэ* (італ. *caprese*), *мінестронэ* (італ. *minestrone*), *пхалі* (груз. ფხალი), *рататуі* (фр. *ratatouille*), *табаска* (англ. *tabasco*);

– **найменні страў з круп:** *аранчыні* (італ. *arancini*), *гранола* (англ. *granola*), *качана* (ісп. *cachapa*), *паэлья* (кат. *paella*), *рызота* (італ. *risotto*);

– **найменні страў з бабовых:** *лобіа* (груз. ლობიო), *мисо* (яп. 味噌), *фалафель* (араб. فلفل, іўр. פלפל);

– **найменні кісламалочных прадуктаў і страў з іх:** *бафор* (фр. *beaufort*), *блі д’авернь* (фр. *bleu d’Auvergne*), *блі дэ кос* (фр. *bleu des Causses*), *бры* (фр. *brie*), *гарганзола* (італ. *gorgonzola*), *гаўда* (нідэрл. *goudse*), *груер* (фр. *gruyère*), *каймак* (цюрк. *қаймақ*), *катык* (цюрк. *qatıq*), *кашкавал* (італ. *caciocavallo*), *корт* (татар. *кырт*), *лівара* (фр. *livarot*), *маруаль* (фр. *maroilles*), *маскарпонэ* (італ. *mascarpone*), *мімалет* (фр. *mimolette*), *мюн-*

стэр (фр. *munster*), *панакота* (італ. *panna cotta*), *пекарына* (італ. *pecorino*), *рыкота* (італ. *ricotta*), *рэблашон* (фр. *reblochon*), *сузьма* (цюрк. *suzma*), *фета*, *фетакі* (італ. *fetta*);

– **найменні прадуктаў з рыбы:** *сюрстромінг* (швед. *surströmming*);

– **найменні салодкіх вырабаў:** *бахлава* / *пахлава* (цюрк. *baklava*), *браўні* (англ. *brownie*), *захер* (ням. *Sacher*), *кадаіф* (тур. *kadayıf*), *сарбет* (фр. *sorbet* < італ. *sorbire* < тур. *şerbet* < араб. شراب), *тофі* (англ. *toffee*), *тхіна* (іўр. תנין), *чурас* (ісп. *churros*).

Працэс запазычвання лексем ажыццяўляцца пры пасрэдніцтве адной або некалькіх моў. Бывала, што слова праходзіла праз дзве-тры мовы перад тым, як трапіць у беларускую [1, с. 205], і гэта спрыяе наяўнасці розных варыянтаў назвы якой-небудзь стравы, а часам і ўзнікненню яе новага наймення. Так, напрыклад, яблычны *штрудэль* (ням. *Strudel*), які называюць традыцыйнай венскай стравой, такім не з’яўляецца. Лічыцца, што продаж сучаснага штрудэля – *пахлава* (араб. بقلاوة ‘баклава’), якая згадваецца ў асірыйскіх пісьмовых крыніцах яшчэ ў VIII ст. да н. э. Пазней пахлава распаўсюдзілася па ўсім Блізкім Усходзе. У Турцыі яе пачалі рабіць з пластоў цеста; жэле з ружавых пялёсткаў і апельсінавы сіроп змацоўвалі такія лісты.

Пасля паходу ў XVI ст. Асманскай імперыі на Аўстра-Венгрыю і Венгерскай вайны 1526 г. венгерцы пазнаёміліся з усходняй культурай і кухняй, пачалі засвойваць новыя віды печыва з выцяжнага цеста. Тады і ўзнік венскі пірог *Retes*, які гатавалі з дадаваннем яблыкаў, арэхаў, разынак, мёду. Гісторыя штрудэля працягнулася ў Вене ў часы праўлення Габсбургскай дынастыі. На той час венгерскі *Retes* зазнаў значныя змены ў рэцэпце, атрымаўшы назву *Millirahmstrudel*, яго апісвалі як печыва з тварожнай начинкай у малочна-сметанковым соусе. Само слова *штрудэль* перакладаецца як ‘віхор’ або ‘варонка’, бо начинку закручваюць у некалькі слаёў вельмі тонкага цеста. Менавіта ў Вене штрудэль атрымаў шырокую вядомасць, калі падчас Венскага кангрэса 1814–1815 гг. на шматлікіх банкетках слоеныя рулеты з узбітымі вяршкамі прапаноўвалі замежным дыпламатам, якія потым павезлі рэцэпты ў свае краіны. Так штрудэль “захапіў” усю Еўропу, у тым ліку і беларускія тэрыторыі. Сёння ў шматлікіх еўрапейскіх краінах можна сустрэць кандытарскія вырабы, вельмі падобныя на аўстрыйскі штрудэль, а ў самой Аўстрыі можна пакаштаваць штрудэль з мяккім сырам, мясам, макама, арэхамі, вільшаным гарбузам, бураком, кіслай капустай, бабамі, рыбай, джэмам, грыбамі.

Лексічны склад семантычнага поля “ежа” ў беларускай мове значна пашырыўся за кошт цесных узаемаадносін народаў і культур, а таксама ў выніку развіцця дзелавых сувязяў. Калі разглядаць экзатызмы з пункту гледжання іх паходжання, то можна ўбачыць разнастайнасць крыніц запазычвання, прычым заўважыць уплыў як заходніх, так і ўсходніх краін на харчовую культуру беларусаў. У гэтай сувязі экзатызмы лексіка-тэматычнага поля “ежа” выразна падзяляюцца на дзве групы: словы славянскага і неславянскага паходжання.

Большую частку складаюць лексемы, якія прыйшлі з неславянскіх моў. Сярод іх экзатызмы з французскай мовы (*бафор, груер, лівара*), англійскай (*амарэла, браўні, гранола, панкейк, табаска, тофі*), нямецкай (*захер, кайзершмарн, клопс, кух, штолен*), італьянскай (*аранчыні, баланьезэ, брускета, гарганзола, кальцонэ, капрэзэ, карбанара, кашкавал, лінгвіні, ньёкі, мінестро-нэ*), іспанскай (*арэпа, бурыта, гаспача, така, тапас, чурас, эмпапада*), цюркскіх моў (*бахлава / пахлава, бёрэк, далма, каймак, катык, корт, люля-кебаб, самса, урбеч*), грузінскай (*казінак, кубдары, лобіа, пхалі, сулугуні, хінкалі*), арабскай (*сарбет, фалафель, шакиўка*), японскай (*місо, норы, сашымі, тофу, удон*), ідыш (*пастрама, цымес*), венгерскай (*баграч*), іўрыту (*маца, тхіна*), кітайскай (*лагман*), дацкай (*данаблу*), персідскай (*кебаб*), хіндзі (*масала*), грэчаскай (*мусака*), каталонскай (*паэлья*), шведскай (*сюрстромінг*), тайскай (*том ям*).

Значна меншую частку лексіка-семантычнага поля “ежа” складаюць экзатызмы, якія прыйшлі са славянскіх моў, напрыклад з украінскай (*вергуні*), балгарскай (*баница, таратор*), што можна растлумачыць блізкасцю славянскіх нацыянальных кухань.

Дзякуючы працэсам глабалізацыі і інтэнсіфікацыі міжнародных адносін у беларускую культуру пранікае ўсё больш замежных нацыянальных страў з іх арыгінальнымі назвамі, таму лексіка-семантычная група “ежа” ў беларускай мове вызначаецца багаццем экзатызмаў. Усё гэта спрыяе больш поўнаму ўяўленню аб кулінарных традыцыях і культуры іншых народаў.

Сёння большая частка экзатызмаў лексіка-тэматычнай групы “ежа” не зафіксавана ў слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Напрыклад: *аранчыні* (італ. *arancini*) – страва сіцылійскай кухні, якая ўяўляе сабой запечаныя ці звараныя шарыкі з рысу; *бафор* (фр. *beaufort*) – адзін з самых вядомых вараных прэсаваных французскіх сыроў з каровінага малака; *далма* (тур. *dolma*) – сечаная бараніна, загорнутая ў вінаграднае лісце; *капкейк*

(англ. *cupcake*) – пірожнае з крэмам, упрыгожанае масцікай; *кух* (ням. *Kuchen*) – традыцыйны нямецкі пірог.

Такіх слоў набіраецца дастаткова вялікая колькасць, і гэта не дазваляе аператыўна адлюстроўваць іншамоўныя лексемныя ў лексікаграфічных даведніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Варта адзначыць, што напісанне экзатызмаў, якія не фіксуюцца ў слоўніках, спрыяе ўзнікненню арфаграфічнага разнабою і спараджае сумненні і негатыўнае стаўленне ў адносінах да кадыфікацыі напісання. Таму пытанне спосабу вызначэння пісьмовай нормы ў экзатычных словах з’яўляецца актуальнай праблемай.

У выпадках, калі абгрунтаваную норму па тых ці іншых прычынах прапанаваць нельга, неабходна карэкціроўка лінгвістаў у працэсе засваення. Такім чынам узмацняецца значэнне узусу, які выконвае ролю арбітра ў матывацыі найбольш аптымальнага напісання. Зразумела, што па меры засваення экзатызмаў ваганні ў узусе скарачаюцца, таму праблема правільнага напісання датычыцца пераважна самых новых слоў.

Спіс літаратуры

1. **Алексяевіч, Г.** Польская мова як пасрэднік у працэсе запазычвання лексем з чэшскай у беларускую мову / Г. Алексяевіч // Беларуская-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі. Да 220-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча : зб. арт. па матэрыялах міжнар. навук. канф. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: І. Э. Багдановіч (гал. рэд.) [і інш.] ; пад рэд. І. Э. Багдановіч, М. І. Свістунвай. – Мінск : БДУ, 2018. – С. 203–213.
2. **Давыдава, Л. В.** Экзатычная лексіка як аб’ект беларускай лінгвістыкі / Л. В. Давыдава // Мова і літаратура : матэрыялы 73-й навук. студэнтаў і аспірантаў філал. ф-та БДУ, Мінск, 27 крас. 2016 г. / пад рэд. К. А. Тананушкі. – Мінск : РІВШ, 2016. – С. 45–47.
3. **Мальцава, Т. А.** Французскія запазычванні ў беларускай мове / Т. А. Мальцава. – Мінск : БДУ, 2010. – 335 с.
4. **Піскуноў, Ф. А.** Вялікі слоўнік беларускай мовы : арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Тэхналогія, 2012. – XVI + 1208 с.
5. **Плотников, Б. А.** Названия продуктов питания в белорусском и болгарском языках / Б. А. Плотников // Год на Софийския университет “Климент Охридски”. – 1986. – Т. 76. – С. 57–61.
6. **Плотников, Б. А.** Об описании и способах номинации продуктов питания в славянских языках / Б. А. Плотников // Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках : матер. III респ. конф. – Гродно, 1990. – С. 26–32.
7. **Прыгодзіч, М. Р.** Экзатычная лексіка / М. Р. Прыгодзіч // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1987. – Т. 5. – С. 618.
8. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск : БелЭн, 1999. – 784 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27 студзеня 2021 г.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Асобы

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

НАСТАЎНІК РОДНОЙ МОВЫ МІХАСЬ ЯЎНЕВІЧ ДА СТАГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

Перш за ўсё грамадства вызначае, што для яго галоўнае ў дзейнасці таго ці іншага чалавека. Менавіта па гэтай галоўнай справе людзі звяраюць увесь жыццёвы шлях асобы. Для Міхася Яўневіча такой галоўнай справай стала напісанне падручнікаў па

роднай мове для вучняў агульнаадукацыйных школ. І сёлета, у юбілейны год вучонага, педагога і настаўніка хочацца яшчэ раз згадаць добрым удзячным словам яго няпросты, як і ў многіх, жыццёвы і працоўны шлях, па якім ён мужна і мэтанакіравана ішоў да вырашэння пастаўленай задачы і ніколі не збочваў з абранай пуцявіны.

Нарадзіўся Міхась Станіслававіч Яўневіч у сялянскай сям'і 25 сакавіка 1922 г. у вёсцы Кліны Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці. Схільнасць да філалогіі выявілася яшчэ ў школьныя гады. Пасля заканчэння сярэдняй школы (1940) паступіў на літаратурны факультэт Магілёўскага настаўніцкага інстытута. Аднак Вялікая Айчынная вайна перапыніла вучобу. У гэты лёсавызначальны для Радзімы час М. Яўневіч са зброяй у руках мужна бараніў незалежнасць нашай Бацькаўшчыны ў складзе партызанскага атрада. Пасля вызвалення роднай зямлі ад фашысцкіх захопнікаў скончыў настаўніцкі інстытут (1945) і адразу ж працягнуў навучанне ў Магілёўскім педагагічным інстытуце, які даваў выпускнікам завершаную вышэйшую адукацыю. У 1947 г. пачалася яго галоўная на ўсё жыццё настаўніцкая

праца. Спачатку выкладаў родную мову ў школах Столінскага раёна Брэсцкай вобласці (быў дырэктарам школы ў вёсцы Радчыцк і інш.).

Міхась Станіслававіч часта пасля заняткаў у Беларускам дзяржаўным педагагічным універсітэце імя Максіма Танка, дзе ён адпрацаваў больш за 50 гадоў, седзячы на кафедры за кубачкам гарбаты, успамінаў тыя першыя пасляваенныя гады на Палессі: як імкнуліся да ведаў мясцовыя дзеці, што засумавалі па школе за гады акупацыі, як даводзілася хавацца іх настаўніку ад “палявання” бандытаў на мясцовых кіраўнікоў, у тым ліку на настаўнікаў, кожную ноч праводзіць у іншым месцы, начаваць на саломе ў хлявах, стагах сена на лузе і г. д. І заўсёды з цеплынёй і шчырай удзячнасцю згадаў тагачаснага кіраўніка Столінскага раённага аддзела адукацыі, пазней вядомага беларускага мовазнаўцу Вячаслава Вярэніча за падтрымку ў той няпросты час (даводзілася мяняць не толькі месца начлегу, але і перыядычна месца працы з дапамогай В. Вярэніча).

Пазней М. Яўневіч вучыў дзяцей роднай мове ў Валожыне і Барысаве (быў завучам і дырэктарам школ). Менавіта настаўніцкая праца спрыяла набыццю неабходнага педагагічнага вопыту, узбагачэнню жыццёвай мудрасці, спасціжэнню таямніц роднага слова, абуджала цікавасць да глыбокага навуковага аналізу беларускай мовы. Гэта і падштурхнула высокакваліфікаванага настаўніка-практыка паступіць у аспірантуру Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя М. Горкага (1952) і на ўсё астатняе жыццё звязаць свой лёс з гэтай педагагічнай установай. Калі вучыўся ў аспірантуры, то жыў у адным інтэрнацкім пакоі з Уладзімірам Калеснікам, Юсіфам Гайдукевічам і Фёдарам Янкоўскім, якія потым стануць аўтарытэтнымі асобамі ў беларускай філалогіі. Дарэчы, з апошнім яны адпрацавалі поруч на адной кафедры больш за трыццаць гадоў! У 1956 г. М. Яўневіч паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю на

тэму “Функцыі і значэнні прыназоўнікаў *на, у, з, за* ў сучаснай беларускай літаратурнай мове” [1].

На багатым фактычным матэрыяле з твораў беларускай мастацкай літаратуры і іншых беларускамоўных крыніц вучоны вызначыў і размеркаваў па ступені прадуктыўнасці канструкцыі з названымі прыназоўнікамі, апісаў сінанімічнасць некаторых спалучэнняў з даследаванымі і іншымі прыназоўнікамі і семантычна тоеснымі беспрыназоўнікавымі канструкцыямі. У выніку было ўстаноўлена, што найбольш прадуктыўнымі канструкцыямі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове з’яўляюцца “дзеяслоўныя і іменныя, з галоўным словам – аддзяяслоўным назоўнікам (*працаваць у вёсцы, ісці ў грыбы, узлезці на дрэва, глядзець з цікавасцю, паляцець за воблакі, узнагарода за працу, паездка на экскурсію, сустрэча з вучнямі* і да т. п.)”, паколькі менавіта “гэты тып канструкцый... характарызуецца багаццем выражаных імі адносін і разнастайнасцю іх адценняў” [1, с. 18]. Канструкцыі з галоўным словам назоўнікам, несудадносным з дзеясловам (тыпу *дарога на Маскву, паліто на ваце, коўдра ў клетку, плакат з надпісам, вядро з вадой* і пад.) значна менш пашыраны ў беларускай літаратурнай мове. Найменш прадуктыўныя канструкцыі, у якіх галоўнае слова выражана прыметнікам і прыслоўем (*грозны на выгляд, малады з віду, шырокі ў плячах, ляцець хутчэй за птушку* і інш.) [1, с. 18]. Што да ўжывальнасці некаторых сінанімічных прыназоўнікавых і беспрыназоўнікавых канструкцый, то яны выкарыстоўваюцца ў тэкстах прыкладна з аднолькавай частотнасцю (*працаваць на полі – працаваць у полі, забыцца на яго – забыцца пра яго – забыцца аб ім, малады на выгляд – малады з выгляду, на год раней – годам раней, бачыць на ўласныя вочы – бачыць уласнымі вачамі* і інш.) [1, с. 18–19]. Гэтая праца мае важнае значэнне да нашага часу і падказвае ў паўсядзённай моўнай практыцы выбар больш удалай сінтаксічнай канструкцыі для дакладнай пабудовы выказвання.

Пасля аспірантуры Міхася Яўневіча размеркавалі на кафедры беларускага мовазнаўства Мінскага педагагічнага інстытута імя М. Горкага для падрыхтоўкі высокакваліфікаваных настаўнікаў роднай мовы. Значны практычны вопыт школьнай працы, выкладчыцкая дзейнасць у педагагічным інстытуце, пастаяннае ўдасканаленне метадыкі выкладання роднай мовы, зацвярджэнне ўдакладненняў у беларускі правапіс і ўвядзенне яго ў дзеянне (1959) пераконвалі даследчыка ў неабходнасці напісання кардынальна новага школьнага падручніка па беларускай мове. І вось у канцы 1950-х гг. быў створаны аўтарскі калектыў прыкладна з 5–7 асоб для вырашэння гэтай важнай задачы агульнаадукацыйнага значэння. Аднак даволі хутка па розных прычынах

працаваць над падручнікамі засталіся толькі двое – Міхась Яўневіч і Уладзімір Андрэенка. З уласцівай ім энергічнасцю, стараннасцю, выключнай адказнасцю, увагай да кожнай моўнай адзінкі, кожнага моўнага прыкладу, фармулёўкі, тлумачэння ўзяліся яны за гэтую высакародную і складаную справу.

Падручнік па мове – гэта не толькі “інструмент” для набыцця ведаў па прадмеце, але і праз удумліва падабраныя моўныя факты-прыклады – жыватворная крыніца выхавання ў вучняў агульнай культуры, мастацкага густу і патрыятызму. Менавіта ў ажыццяўленні названага праекта, на наш погляд, найбольш выразна і шматгранна раскрыўся метадычны і навуковы талент вучонага. Выключная працаздольнасць, уменне максімальна сканцэнтраваць увагу на кожным слове дазволілі стварыць выдатны ўзор навукова-педагагічнай думкі. А праходзіла праца вельмі няпроста. Вось як успамінаў пра гэта сам Міхась Станіслававіч у адной з апошніх прыжыццёвых публікацый: “Складаны шлях праходзіў, як правіла, рукапіс кожнага падручніка, пакуль ён заслугоўваў выдання шматтысячным тыражом. Абмеркаванні рукапісаў праводзіліся на самым высокім узроўні, з удзелам метадыстаў, мовазнаўцаў, настаўнікаў, міністэрскіх і выдавецкіх спецыялістаў. Былі дыскусіі, спрэчкі... але ўсё гэта падпарадкоўвалася адной галоўнай мэце – выдаць такі падручнік, які заслужыць высокую ацэнку і ў настаўнікаў, і ў вучняў, не будзе выклікаць нараканняў у бацькоў. Добрая была ўстаноўка і традыцыя!” [2, с. 41].

Сапраўды, навукоўцы паспяхова справіліся з гэтай складанай і адказнай працай. У выніку больш за 30 гадоў (з 1963 г. і да сярэдзіны 1990-х гг.) усе вучні нашай краіны вывучалі беларускую мову толькі па падручніках У. Андрэенкі і М. Яўневіча (іх агульны тыраж перавысіў 7 млн экзэмпляраў). І нават пазней, калі ў школу прыйшлі падручнікі новага пакалення, настаўнікі са стажам, што працавалі з ранейшымі дапаможнікамі ў папярэднія гады, з радасцю працягвалі карыстацца імі як незаменнай дадатковай крыніцай для навучання школьнікаў мове, пра што неаднаразова даводзілася чуць ад студэнтаў-настаўнікаў завочнага аддзялення педагагічнага ўніверсітэта. Таму невыпадкова, што аўтары за сваю тытанічную і высакародную працу былі адзначаны самай высокай для навукоўцаў урадавай узнагародай – Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь (1990).

Калі б толькі гэта было зроблена М. Яўневічам за жыццё, то і яго дастаткова, каб назаўсёды ўпісаць імя вучонага ў гісторыю беларускай лінгвістычнай і педагагічнай навукі. Акрамя таго, яшчэ ў 1972 г. яму было прысвоена ганаровае званне заслужанага настаўніка Беларусі. І яшчэ варта звярнуць увагу на адну заслугу аўтараў

падручніка, пра якую не згадвалася ў ранейшых публікацыях. Менавіта з яго першага выдання на вокладцы з'явілася назва “Беларуская мова” замест ранейшай “Падручнік па беларускай мове”, хоць іншыя аналагічныя выданні для школы на той момант ужо мелі назву “Батаніка”, “Хімія”, “Алгебра”, “Руская мова” і г. д.

У Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце імя М. Горкага (цяпер Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка) Міхась Яўневіч прайшоў шлях ад аспіранта да прафесара і загадчыка кафедры беларускага мовазнаўства (1982–1993). І на кожнай пасадзе ён працаваў самааддана, старанна, творча, чым заслужыў шчырую павагу і ўдзячнасць тысяч падрыхтаваных ім настаўнікаў роднай мовы. Нягледзячы на велізарную занятасць напісаннем школьных падручнікаў, выкладаннем мовазнаўчых дысцыплін на факультэце, выкананнем шматлікіх грамадскіх абавязкаў, ён кожную вольную хвіліну прысвячаў і фундаментальнай навуцы (як сам аднойчы падзяліўся ў прыватнай гутарцы – працаваў нават у купэ цягніка і ў салоне самалёта па дарозе з сям'ёй на адпачынак). Яго па-ранейшаму цікавілі ў беларускай мове нераспрацаваныя пытанні лексічнай і граматычнай семантыкі, сінаніміі слоў і сінтаксічных канструкцый.

Грунтоўнае манаграфічнае навуковае даследаванне пра сінанімічныя сродкі, якімі выражаюцца прасторавыя адносіны ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, вучоны апублікаваў у 1977 г. [3]. Як вядома, сінтаксічная сінаніміка ахоплівае розныя бакі і аспекты моўнага вар'іравання і выяўляецца ў розных формах слоў і словазлучэнняў, сінтаксічных зваротаў і канструкцый, сказаў прастай і складанай будовы. У манаграфіі М. Яўневіч абмежаваўся вывучэннем толькі прыназоўнікавых словазлучэнняў з прасторавым значэннем. Асноўную ўвагу вучоны аддаў прадуктыўным прыназоўнікава-склонавым формам, якім уласціва рэгулярнасць ужывання і ўстойлівасць структуры. Разам з тым даследчык не пакінуў без увагі і значна менш пашыраныя тыпы дзеяслоўных канструкцый. Ён сабраў і прааналізаваў больш за 15 тысяч сінанімічных моўных фактаў. У выніку былі выяўлены заканамернасці функцыянавання пэўных груп сінтаксічных канструкцый у сучаснай беларускай літаратурнай мове, вызначаны тэндэнцыі іх развіцця, высветлены адрозненні паміж кампанентамі сінанімічнага рада і інш. На падставе атрыманых звестак зроблены абгрунтаваныя вывады аб прадуктыўнасці і сферах ужывання канструкцый, прапанаваны рэкамендацыі па ўдасканаленні літаратурнай мовы шляхам удакладнення асобных сінтаксічных нормаў і больш дыферэнцыраванага ўжывання найпершых канструкцый, пры карыстанні якімі ў моў-

най практыцы часам назіраецца пэўная блытаніна. Для ўстанаўлення нарматыўнасці аўтар выкарыстаў шэраг крытэрыяў, асноўнымі з якіх сталі пашыранасць канструкцыі ў пісьмовых тэкстах і навізна выражанай ёю семантыкі.

У рэцэнзіі на манаграфію вядомы айчынны лінгвіст І. Козыраў слушна адзначаў, што на момант выхаду з друку даследавання М. Яўневіча пытанні сінтаксічнай сінанімікі ў беларускім мовазнаўстве былі “амаль не распрацаваны ні ў тэарэтычным, ні ў практычным плане. У працах, прысвечаных словазлучэнням, знаходзім толькі асобныя заўвагі аб іх сінанімічнасці” [4, с. 131]. Пазней па матэрыяле манаграфіі была аформлена і паспяхова абаронена ў 1981 г. доктарская дысертацыя [5]. У 1984 г. Міхасю Яўневічу прысвоілі званне прафесара.

Плэнная праца над школьнымі падручнікамі і тэарэтычнымі навуковымі манаграфіямі сфарміравалі ў асобе М. Яўневіча дасведчанага і аўтарытэтнага навукоўца-метадыста, які ў далейшым выкарыстаў гэты неацэнны вопыт пры стварэнні разам з калегамі па кафедры пад яго навуковым кіраўніцтвам цэлай серыі вучэбных дапаможнікаў [6–10] і праграм для студэнтаў ВНУ па сучаснай беларускай мове. Гэтыя дапаможнікі выкарыстоўваліся на філалагічных факультэтах універсітэтаў Беларусі.

Асаблівай увагі заслугоўвае дапаможнік для студэнтаў па сінтаксісе сучаснай беларускай літаратурнай мовы, створаны ім у суаўтарстве з вядомым айчынным лінгвістам Паўлам Сцяцко [10], першае выданне якога апублікавана ў 1969 г. Дапаможнік цалкам адпавядае сучасным навуковым патрабаванням, вытрымаў ажно чатыры выданні (4-е выд. – 2006 г.) і ўжо больш за пяцьдзясят гадоў з'яўляецца важнай крыніцай фарміравання сінтаксічнай пісьменнасці будучых настаўнікаў роднай мовы. Асноўнае ў ім – найбольш складаныя пытанні, важныя для разумення сінтаксісу беларускай мовы, якім часта студэнты не надаюць належнага значэння ў час падрыхтоўкі да практычных заняткаў. Пасля кожнага тэарэтычнага раздзела змешчаны пытанні для самаправеркі, спісы абавязковай і дадатковай навуковай літаратуры, а таксама практыкаванні і заданні.

Выдатная дасведчанасць у сінтаксічнай праблематыцы стала галоўным аргументам запрашэння Міхася Яўневіча ў Дзяржаўную камісію для падрыхтоўкі новай рэдакцыі беларускага правапісу, у якім увесць раздзел “Пунктуацыя” яшчэ ў 1997–1998 гг. быў уласна імям напісаны, а пазней дапрацаваны і ўдакладнены з удзелам Алены Цясевіч [11]. Важна адзначыць, што пры грамадскім абмеркаванні гэтай рэдакцыі правапісу менавіта раздзел па пунктуацыі

меў зусім нязначныя паасобныя заўвагі і ў яго далейшай істотнай перапрацоўцы не было патрэбы, што само па сабе яскрава сведчыць пра навуковую кваліфікацыю аўтара і яго адказнае стаўленне да даручанай справы.

Упэўненыя, што не меншых поспехаў дасягнуў бы Міхась Станіслававіч у навучы, калі б прысвяціў сябе дыялекталогіі. Гэта пацвярджае яго публікацыя збору лексікі з гаворкі жыхароў роднай вёскі Кліны Бялыніцкага раёна [12]. Яна займае амаль трэцюю частку выдання, змяшчае 666 слоўнікавых артыкулаў і падборку 68 фразеалагізмаў. У некаторых артыкулах падаюцца параўнанні з іншых беларускіх гаворак і твораў мастацкай літаратуры. Гэтая публікацыя сведчыць пра несумненную здольнасць аўтара да самастойнай навуковай дыялекталогічнай працы і з'яўляецца выдатным дапаўненнем да выдадзенага пазней слоўніка гаворак Бялыніцкага раёна Рыгора Яўсеева [13], у якім, дарэчы, каля 2000 слоўнікавых артыкулаў.

Многа сіл, ведаў і энергіі накіроўваў М. Яўневіч для падрыхтоўкі маладых навуковых кадраў. Шырокі лінгвістычны круггляд, пільная ўвага да слова і методыкі аналізу моўных фактаў, далікатнае і патрабавальнае стаўленне да аспірантаў дазволілі яму падрыхтаваць годную змену старэйшаму пакаленню навукоўцаў – трынаццаць кандыдатаў філалагічных навук па спецыяльнасці “Беларуская мова” працуюць не толькі на роднай кафедры, але і ва ўніверсітэтах Брэста, Віцебска, Мазыра і працягваюць справу свайго настаўніка. Ён мудра кіраваў саветам па абароне дысертацый пры Беларускай дзяржаўнай педагогічным універсітэце імя Максіма Танка, заўсёды актыўна ўдзельнічаў у пасяджэннях саветаў па абароне дысертацый пры Беларускай дзяржаўнай універсітэце і пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, членам якіх ён быў. Яго выступленні апанентам на абароне кандыдацкіх і доктарскіх даследаванняў, а таксама ў дыскусіі па дысертацыях вылучаліся глыбокім навуковым аналізам, лагічнасцю, паслядоўнасцю, прынцыповасцю і выключнай павагай да асобы дысертанта. Менавіта паважлівае стаўленне да калегі, вучня ці проста суразмоўцы, імкненне ні ў якім разе не пакрыўдзіць і тым больш не абразіць – вызначальная, на наш погляд, рыса характару Міхася Станіслававіча, якую ён пранёс праз усё жыццё і якой вучыў сваіх малодшых калег.

Ад прыроды М. Яўневіч быў грамадска актыўным чалавекам. Найбольш ярка і выразна гэта выявілася ў яго шматлікіх і важкіх захадах па адраджэнні і захаванні роднай беларускай мовы. Ён быў адным з найбольш актыўных удзельнікаў рабочай групы па распрацоўцы за-

кона “Аб мовах у Беларускай ССР” і Дзяржаўнай праграмы развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларусі. Яго мудрая і ўзважаная нацыянальна-арыентаваная пазіцыя на пасяджэннях рабочай групы даволі часта дазваляла знайсці адзіна магчымы кампраміс па самых спрэчных і складаных пытаннях. Невыпадкова, што менавіта Міхась Яўневіч адным з першых у нашай краіне за вялікую грамадскую, навуковую і педагогічную дзейнасць у галіне беларускай навукі і культуры быў узнагароджаны медалём Францыска Скарыны (1992).

Выкладчыцкую працу на кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ імя Максіма Танка пакінуў у 2005 г., але пастаянна цікавіўся яе навуковым жыццём, праблемамі, поспехамі і дасягненнямі, асабістым лёсам маладых калег. Не стала Міхася Станіслававіча Яўневіча 9 студзеня 2010 г. Для нашчадкаў ён пакінуў багатую навукова-метадычную спадчыну і светлую памяць пра сапраўднага Беларуса і Чалавека.

Спіс літаратуры

1. **Евневич, М. С.** Функции и значения предлогов *на, у, з, за* в современном белорусском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / М. С. Евневич ; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1956. – 21 с.
2. **Яўневіч, М. С.** Ададанаць роднай мове / М. С. Яўневіч // Роднае слова. – 2002. – № 3. – С. 41.
3. **Яўневіч, М. С.** Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове: прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі з прасторавым значэннем / М. С. Яўневіч. – Мінск : БДУ, 1977. – 279 с.
4. **Козыраў, І. С.** Пытанні сінтаксічнай сінаніміі / І. С. Козыраў // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1979. – № 3. – С. 130–132.
5. **Евневич, М. С.** Синтаксическая синонимика в современном белорусском литературном языке (предложно-падежные конструкции с пространственным значением) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / М. С. Евневич ; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1981. – 45 с.
6. **Курсавыя працы па беларускай мове** / Л. А. Акаловіч [і інш.]; пад агульн. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 159 с.
7. **Сучасная беларуская літаратурная мова** : Лексікалогія. Фанетыка. Графіка. Арфаграфія / М. Ц. Кавалёва [і інш.]. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 206 с.
8. **Сучасная беларуская літаратурная мова** : Марфалогія / Н. В. Гаўрош [і інш.]; пад агульн. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. Ул. М. Скакун, 1997. – 287 с.
9. **Сучасная беларуская мова** : Кантрольныя працы / М. С. Яўневіч [і інш.]; пад агульн. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. Ул. М. Скакун, 2000. – 128 с.
10. **Яўневіч, М. С.** Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 286 с.
11. **Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.** – Мінск : Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2008. – 143 с.
12. **Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы** / пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1960. – 199 с.
13. **Яўсееў, Р. М.** Маці казала так... (З гаворкі Бялыніцкага раёна) / Р. М. Яўсееў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 112 с.

Кацярына ГАНЧАРЭНКА,
кандыдат філалагічных навук

КАНЧАТКІ НАЗОЎНІКАЎ ІІ СКЛАНЕННЯ (РОДНЫ СКЛОН АДЗІНОЧНЫ ЛІК)

ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ЗАДАННІ (VI КЛАС)

Аналіз зместу падручнікаў (1990–2020) паказаў змены ў аб’ёме вывучэння правіл напісання канчаткаў назоўнікаў ІІ скланення па класах. У сувязі з гэтым настаўнікам неабходна больш пільная ўвага да пунктаў, што падаюцца нерэгулярна або з карэкціроўкамі. У падручніку 1991 г. выдання тэма “Назоўнік” была разлічана адразу на VI–VII класы [1] (у старэйшай школе – на X–XI класы). Верагодна, гэта было абумоўлена спецыфікай дзяржаўнага і бюджэтным фінансаваннем у пачатку 1990-х гг. [2, с. 343]. Пазней прынцыпы ўжывання канчаткаў назоўнікаў у Р. скл. адз. л. вывучаліся ў VI класе (выд. 1993 г. [3]), з 1996 г. – у пятым [4]. На мяжы 1990–2000-х гг. для адной паралелі было выпушчана некалькі падручнікаў. Гэта было выклікана пераходам на 12-гадовую мадэль школьнай адукацыі (1998), але ў 2008 г. рэформа была згорнута [5, с. 186]. Матэрыял па скланенні назоўнікаў быў прадстаўлены ў падручніку для VI класа з 12-гадовым навучаннем (1999) [6], для V класа з беларускай (2002) [7] і з рускай мовамі навучання (2002) і 11-гадовым навучаннем [8]. Паводле выданняў пад рэдакцыяй В. Краснея (2009, 2015) [9; 10], Г. Валочкі (2020) [11], канчаткі назоўнікаў Р. скл. адз. л. вывучаюцца ў VI класе.

У апошнім падручніку для VI класа з канчаткамі *-а (-я)* рэкамендуецца назоўнікі мужчынскага роду – назвы: 1) жывых істот; 2) канкрэтных прадметаў; 3) органаў і частак цела (але *твару*); 4) адзінак вымярэння і грашовых адзінак; 5) прамежкаў часу (але *ранку*); 6) месяцаў і дзён тыдня; 7) грамадскіх арганізацый, устаноў; 8) танцаў, гульняў; 9) навуковых тэрмінаў [11, с. 98]. Заўважым, што ў папярэдніх падручніках для II ступені адукацыі сцісла пазначалася, што назоўнікаў з канчаткамі *-а (-я)* – большасць: *суседа, героя, гадзінніка, тыдня* [1, с. 71; 4, с. 268; 6, с. 113; 7, с. 107; 8, с. 146; 9, с. 61] ці схематычна ўказваліся канчаткі [3, с. 89]. Верагодна, пашырэнне пунктаў рэкамендацый у VI класе звязана з тым, што ў выданні для X класа (2020) [12] гэтая тэма больш не паўтараецца (як было традыцыйна). У вучэбных дапаможніках 2015 г. і 2020 г. разам з прыкладамі мужчынскага роду падаюцца і назоўнікі ніякага роду: *возера, сля,*

збожжа, якія раней у VI класе разглядаліся асобна.

З канчаткамі *-у (-ю)* рэкамендуецца назоўнікі, якія абазначаюць: 1) абстрактныя паняцці; 2) прасторавыя і часавыя паняцці; 3) рэчывы; 4) сукупнасць прадметаў ці асоб; 5) дзеянні, працэсы; 6) пачуцці, адчуванні; 7) захворванні; 8) з’явы прыроды, стыхіі; 9) падзеі ў грамадскім жыцці: *фестывалю, кірмашу, форуму* (група дадалася ў падручніку 2015 г.). У выданне 2020 г. уключана і правіла размежавання канчаткаў у мнагазначных назоўніках і амонімах, якое раней вывучалі старшакласнікі: *стол з дубу / каля старога дуба*. Заўважым неадкладнасць у адным з прыкладаў: *ішлі па сцежках сада – у канцы саду* (назоўнік набывае прасторавы значэнне) [11, с. 98] – тут абодва назоўнікі абазначаюць прастору з зялёнымі насаджэннямі. Параўнаем *выхаванцы дзіцячага сада № 2* – абазначэнне будынка.

Аднак у вучэбным дапаможніку для VI класа (2020) сярод назоўнікаў мужчынскага роду з канчаткамі *-а (-я)* у Р. скл. адз. л. не ўказаны назвы населеных пунктаў, геаграфічных аб’ектаў: *берага, Гомеля* (былі ў правілах для старшых класаў). У такім разе падобныя назоўнікі можна зразумець як “прасторавыя паняцці”. Варта ўдакладніць, што канчаткамі *-у (-ю)* уласцівы звычайна назвам неакрэсленай прасторы: *верху, космасу, выраю* і такім, дзе расліннасць утварае сукупнасць: *стэпу*. Адрозненне “часавых паняццяў” ад “адрэзкаў часу”, на нашу думку, у тым, што канчаткамі *-у (-ю)* уласцівы абстрактным абазначэнням часу: *перапынку* ‘часовае спыненне якой-небудзь дзейнасці...’ (аддзяяслоўны назоўнік), *юбілей* ‘гадавіна чыйго-н. жыцця, існавання каго-н, чаго-н...; урачыстасці’ (суадносіцца з паняццем ‘мерапрыемства’) [13, с. 587, 961], калі канкрэтыя часавыя адрэзкі вымяраюцца дакладна: *года* ‘12 месяцаў’, *чацвярга* ‘чацвёрты дзень тыдня’.

Сімвалам ↴ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Лексіка-семантычная група “навуковыя і тэхнічныя тэрміны” з канчаткамі *-а (-я)* у Р. скл. адз. л. традыцыйна вылучаецца ў акадэмічных, універсітэцкіх выданнях, розных дапаможніках. Тэрмінамі выступаюць назвы фізічных часціц і матэматычных велічынь, знакаў, фігур, адзінак мовы і тэксту, літаратурных жанраў. Напрыклад, *атама, абзаца, вадэвіля, інтэграла, куба, сказа* [13, с. 130]. Але разам з тым да тэрмінаў адносяцца і абстрактныя, рэчыўныя назоўнікі, якія ўжываюцца з канчаткамі *-у (-ю)*. Прычына ў такім размежаванні – гістарычная. У 1930-я гг. рэкамендавалася большасць назоўнікаў мужчынскага роду ў Р. скл. адз. л. ужываць з канчаткам *-а (-я)*, у тым ліку навуковыя тэрміны: *антракта, тэзіса, алюмінія, кісларода*; назвы грамадскіх фармацый і навуковых тэорый спачатку ўжываліся толькі з канчаткамі *-а (-я)*: *капіталізма, марсізма* [14, с. 39]. Пазней канчаткі *-у (-ю)* набылі назвы хімічных рэчываў, назвы хвароб (“Арфаграфічны слоўнік” М. Судніка, М. Лобана, 1948), назвы навуковых тэорый (“Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, 1959; “Беларуская граматыка”, 1985). Дарэчы, пункт з назвамі вучэнняў і фармацый, які быў у выданнях для старшых класаў, у падручніку для VI класа 2020 г. адсутнічае. На нашу думку, асобныя прыклады (*гуманізму, ісламу*) маглі б указвацца сярод абстрактных назоўнікаў.

Далей змешчаны спіс адзінак, якія маюць падабенства па розных прыкметах (семантычных, словаўтваральных), але ўжываюцца з рознымі канчаткамі:

- *урока, семінара / экзамену;*
- *дыктанта, твора, вобраза / аповеду, летапісу, пераказу, тэксту;*
- *русізма / патрыятызму;*
- *віруса / грыпу; віруса / інтэрнэту;*
- *гурта ‘музычны калектыў’ / гурту ‘купка людзей, натоўп’;*
- *да аднаго года / год ад году, з ранку да вечара, ні канца ні краю;*
- *васілька ‘асобная дэкаратыўная кветка’, банана ‘плод’ / чабору, базіліку ‘расліна выкарыстоўваецца ў мностве – кветак, лісця і пад.; не ўжываецца з лічэбнікамі адзін, два, тры...’.*

Заданне А. Адкажыце, ці правільнае сцверджанне (*так / не*).

1. Рэчыўныя назоўнікі могуць спалучацца з колькаснымі лічэбнікамі.
2. Назоўнікі ніякага роду не маюць канчаткаў *-у (-ю)* у Р. скл. адз. л.
3. Словазлучэнні *каціныя вусы і вусы ката* абазначаюць адно і тое ж.
4. Родны склон – гэта ўскосная форма назоўніка.

5. У сказе *Настаўніца паважжае кожнага вучня* – слова *вучань* знаходзіцца ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

6. Назвы з’яў прыроды маюць канчатак *-а (-я)* у Р. скл. адз. л.

Заданне В. Паглядзіце ўважліва на тэблицы з малюнкамі. Якія лексіка-семантычныя групы назоўнікаў зашыфраваныя ў іх? Запоўніце тэблицу, упісаўшы ў адпаведныя калонкі прыведзеныя ніжэй назоўнікі ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

Аловак, алюміній, балет, біятлон, верш, вецер, вучань, гаймарыт, дабрабыт, жнівень, жывот, кіламетр, кірмаш, корм, крызіс, ліцэй, натоўп, палац, певень, перыяд, пінжак, пошук, смех, тлушч, турнір, тэлефон.

1.

2.

Заданне С. Устаўце канчаткі.

1. На другі дзень ад *узыход...* сонца туляўся па пушчы (Я. Баршчэўскі).
2. Фядос пытанне ставіць гасцю, вачэй не зводзіць з яго *твар...* (Я. Колас).
3. Паглядзелі браты і пачырванелі ад *сорам...*, што не яны, а дурань славы даказаў (казка “Залаты птах”).
4. Праўду кажуць, што сумленне *хан...* не варта гнілога *гарбуз...* (У. Караткевіч).
5. Ад дзюбы і да *хвосцік...* шчыгол заўсёды ў форме (В. Зуёнак).
6. І рэхам той шэпт адгукаўся між *га...* (Д. Бічэль).
7. Для жывых арганізмаў характэрна дыханне – паглынне *кісларод...* і выдзяленне *вуглякіслага газ...* (“Біялогія”, VI клас).
8. Чаму пасля *даждж...* бывае вяскла? (“Біялогія”, VI клас).
9. Кантэйнер без накрыўкі мае форму *куб...* з рабрам 0,8 м (“Матэматыка”, VI клас).
10. Знайдзіце даўжыню *плот...* вакол усяго *ўчастк...* (“Матэматыка”, VI клас).
11. Нашэсце варвараў прывяло да *заняпад...* на захадзе Еўропы (“Гісторыя сярэдніх вякоў”, VI клас).
12. У выніку першага крыжовага *паход...* ў Палесціне і Сірыі былі створаны дзяржавы

крыжаносцаў Еўропы (“Гісторыя сярэдніх вякоў”, VI клас).

Заданне D. Размяжуйце назоўнікі паводле значэння. Пастаўце знак + (плюс) у калонцы з патрэбным канчаткам.

Словазлучэнне	Канчатак Р. скл. адз. л.	
	-а	-у
прыгажосць вясковага (сад)		
выхаванцы дзіцячага (сад)		
выйшлі з (пад’езд)		
схема (пад’езд) да возера		
першага (лістапад)		
пачатак (лістапад) у рабін		
убачыць (рак) на возеры		
лекі ад (рак)		
эфірны алей (эўкаліпт)		
вырошчванне (эўкаліпт)		

Заданне E. Паглядзіце і паслухайце ўрывак з тэлепраграмы “Калыханка” ↓. Хронаметраж урывка: 6:39–7:17. Запішыце пачутыя назоўнікі мужчынскага і ніякага роду, ужытыя ў родным склоне адзіночнага ліку.

Тэкст урывка.

Ліса Яна. А зламаныя пластмасавыя цацкі, Буслік, кідай у ядро. Заўтра яны адпраўяцца ў спецыяльны кантэйнер!

Фея. З перапрацаванага пластыку зробіць новыя канцылярскія і гаспадарчыя тавары, мэблю, абсталяванне для дзіцячых пляцовак і нават спартыўнае адзенне.

Буслік. Колькі ўсяго атрымаецца!

Фея. Так. З кантэйнера – адразу на завод, і пластык не згубіцца ў сметніку і не будзе забруджваць прыроду.

Ліса Яна. А разбітую шклянку выкінем у кантэйнер для збору шкла, адкуль яна наспрацяк адпраўіцца пераплаўляцца на шклозавод.

Фея. Усё правільна!

ДАВЕДКІ

Заданне A. 1. Не, толькі з адзінкамі вымярэння *кілаграм, метр* і інш.; **2.** Так; **3.** Так; **4.** Так; **5.** Не, у вінавальным склоне; **6.** Не, -у (-ю).

Заданне B.

1.

вучня	жывата	алоўка	ліцэя	кіламетра	жніўня	балета
пеўня		пінжака	палаца	верша		біятлона

2.

дабрабыту	смеху	гайма-рыту	пошуку	ветру	кірма-шу	алю-мінію	корму	пе-рыяду
крызі-су					турні-ру	глуш-чу	натоў-пу	

Заданне C. 1. узыходу; **2.** твару; **3.** сораму; **4.** хана, гарбуза; **5.** хвосціка; **6.** гаю; **7.** кіслароду, вуглякіслага газу; **8.** дажджу; **9.** куба; **10.** плота, участка; **11.** заняпаду; **12.** паходу.

Заданне D.

Словазлучэнне	Канчатак Р. скл. адз. л.	
	-а	-у
прыгажосць вясковага (сад)		+
выхаванцы дзіцячага (сад)	+	
выйшлі з (пад’езд)	+	
схема (пад’езд) да возера		+
першага (лістапад)	+	
пачатак (лістапад) у рабін		+
убачыць (рак) на возеры	+	
лекі ад (рак)		+
эфірны алей (эўкаліпт)		+
вырошчванне (эўкаліпт)	+	

Заданне E. (3) пластыку, (з) кантэйнера, (для) збору шкла.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская мова** : падруч. для 6–7 кл. школ з рус. мовай навуч. / М. С. Яўневіч, У. К. Андрэенка. – Мінск : Нар. асвета, 1991. – 301 с.

2. **Гісторыя беларускай кнігі** : у 2 т. / М. В. Нікалаеў [і інш.] ; навук. рэд. В. В. Антонаў, В. М. Нікалаеў. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2011. – Т. 2 : Кніжнасць новай Беларусі. – 436 с.

3. **Беларуская мова** : падруч. для 6-га кл. шк. з беларус. мовай навуч. / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 268 с.

4. **Беларуская мова** : падруч. для 5-га кл. шк. з рус. мовай навуч. / В. І. Несцяровіч [і інш.]. – Мінск : Народ. асвета, 1996. – 319 с.

5. **Капанова, В. А.** *История педагогики* : учеб. пособие : монографія / В. А. Капанова. – Минск : Новое знание ; М. : Инфра-М, 2015. – 240 с.

6. **Беларуская мова** : 6-ы клас : эксперымент. падруч. для шк. з рус. мовай навуч. / Г. М. Малажай [і інш.]. – Мінск : ПаліБіг, 1999. – 315 с.

7. **Беларуская мова** : падруч. для 5-га кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навуч. / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль. – Мінск : Нар. асвета, 2002. – 382 с.

8. **Беларуская мова** : падруч. для 5-га кл. агульнаадукац. шк. з рус. мовай навучання / Г. М. Малажай [і інш.]. – Мінск : Навук.-метад. цэнтр вучэб. кн. і сродкаў навуч., 2002. – 381 с.

9. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 6-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навуч. / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, С. Р. Рачэўскі. – Мінск : НІА, 2009. – 300 с.

10. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агульн. сярэд. адукац. з беларус. і рус. мовамі навуч. / В. П. Красней [і інш.]. – Мінск : НІА, 2015. – 318 с.

11. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агульн. сярэд. адукац. з беларус. і рус. мовамі навуч. / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : НІА, 2020. – 239 с.

12. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агульн. сярэд. адукац. з беларус. і рус. мовамі навуч. / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : НІА, 2020. – 237 с.

13. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы** / пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2016. – 968 с.

14. **Беларуская граматыка.** Марфалогія / Т. П. Ламцёў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовы і літ. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1936. – 208 с.

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

АЛЕСЬ ГАРУН. ЖЫЦЦЯПІС І АГЛЯД ТВОРЧАСЦІ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

Мэта: мяркуецца, што напрыканцы ўрока вучні будуць ведаць кароткія звесткі пра жыццё і творчасць Алеся Гаруна, асэнсаваўшы ўмовы фарміравання творчай індывідуальнасці; ідэйна-мастацкі змест вершаў “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” і “Ідуць гады”, засяродзіўшы ўвагу на патрыятычна-філасофскім аспекце лірычных твораў.

Задачы: пазнаёміць з кароткімі звесткамі з жыццёвага і творчага шляху А. Гаруна, ідэйна-мастацкім зместам твораў, засяродзіўшы ўвагу на шматаспектнасці твораў; спрыяць выпрацоўцы ўменняў складання апорных гексаў, работы з апорнай схемай, лірычнымі творами; развіццё інтэлектуальных здольнасцей вучняў, аналітычнага мыслення; стварыць умовы для абуджэння цікавасці да асобы і творчай спадчыны А. Гаруна, сістэмы яго духоўна-маральных арыенціраў.

Абсталяванне: партрэт Алеся Гаруна (маст. А. Прынькова); выстава кніг творцы; аўдыязапіс песні «У чатырохгоддзе “Нашай Нівы”» (сл. А. Гаруна); відэаролікі з дэкламацыяй на памяць вершаў “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” і “Ідуць гады” А. Гаруна.

Эпіграф: Ёсць адзіны годны шлях: служыць Айчыне... не чакаючы ўзнагароды ад людзей і лёсу, проста таму, што іначай нельга...

У. Караткевіч.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• Стварэнне псіхалагічнага настрою.

Запіс на дошцы. Мыш есці не просіць: сама сабе носіць. Не адкладай на заўтра тое, што можна зрабіць сёння. Не пасеяўшы, не чакай жніва.

Настаўнік. Прачытайце прыказкі. Паспрабуйце растлумачыць іх сэнс. Якую з іх вы возьмеце з сабой на ўрок? Чаму? (*Адказы вучняў.*)

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Прапаную выправіцца ў падарожжа. Адгарнуць каляндар больш як на стагоддзе. У час, калі жыў і тварыў беларус Аляксандр Прушынскі, у айчыннай літаратуры яго ведаюць пад псеўданімам *Алесь Гарун*.

Звярніце ўвагу на тэму ўрока (*запісана на дошцы*), прачытайце яе. Акрэсліце кола пытанняў, якія мы зможам разгледзець. (*Хто такі Алесь Гарун? Дзе жыў Гарун? Якія значныя да-*

ты і падзеі звязаны з ім? У чым адметнасць яго творчасці? Якая роля А. Гаруна ў гісторыі айчыннай літаратуры? І інш.)

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• **Выразнае чытанне** на памяць верша “Жывыя акорды” М. Чарота (*вучань*).

• Уступнае слова.

Настаўнік. Імя Алеся Гаруна ў гісторыі айчыннага слоўнага мастацтва павінна заняць сваё пачэснае і адметнае месца. У кнізе “Да гісторыі беларускай літаратуры” даследчык Антон Адамовіч адзначыў, што “Багдановічам канчальна й дасюль неадкідна ўстанаўляецца прырэдня чатырка паэзіі адраджэнства – Купала, Колас, Багдановіч, Гарун”.

Па вядомых вам з курса гісторыі Беларусі прычынах імя творцы ў часы Савецкай Беларусі было хутка забыта. А яго вяртанне з забыцця пачалося ў канцы 80-х гг. мінулага стагоддзя.

Сёння мы будзем гаварыць пра асобу Алеся Гаруна – беларуса, чалавека нязломнай волі, паэта...

Жыццяпіс Алеся Гаруна надзвычай трагічны. Ён пражыў усяго 33 гады, з іх 10 – быў пазбаўлены свабоды, асуджаны на выгнанне і бясконцы шэраг фізічных і душэўных пакут, падчас якіх выкрышталізаваўся дзіямент яго паэзіі і высякароднага пачуцця любові да роднага краю.

• Работа з гекс-схемай.

Заданне. На аснове зместу артыкула “Алесь Гарун”, змешчанага ў вучэбным дапаможніку (с. 137–141), падрыхтуйце тэзіснае паведамленне “Алесь Гарун: жыццяпіс і агляд творчасці”, выкарыстаўшы гекс-схему.

Агучваюцца вынікі работы.

• **Аналіз верша** “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” А. Гаруна.

1. Прагляд відэароліка з дэкламацыйй твора на памяць.

2. Гутарка па пытаннях.

1) Якое ўражанне склалася ў вас пасля праслухоўвання твора А. Гаруна?

2) Хто з’яўляецца лірычным героем верша? Якім вы яго ўяўляеце?

3) Да каго звяртаецца лірычны герой у вершы? Чаму?

4) Чаму слова “беларус” у тэксце А. Гарун напісаў з вялікай літары?

5) Што з верша вядома пра жыццё беларуса-селяніна?

6) Пра які скарб паведамляе лірычны герой у творы?

7) Як выяўлены адносіны лірычнага героя да роднай мовы?

8) Перачытайце апошнія чатырохрадкоўе. Скажыце, да чаго заклікае лірычны герой чытача?

9) Паразважайце, чаму, на думку А. Гаруна, трэба шанаваць і берагчы родную мову?

10) Якімі вобразна-выяўленчымі сродкамі мастацкай выразнасці карыстаецца А. Гарун у вершы?

11) Якім настроем прасякнуты гэты твор? Дакажыце сваё меркаванне.

12) Назавіце тэму лірычнага твора.

13) Акрэсліце ідэю верша.

14) Да якога тыпу лірыкі можна аднесці верш “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” А. Гаруна? Чаму?

3. Выразнае чытанне твора (*вучні*).

4. Зварот да міжпрадметных сувязей (*музыка*).

Гучыць аўдыязаніс песні «У чатырохгоддзе «Нашай Нівы»» ў выкананні В. Цярэшчанкі.

Настаўнік. Што вы адчувалі падчас гучання музычнага твора? Якія думкі ўзніклі? Якія зрокавыя вобразы? Што агульнага і рознага адлюстравана ў вершы і песні? Ці звязаны яны паміж сабой? (*Адказы вучняў.*)

• **Хвілінка адпачынку.**

• **Аналіз верша** “Ідуць гады” А. Гаруна.

1. Прагляд відэароліка з дэкламацыйй твора на памяць.

2. Гутарка па пытаннях.

1) Якое ўражанне засталася пасля праслухоўвання твора?

2) Хто выступае лірычным героем верша? Якім вы яго ўяўляеце?

3) Каму адрасаваны твор? Чаму?

4) У чым асаблівасць кампазіцыі верша А. Гаруна?

5) Узгадайце змест размовы паміж паэтам і лірычным героем.

6) Раскажыце, як вырашаецца праблема чалавечага існавання і сэнсу жыцця ў лірычным творы.

7) Якія сродкі мастацкай выразнасці выкарыстаў паэт у вершы?

8) Якім настроем прасякнуты твор? Абгрунтуйце меркаванне.

9) Назавіце тэму лірычнага твора.

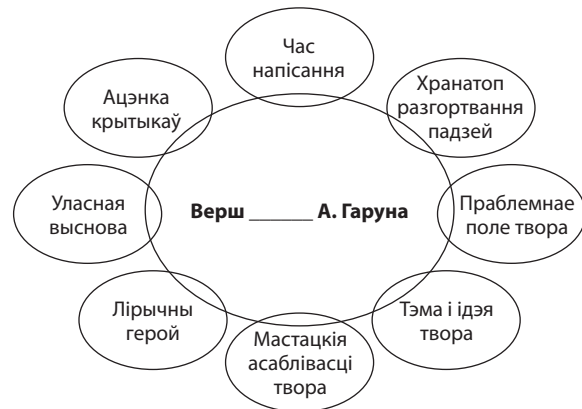
10) Акрэсліце ідэю верша.

11) Да якога тыпу лірыкі можна аднесці верш? Чаму?

3. Выразнае чытанне твора (*вучні*).

III. Абагульненне.

Заданне. У сшытках запоўніце апорны кластар па крытэрыях (верш “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” – I варыянт; верш “Ідуць гады” – II варыянт).

Агучваюцца вынікі работы.

Настаўнік. “Сёння імя Алеся Гаруна становіцца адным з сімвалаў нацыянальнага адраджэння пачатку ХХ ст., жыццё і літаратурная спадчына пераасэнсоўваюцца і выступаюць як матывацыйны фактар для мастацкай творчасці новых пакаленняў. Паэзія Алеся Гаруна пастаўленая ў шырокі кантэкст і ўнутрылітаратурнага, і міжкультурнага ўзаемадзеяння, раскрываецца як актыўны элемент ідэйна-эстэтычнай сістэмы беларускай літаратуры пачатку ХХ ст., як фактар дынамікі культурных традыцый”. Гэтае меркаванне даследчыка Усевалада Рагойшы падаецца цалкам слухным і актуальным.

IV. Замацаванне.

• **Творчасць.**

Заданне. Згарніце ў тві-фармат (145 сімвалаў) змест вершаў “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” і “Ідуць гады” А. Гаруна (*на выбар*).

Агучваюцца вынікі работы.

• **Зварот да эпіграфа.**

Заданне. Прачытайце выказванне Уладзіміра Караткевіча. Як вы яго разумееце? Як прыведзеныя словы стасуюцца з асобай Алеся Гаруна, яго творамі?

V. Падвядзенне вынікаў урока.

Настаўнік. Якое пачуццё ахоплівае вас пасля знаёмства з жыццём і творчасцю А. Гаруна? Які ўрок вы вынеслі з прачытаных лірычных твораў паэта? (*Адказы вучняў.*)

- **Каментаванае выстаўленне адзнак.**
- **Рэфлексія** “*Лесвіца поспеху*”.

Заданне. Пазначце, на якой прыступцы вы знаходзіцеся напрыканцы ўрока літаратуры. (3-4 вучні тлумачаць выбар.)

		Усё засвоіў, зразумеў
	Не ўсё засвоіў, сумняваюся ў нечым	
У мяне нічога не атрымалася		

VI. Дамашняе заданне.

Стварыце праект папулярызацыі творчасці Алеся Гаруна, адказаўшы на пытанні:

- 1) Якія творы паэта вы выбераце? Чаму?
- 2) Спецыялістаў з якіх галін вы запрасіце ў сваю каманду?
- 3) Якія online- і offline-пляцоўкі задзейнічаеце?

Таццяна ЛОЙША,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 41 г. Гродна

АЛЕСЬ ГАРУН: ЖЫЦЦЁВЫ І ТВОРЧЫ ШЛЯХ (X КЛАС)

I. Пашпарт

Заданне. Запоўніце табліцу, дадаўшы неабходныя звесткі пра А. Гаруна.

Сапраўднае прозвішча	...
Месца нараджэння	...
Паходжанне	...
Прыжыццёвы зборнік вершаў	...
Праблема зборніка	...
П'еса для дзіцячага тэатра	...
Праблемы праявітых твораў	...

Даведка.

Сапраўднае прозвішча	Аляксандр Прушынскі
Месца нараджэння	фальварак Новы Двор
Паходжанне	з сям'і рабочага
Прыжыццёвы зборнік вершаў	“Матчын дар”
Праблема зборніка	самавызначэнне народа, адраджэнне былой славы беларусаў
П'еса для дзіцячага тэатра	“Жывыя казкі”
Праблемы праявітых твораў	філасофскія пытанні выжывання асобы ва ўмовах сацыяльнага ўціску, нацыянальнага бяспраўя; агульначалавечыя праблемы

4) У якой форме прапануеце аўдыторыі азнаёміцца са спадчынай паэта (электронныя гульні, квесты, рэклама, турыстычныя маршруты, аўкцыёны ведаў, інфармацыйныя базы, элементы дапоўненай рэальнасці)?

5) Па якіх крытэрыях будзеце ацэньваць паспяховасць сваёй працы?

Спіс літаратуры

1. **Гарбінскі, Ю.** Дар Алеся Гаруна: I. Жыццёвы і творчы шлях паэта / Ю. Гарбінскі // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1991. – № 1. – С. 46–53.

2. **Гарбінскі, Ю.** Дар Алеся Гаруна: II. Ідэйна-эстэтычны аспект мастацкай праграмы пісьменніка / Ю. Гарбінскі // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1991. – № 11. – С. 48–54.

3. **Казбярук, У. М.** Алесь Гарун / У. М. Казбярук // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. / НАН Беларусі, Аддзел гуманіт. навук і мастацтваў, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Т. 1: 1901–1920. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – С. 319–334.

4. **Рагойша, У.** Алесь Гарун у кантэксце ўкраінскай літаратурнай класікі / У. Рагойша // Роднае слова. – 2007. – № 3. – С. 8–11.

5. **Трафімчык, А.** Штрыхі да партрэта Алеся Гаруна / А. Трафімчык // Роднае слова. – 2012. – № 3. – С. 8–11.

Дыдактычны матэрыял

II. Адно слова

Заданне. Устаўце прапушчанае слова.

1. У 1904 г. Алесь Гарун увайшоў у партыю сацыялістаў-рэвалюцыянераў, стаў актыўным... (*агітатарам*) сярод моладзі.

2. У 1908 г. Алесь Гарун быў высланы ў... (*Сібір*).

3. З 1914 г. Алесь Гарун працаваў... (*вадалівам*) на рацэ Лене.

4. У 1915 г. Алесь Гарун пераехаў у Бадайбо (Іркуцкая вобласць) працаваць на залатых капальных кампаніі “Лензолата”, там пазнаёміўся і пасябраваў з... (*Язэпам Лёсікам*).

5. У 1917 г. Алесь Гарун вярнуўся ў... (*Мінск*) і актыўна ўключыўся ў грамадскую працу.

6. У апошнія гады жыцця Алесь Гарун цяжка хварэў на... (*сухоты*).

7. У 1918 г. выйшаў з друку зборнік “Матчын дар” з падзагалоўкам... (“*Думы і песні*”).

8. Алесь Гарун рэдагаваў газету... (“*Беларускі шлях*”).

9. Алесь Гарун пахаваны ў... (*Кракаве*) на Ракавіцкіх могілках.

10. Алесь Гарун быў выдатным прэзаікам і... (драматургам).

III. Бліц

Заданне. Адкажыце на пытанні.

1. Як зборнік “Матчын дар” паўплываў на Янку Купалу? (У 1916 г. Янка Купала, уражаны падзеямі Першай сусветнай вайны, перастаў пісаць вершы, у 1918 г. атрымаў ад Максіма Гарэцкага кнігу “Матчын дар” Алеся Гаруна “і быў настолькі ўзрушаны, што вярнуўся да літаратуры”.)

2. Якую назву першапачаткова меў верш “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...?” («Беларусам у чатырохлеціце “Нашай Нівы”».)

3. Пра які верш Алеся Гаруна ідзе размова: узор філасофскай лірыкі, дыялог пра сэнс жыцця? (“Ідуць гады”.)

4. Як шахматы звязаны з жыццём Алеся Гаруна? (Алесь Гарун быў вельмі добрым шахматыстам. Гуляў адзін супраць некалькіх праціўнікаў і амаль заўсёды перамагаў.)

5. Да якой лірыкі належыць верш Алеся Гаруна “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...?” (Грамадзянскай.)

IV. Шыфроўка

Заданне. Расшыфруйце цытату з верша “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...” А. Гаруна.

Лікі адпавядаюць парадкаваму нумару літар у беларускім алфавіце, г. зн. кожны лік – пэўная літара. Дж, дз асобнымі літарамі не лічацца.

5	28	12
---	----	----

27	1	15	21	11
----	---	----	----	----

2	6	13	1	18	21	19
---	---	----	---	----	----	----

19	3	1	31
----	---	---	----

14	16	3	21
----	----	---	----

4	30	20	1
---	----	----	---

19	12	1	18	2
----	----	---	----	---

15	1	14
----	---	----

15	1
----	---

3	6	26	15	28	32
---	---	----	----	----	----

4	16	5	28
---	----	---	----

Даведка: “Дык шануй, Беларус, сваю мову – / Гэта скарб нам на вечныя годы”.

V. Філворд

Заданне. Знайдзіце 10 слоў з верша “Ідуць гады”

А. Гаруна. Слова могуць чытацца ў любым кірунку, але толькі не па дыяганалі.

Д	З	Я	Ш	І	Ц	Е
Ч	А	Д	Л	Я	Х	З
А	Л	Ы	Ж	Ы	Ц	Д
В	Е	К	М	Е	Ц	Ё
Ш	Ч	А	С	Ц	М	З
К	А	Г	О	К	І	О
А	Р	М	Д	Ч	А	Р

Даведка: карагод, зорачкі, чалавек, сцэжка, жыццё, шчасце, дзяды, дзеці, шлях.

Заканчэнне. Пачатак на с. 22, 28, 54.

105 гадоў з дня нараджэння Янкі Непачаловіча (1917–1969), паэта

85 гадоў з дня нараджэння Міколы Купрэева (1937–2004), паэта, прэзаіка

70 гадоў з дня нараджэння Іны Зуб, прэзаіка

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Смольскага, кампазітара

26 мая – 110 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Верамейчыка (1912–1990), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Янкі Галубовіча (1942–2014), прэзаіка

27 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Сабалеўскага (1932–2012), тэатразнаўцы, крытыка, літаратуразнаўцы, педагога, прэзаіка

90 гадоў з дня стварэння Саюза беларускіх пісьменнікаў. Першы з’езд адбыўся ў чэрвені 1934 г.

70 гадоў з дня нараджэння Галіны Сідарэвіч, майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

28 мая – 95 гадоў з дня нараджэння Валянціны Шчадрыной (1927–2008), перакладчыцы, заслужанага работніка культуры Беларусі

29 мая – 115 гадоў з дня нараджэння Сямёна Талкачова (1907–1970), піяніста, канцэртмайстра, педагога, народнага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Леаніда Леўчанкі, мастака

85 гадоў з дня нараджэння Людмілы Машчэнскай, мовазнаўцы

30 гадоў з дня стварэння творчага калектыву “Беларуская капэла” Нацыянальнага акадэмічнага Вялікага тэатра Беларусі

30 мая – 95 гадоў з дня нараджэння Вітаўта Кіпеля, грамадскага дзеяча беларускай эміграцыі, гісторыка, літаратуразнаўцы, бібліяграфа, публіцыста

31 мая – 70 гадоў з дня нараджэння Тамары Чабан (1952–1992), крытыка, літаратуразнаўцы

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Дзмітрый ДОЎГАЛЬ,
дацэнт кафедры тэорыі і метадыкі пачатковай адукацыі
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова,
Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,
начальнік упраўлення маніторынгу якасці адукацыі,
навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі

Прапануем увазе чытачоў узор сучаснай комплекснай работы алімпіяды па вучэбных прадметах “Беларуская мова” і “Беларуская літаратура”. Заданні могуць выкарыстоўвацца як для правядзення алімпіяды, так і пры падрыхтоўцы да яе.

Зычым творчым настаўнікам і іх дапытлівым выхаванцам плёну ў вывучэнні роднага слова!

АЛІМПІЯДНЫ ПРАКТЫКУМ (ІХ КЛАС)

Заданне 1. Прачытайце словы. Адзначце тыя, якія адпавядаюць пададзеным ніжэй крытэрыям (некаторыя словы могуць адпавядаць больш як аднаму крытэрыю, а некаторыя – не адпавядаць ніводнаму).

Гушчар, двое, пушынкі, п’юць, пячанік, салаўіная, смешныя, спальняй, чымсьці, шчыраваць.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Крытэрыі	Словы, якія адпавядаюць крытэрыю
канчатка складаецца з трох гукаў	
роўная колькасць гукаў у корані і канчатку	
шыпячы гукаў у слове больш, чым санорных	
у слове больш за адзін суфікс	

Заданне 2. Адзін са шляхоў узнікнення амонімаў – супадзенне слоў, запазычаных з розных моў. Здагадайцеся, значэнне якіх амонімаў пададзена ў табліцы. Адказ запішыце такім чынам: *каса¹ – каса²*.

Максімальная колькасць балаў – 6.

№	Значэнне амоніма ¹	Значэнне амоніма ²	Амонімы
1	‘месца якарнай стаянкі суднаў у порце або каля берага’ (з галандскай)	‘пранікненне і рух вайсковых або партызанскіх груп па тыхах праціўніка’ (з англійскай)	
2	‘вялікая металічная пасудзіна для вадкасцей’ (з французскай)	‘насавае частка верхняй палубы судна’ (з галандскай)	
3	‘баявы парадак конніцы’ (з польскай)	‘расплаўленая маса, якая вывяргаецца вулканам’ (з італьянскай)	
4	‘грашовая адзінка Перу’ (з іспанскай)	‘пятая ступень асноўнага музычнага гукараду’ (з лацінскай)	
5	‘сталны маленькі свердзел, якім карыстаюцца ў зубаўрачэбнай практыцы’ (з нямецкай)	‘хімічны элемент, шаравата-чорнае рэчыва’ (з лацінскай)	
6	‘перадача мяча, шайбы ў спартыўнай гульні’ (з англійскай)	‘вузкі доўгі кавалак чаго-небудзь’ (з польскай)	

Заданне 3. Абазначаныя ў сказах фразеалагізмы размясціце ў табліцы, пазначыўшы іх разрад паводле структуры (словазлучэнні, спалучэнні слоў або сказы) і сінтаксічную ролю:

1. Усе былі перакананы: спецыяліст з хлопца будзе *на яць*.

2. Гляньце, колькі дрэў са мною. Быццам роўныя яны, ды вось дрэўца, хоць малое, а яму *няма цаны* (П. Броўка).

3. Вось гара. Прыціхлі коні, колы рэжуцца ў пясок, а з гары *як на далоні* разам выплыў гарадок (Я. Колас).

4. Не трэба верыць тым крыкунам, што абяцаюць народу *залатыя горы* (Я. Колас).

5. Пасля абеду стомленыя студэнты працавалі *як мокрае гарыць*.

6. А калі, бывала, захопіць яго ў дарозе *шэрая гадзіна*, то каню – бяда (Я. Колас).

Максімальная колькасць балаў – 6.

	Фразеалагізмы-словазлучэнні	Фразеалагізмы-спалучэнні слоў	Фразеалагізмы-сказы
Дзейнік			
Выказнік			
Дапаўненне			
Азначэнне			
Акалічнасць			

Заданне 4. Перад вамі інфармацыя з тлумачальнага слоўніка пра беларускія словы, якія пачынаюцца спалучэннем літар *спа-*. Назавіце гэтыя словы.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Слова, якое пачынаецца на <i>спа-</i>	Граматычная памет	Лексічнае значэнне слова
	-ы, <i>ДМ</i> -дзе, <i>ж</i> .	спачуванне каму-небудзь, маральная падтрымка; літасць да каго-небудзь
	мн., нескл.	выраб з пшанічнай мукі ў выглядзе доўгіх саломінак, якія адварваюцца цалкам
	-а, <i>мн.</i> -ы, -оў, <i>м.</i>	форма афіцыйнага ветлівага звароту да асобы ў беларусаў
	-ы, <i>мн.</i> -ы, -ніц, <i>ж</i> .	жаночае адзенне ад пояса ўніз

	прысл.	скрытна, непрыкметна
	-ы, ж.	маёмасць, якая пасля смерці яе ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць; з'явы культурнага жыцця, побыту, унаследавання ад мінулых эпох
	прысл.	з-пад нахмураных броваў
	-ы, мн. -ы, -аў, ж.	сутарга, сутаргавае скарачэнне мышцаў
	-ы, мн. -ы, -кус, ж.	тое, што вельмі вабіць чалавека
	-у, м.	раптоўнае адчуванне страху
	-у, м.	трэніровачны бой баксёраў перад спаборніцтвам; вольны бой
	-а, мн. -ы, -оў, м.	два спараныя прадметы (каласы, плады і пад.); два гліняныя гаршчочкі, злучаныя агульнай ручкай

Заданне 5. Утварыце, калі магчыма, формы ступеней параўнання прыметнікаў і ўпішыце іх у адпаведныя клетачкі.

Максімальная колькасць балаў – 6.

	Вышэйшая ступень	Найвышэйшая ступень	
1.			складаная форма
			простая форма
			складаная форма
			простая форма
ціхі			складаная форма
			простая форма
2.			складаная форма
			простая форма
			складаная форма
			простая форма
дрэнны			складаная форма
			простая форма
3.			складаная форма
			простая форма
			складаная форма
			простая форма
знакаміты			складаная форма
			простая форма

Заданне 6. Міністэрства аховы здароўя Рэспублікі Беларусь распрацавала рэкамендацыі па прафілактыцы каранавіруснай інфекцыі. Перакладзіце іх на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

- Не прикасацца рукамі к лицу.
- Как можно чаще мыть руки, причем делать это нужно в течение 40–60 секунд.
- Использовать антисептики. При покупке данных средств важно обращать внимание на состав. Рекомендуемая концентрация – 80% этанола, 1,45% глицерина, 0,125% перекиси водорода.
- Необходимо носить маску. Это изделие предназначено для больных людей, а также для

тех, кто за ними ухаживает. Менять маску нужно каждые 2-3 часа.

Заданне 7. Апішыце зіму простымі сказамі і ахарактарызуйце іх. Запоўніце ў табліцы пустыя месцы.

Максімальная колькасць балаў – 6.

№	Сказ	Двухсастаўны / аднасастаўны	Развіты / неразвіты	Ускладнены / няўскладнены
1	Бясконца снежная пустыня			
2	Дарогі за-снежаныя			
3	Прыцярушаныя снегам, стаяць прыгажуні-елачкі			
4		аднасастаўны	неразвіты	ускладнены

Заданне 8. Вызначце вершаваны памер паэтычных радкоў. Памятайце, што памер – гэта колькасць стоп у паэтычным радку (напрыклад, 5-стопны ямб).

Максімальная колькасць балаў – 6.

- А) Тут прызначае юнацтва сустрэчы,
 Мараць пра заўтрашні дзень юнакі,
 Ліпы усім закаханым на плечы
 Сыплюць і сыплюць з пялёсткаў вянкi.

С. Грахоўскі. Белья ліпы.

Памер фрагмента _____.

- Б) Трымалі чужынцы яе у палоне:
 – Ты наша навекі, прызнайся нам, Проня!
 – Я вольная рэчка на вольнай зямлі,
 І чыстымі хвалі заўсёды былі...

А. Пысін. Проня.

Памер фрагмента _____.

- В) Нам кніга – вечнае святло,
 Крыніца ведаў, цуд бясконцы!
 І параўнацца з ёй магло б,
 Відаць, у свеце толькі сонца.

М. Пазнякоў. Кніга.

Памер фрагмента _____.

- Г) Тут палінялі без пары бярозы
 І пасівелі на зямлі лаўжы...
 Як вартавы на франтавой дарозе,
 Лясны гушчар нямала перажыў.

М. Аўрамчык. Прыдарожны гушчар.

Памер фрагмента _____.

- Д) Вы слухалі музыку ночы –
 Высокую музыку свету,
 Калі нарастае аднойчы
 Туга, калыхнуўшы планету?

М. Мятліцкі. Вы слухалі музыку ночы...

Памер фрагмента _____.

- Е) Спавядацца бяжым да прыроды,
 Ачышчацца бяжым ад маны.
 Мы апошнія з нашага роду,
 Каму сняцца вясковыя сны.

А. Письмянкоў. Спавядацца бяжым да прыроды...

Памер фрагмента _____.

Заданне 9. У прыведзенай табліцы знайдзіце ячэйку (па гарызанталі), дзе ёсць фактычная памылка. Укажыце нумар гэтай ячэйкі і замяніце няправільнае сцверджанне на правільнае.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Назва твора	Аўтар	Жанр	Элементы характарыстыкі твора
А. "Дзьяльба кабанчыка"	1. Віктар Карамзаў	2. Апавяданне	3. Ідэя твора: трэба правільна размяркоўваць свежыну паміж дзецьмі
Б. "Паром на бурнай рацэ"	1. Янка Брыль	2. Апавяданне	3. Трагічны падзеі ў творы разгортваюцца ў бурлівую жнівеньскую ноч 1863 г. У цэнтры ўвагі супрацьстаянне двух жыццёвых поглядаў – Пору-Леановіча і Горава
В. "Незагойная рана"	1. Васіль Быкаў	2. Аповесць	3. Значнае месца ў творы займаюць успаміны Тэклі. Менавіта праз іх аўтар перадае біяграфію Васі, адносіны маці да сына
Г. "Паўлінка"	1. Янка Купала	2. Камедыя	3. Галоўная гераіня твора – разумная, дасціпная і вострая на язык Паўлінка. Хоць яна і прагне волі, але баіцца пастаяць за сябе, заўсёды хаваецца за чужымі спінамі

Няправільныя сцверджанні:

А- ; Б- ; В- ; Г- .

Правільнае сцверджанне:

А- _____.

Б- _____.

В- _____.

Г- _____.

Заданне 10. Літаратуразнаўца Уладзімір Гніламёдаў так пісаў пра адну з паэм класіка беларускай літаратуры: «Герой гэтай паэмы – разбойнік Машэка, які, трэба сказаць, нічым не нагадвае Бандароўну. Больш таго, ён – супрацьлегласць Бандароўне, хоць паводле сваіх прыродных задаткаў Машэка здольны быў бы стаць выдатнай асобай. ... Паэт раскрывае адну з прыкрых старонак "нашых крыўд і бед". <Аўтар> адзін з першых у беларускай літаратуры заўважыў, што чалавек, хаця яго і называюць божым тварэннем, істота даволі недасканалая ў маральным плане. У пакутлівым роздуме над пытаннем, як усталяваць на зямлі свабоду, роўнасць і брацтва, беларускі паэт шукаў парады ў шматлікіх мысліцеляў і інтэлектуалаў, а часам як мастак спрачаўся з імі»*.

Што гэта за твор і хто яго аўтар? Прапануйце ідэі (слоганы) для рэкламы гэтага твора для аднагодкаў, бацькоў.

* Гніламёдаў, У. В. Янка Купала : жыццё і творчасць / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 238 с.

Памятайце, што рэклама павінна быць сціслай і запамінальнай, прыгожай і арыгінальнай, скіраванай на канкрэтнага адрасата. Адзін настаўнік так рэкламаваў раман "Сэрца на далоні" Івана Шамякіна вучням: «Асцярожна! "Сэрца на далоні" застанецца ў Вашым сэрцы назаўсёды!»

Максімальная колькасць балаў – 6.

Твор _____.

Аўтар _____.

Слоган для аднагодкаў _____.

Слоган для бацькоў _____.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

Крытэрыі	Словы, якія адпавядаюць крытэрыю
канчатка складаецца з трох гукаў	пушынкамі, салаўіная, смешныя
роўная колькасць гукаў у корані і канчатку	пушынкамі, п'юць, смешныя, спальняй
шыпячых гукаў у слове больш, чым санорных	гушчар, пясчанік
у слове больш за адзін суфікс	пясчанік, смешныя, спальняй, шчыраваць

Каментарый. За кожную памылку (некарэктна аднесенае слова / адсутнасць правільнага адказу) ад максімальнай адзнакі ў 6 балаў трэба адняць па 0,5 бала.

Заданне 2. 1) рэйд¹ – рэйд²; 2) бак¹ – бак²; 3) лава¹ – лава²; 4) соль¹ – соль²; 5) бор¹ – бор²; 6) пас¹ – пас².

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 3.

	Фразеалагізмы-словазлучэнні	Фразеалагізмы-спалучэнні слоў	Фразеалагізмы-сказы
Дзейнік	шэрая гадзіна		
Выказнік		на яць	няма цаны
Дапаўненне	залатыя горы		
Азначэнне			
Акалічнасць		як на далоні	як мокрае гарыць

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 4.

Слова, якое пачынаецца на спа-	Граматычная памета	Лексічнае значэнне слова
спагада	-ы, ДМ -дзе, ж.	спачуванне каму-небудзь, маральная падтрымка; літасць да каго-небудзь
спагеці	мн., нескл.	выраб з пшанічнай мукі ў выглядзе доўгіх саломінак, якія адварваюцца цалкам
спадар	-а, мн. -ы, -оў, м.	форма афіцыйнага ветлівага звароту да асобы ў беларусаў
спадніца	-ы, мн. -ы, -ніц, ж.	жаночае адзенне ад пояса ўніз
спадцішка	прысл.	скрытна, непрыкметна

спадчына	-ы, ж.	маёмасць, якая пасля смерці яе ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць; з’явы культурнага жыцця, побыту, унаследаваныя ад мінулых эпох
спадылба	прысл.	з-пад нахмураных броваў
спазма	-ы, мн. -ы, -аў, ж.	сутарга, сутаргавае скарачэнне мышцаў
спакуса	-ы, мн. -ы, -кус, ж.	тое, што вельмі вабіць чалавека
спалох	-у, м.	раптоўнае адчуванне страху
спарынг	-у, м.	трэніровачны бой баксёраў перад спаборніцтвам; вольны бой
спарыш	-а, мн. -ы, -оў, м.	два спараныя прадметы (каласы, плады і пад.); два гліняныя гаршчочкі, злучаныя агульнай ручкай

Каментарый. За кожны правільны адказ – 0,5 бала.

Заданне 5.

1.		самы (найбольш / найменш) ціхі
	больш (менш) ціхі	найцішэйшы
	цішэйшы	
ціхі		
2.		самы (найбольш / найменш) дрэнны
	больш (менш) дрэнны	найгоршы
	горшы	
дрэнны		
3.		самы (найбольш / найменш) знакаміты
	больш (менш) знакаміты	–
	–	
знакаміты		

Каментарый. За кожны правільны адказ (правільна запоўненую клетачку) – 0,5 бала.

Заданне 6. 1. Не дакранацца рукамі да твару. 2. Як мага часцей мыць рукі, прычым рабіць гэта трэба на працягу 40–60 секунд (-ндаў). 3. Выкарыстоўваць антысептыкі. Пры куплі (набыцці) дадзеных сродкаў важна звяртаць увагу на склад (састаў). Рэкамендаваная канцэнтрацыя – 80% этанолу, 1,45% гліцэрыну, 0,125% перакісу вадароду. 4. Неабходна насіць маску. Гэты выраб прызначаны для хворых людзей, а таксама для тых, хто іх даглядае. Мяняць маску трэба кожныя 2-3 гадзіны.

Каментарый. За кожную маўленчую, граматычную, арфаграфічную і іншую памылку ад максімальнай адзнакі (6 балаў) адымаецца 0,5 бала.

Заданне 7.

№	Сказ	Двухсастаўны / аднасастаўны	Развіты / неразвіты	Ускладнены / няўскладнены
1	Бясконцая снежная пустыня	аднасастаўны	развіты	няўскладнены

2	Дарогі за-снежаныя	двухсастаўны	неразвіты	няўскладнены
3	Прыцягальнае снегам, стаяць прыгажуні-елачкі	двухсастаўны	развіты	ускладнены
4	Прыйдзі, зімачка! – прыклад сказа, які адпавядае зададзеным характарыстыкам	аднасастаўны	неразвіты	ускладнены

Каментарый. За кожную правільную характарыстыку сказаў №№ 1–3 па 0,5 бала (усяго 4,5 бала). За сказ № 4, які адпавядае ўказаным характарыстыкам, 1,5 бала.

Заданне 8. А) 4-стопны дактыль; Б) 4-стопны амфібрахій; В) 4-стопны ямб; Г) 5-стопны ямб; Д) 3-стопны амфібрахій; Е) 3-стопны анапест.

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 9.

Няправільныя сцверджанні.

А-3. Правільнае сцверджанне: *Ідэя твора: асуджэнне духоўнага адчужэння дарослых дзяцей ад бацькоўскага дому.*

Б-1. Правільнае сцверджанне: *Уладзімір Караткевіч.*

В-2. Правільнае сцверджанне: *апавяданне.*

Г-3. Правільнае сцверджанне: *Гэта вольналюбівая і здольная настаяць за сябе і за сваё каханне дзяўчына.*

Правільныя адказы ў заданнях А, Г прыкладныя. *Правільнымі трэба лічыць тыя адказы, якія па сутнасці блізкія да прыведзеных тут.*

Каментарый. За кожную правільна вызначаную пазіцыю – 0,5 бала, за кожнае правільнае выпраўленне – 1 бал.

Заданне 10. Гэта твор паэма “Магіла льва” Янкі Купалы.

Каментарый. За правільна вызначаны твор – 1,5 бала, за правільна вызначанага аўтара – 1,5 бала, за кожны слоган – 1,5 бала. Пры ацэнцы ідэй (слоганаў) трэба ўлічваць іх эфектыўнасць (0,5 бала), крэатыўнасць (0,5 бала), адрасаванасць (0,5 бала).

Крытэрыі эфектыўнасці: сцісласць, запамінальнасць, адпаведнасць мэтам рэкламы, заклікальны (але не агрэсіўны!) характар, эстэтычнасць.

Крытэрыі крэатыўнасці: арыгінальнасць, стварэнне прынцыпова новай ідэі, якая адхіляецца ад традыцыйных або агульнапрынятых схем мыслення.

Крытэрыі адрасаванасці: скіраванасць на мэтавую аўдыторыю, уменне фармуляваць думкі словамі таго, каму адрасаваны слоган.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Новыя тэхналогіі

Вольга БАРАЗДОВА,
метадыст вышэйшай катэгорыі
цэнтра інфармацыйных тэхналогій Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі,
Кацярына КАЗАКОВА,
метадыст цэнтра інфармацыйных тэхналогій Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі

АДУКАЦЫЙНЫ ПРАЕКТ “ПОБЫТ І ТРАДЫЦЫІ БЕЛАРУСАЎ”

МАГЧЫМАСЦІ ЛІЧБАВАГА АДУКАЦЫЙНАГА СТОРЫТЭЛІНГУ

Лічбавы адукацыйны сторытэлінг – метаэлектроннай камунікацыі, заснаваны на арганізацыі мультымедычнага кантэнта вакол адной гісторыі. Актуальнасць тэхналогіі абумоўлена ростам цікавасці сучаснага грамадства да зручнага і даступнага карыстання мультымедычнымі інфармацыйнымі прадуктамі.

Названая тэхналогія шырока выкарыстоўваецца ў сістэме адукацыі і становіцца часткай адукацыйнага працэсу, бо не толькі валодае высокім дыдактычным патэнцыялам, але і з’яўляецца эфектыўным інструментам у арсенале сучаснага педагога, спрыяючы вырашэнню задач: павышэнне матывацыі навучэнцаў да вывучэння прадмета; развіццё маўленчых уменняў і ўніверсальных навучальных навыкаў; эфектыўнае выкарыстанне вуснай і пісьмовай камунікацыі; развіццё творчага і крытычнага мыслення; удасканаленне ІКТ-кампетэнтнасці; развіццё ўменняў стварэння праектнай дзейнасці і інш.

Лічбавы сторытэлінг можа быць створаны з выкарыстаннем аўдыявізуальных, анімацыйных матэрыялаў на аснове розных тэхналагічных рашэнняў: маляванае відэа, у аснове якога ляжыць анімацыйны прыём – глядач назірае, як рука ўмоўнага мастака малюе стылізаваныя выявы; аніміраваны сторытэлінг, што ўключае стварэнне і агучванне відэароліка, усе візуальныя элементы якога знаходзяцца ў руху; коміксы і раскадроўкі; прэзентацыі; відэаамантаж; вэб-старонка з мультымедычным кантэнтам і інш.

Магчымасці лічбавага адукацыйнага сторытэлінгу рэалізаваны супрацоўнікамі цэнтра інфармацыйных тэхналогій Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі ў адукацыйным праекце “Побит і традыцыі беларусаў” [↙](#).

Мэта праекта: стварэнне лічбавага адукацыйнага сторытэлінгу пра побыт і традыцыі бе-

ларусаў, арыентаванага на пашырэнне кругагляду навучэнцаў.

Задачы праекта: пашырэнне ведаў навучэнцаў пра побыт і традыцыі беларускага народа; абуджэнне цікавасці да вывучэння набыткаў матэрыяльнай і духоўнай спадчыны беларусаў; узбагачэнне слоўнікавага запаса і развіццё агульнай моўнай культуры; выхаванне патрыятызму, нацыянальнай свядомасці, любові да Бацькаўшчыны.

Змест праекта. Праз выкарыстанне лічбавага адукацыйнага сторытэлінгу, які прадугледжвае расказванне гісторыі героям, з дапамогай сучасных інфармацыйных тэхналогій праект наглядна дэманструе прадметы гаспадарчага і хатняга ўжытку, дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, традыцыйнае адзенне беларусаў, дазваляе ўбачыць і зразумець адметнасць і непаўторнасць нацыянальнай культурна-духоўнай спадчыны.

Тэмы гісторыі разнастайныя. Гэта і вясковая хата з прадметамі паўсядзённага ўжытку, і сялянскі падворак са свойскімі жывёламі і прыладамі працы, і беларускія стравы, і нацыянальнае адзенне, і народныя святы.

Героём, які апавядае сваю гісторыю, у праекце абраны бусел – птушка-сімвал Беларусі. Белы бусел карыстаецца асаблівай павагай у беларусаў. Яму будавалі аснову для гнязда – буслянкі, яго лічылі ахоўнікам жылля ад Перуна, узорам суладнага сямейнага жыцця, вешчуном вясны. Бусел лунае над Беларуссю, бачыць яе прыгожыя краявіды, жыве побач з сялянскімі хатамі. Таму можа многа паведаміць цікавага слухачам.

Гісторыя 1. Сялянская хата і прадметы паўсядзённага ўжытку беларусаў.

– Добры дзень! Я – бусел! Мяне лічаць сімвалам Беларусі. А саму краіну нярэдка называюць зямлёю пад белымі крыламі.

Над Белай Руссю –
Белы бусел
Ладуе спраўнае гняздо.
А гэта значыць,
Белай Русі
Жыць нібы поўны песень дом.

Існуе павер’е, што буслы ахоўваюць жыллё чалавека ад няшчасця, а там, дзе гняздзіцца бусел, людзі жывуць шчасліва. Звычайна я будую свае гнёзды-буслянікі побач з хатамі на старых слупах або дрэвах, а бывае, што і на даху хаты.

– А вось і *хата* – жылы сялянскі будынак! Паглядзіце, якая яна прыгожая!

Прыветна вокны пазіраюць,
Нібыта ў госці запрашаюць.
Цудоўны выгляд хата мае.
Цікава... Што ж нас тут чакае?

Сцены ў ёй з баравой сасны. Толькі на падруб – ніжняе бервяно ў зрубе – ідзе дуб. Моцны, цвёрды, як камень, ён надзейна трымае на сабе ўвесь цяжар хаты.

На *падмурак* (фундамент) кладуцца ніжнія вянцы зруба, каб яны не падгнівалі ад вільгаці. Робяць яго з бетону або камянёў. А некалі амаль кожная хата мела *прызбу* – земляны насып.

Страха (па-іншаму яе называюць *дах*) – верхняя частка хаты, якая засцерагае ад дажджу і снегу, крытая саломаю і чаротам. Чарот – гэта такая травяністая расліна з доўгім сцяблом, да трох метраў, якая звычайна расце на балоце. Цяпер *дах* пакрываюць шыферам або чарапіцаю. На даху заўсёды ёсць *комін* – труба для адводу дыму з печы.

Паглядзіце, якія прыгожыя *вокны* ў хаце – праёмы ў сценах для святла і паветра, з *аканіцамі* – дашчанымі створкамі, якімі закрываюцца знадворку вокны. Праходзьце! *Дзверы* адчыненыя.

Праз невялікую *веранду* – адкрытую або зашклёную тэрасу ўздоўж сцяны – заходзім у *сенцы*, такі халодны гаспадарчы пакой. У куце стаяць *жорны* – ручны млын з двух гладка абчасаных круглых камянёў, з дапамогай якіх пераціраюць зерне на муку. Другі кут у сенцах займае *камора* – халодная кладоўка, дзе захоўваюцца запасы ежы, а таксама розныя гаспадарчыя рэчы.

Праходзьце, калі ласка, у жылы пакой! Тут цёпла і ўтульна і ёсць усё, што трэба сялянскай сям’і: печ, палок, дзіцячая калыска, стол і лавы, а таксама прылады хатняга ўжытку.

Сялянскую хату нельга ўявіць без печы. Яна займае пачэснае месца, бо ў ёй пяклі хлеб, што-дзённа гатавалі ежу, на ёй спалі, сушылі вопратку, абутак, ад яе было цёпла ў хаце. Да печы раней ставіліся як да жывой істоты.

Каб запаліць у печы, трэба *дровы* – распілаваныя і паколатыя дрэвы, пасечаныя галіны. У куце каля печы знаходзіцца *качарэжнік* – месца, дзе стаяць *чапяла* (спецыяльна загнутая на канцы ла-

патачка з ручкай для захоплвання гарчай патэльні-скаварады), *вілкі* (доўгая палка з двума металічнымі паўкруглымі рагамі на канцы, пры дапамозе якой ставяць у печ і вымаюць з яе гаршкі, чыгункі), *качарга* (тоўсты жалезны прут, сагнуты на канцы, для перамяшвання дроў у печы, выграбання попелу).

Кут каля печы яшчэ называлі “бабін кут”. Тут на паліцах стаіць *посуд*: *гліняныя міскі, талеркі, кубкі, збаны і гарлачы*. Гарлач і збан падобныя як браты, толькі збан мае ручку і носік-дзюбку, каб малако лёгка, роўным струменьчыкам лілося ў міску ці ў кубак, а гарлач без ручкі і носіка зверху. Тут жа знаходзіцца драўляныя *ведры, маслабойкі* для збівання масла, *даёнкі*, у якія гаспадыня даіла малако.

Гатуюць ежу ў печы ў *чыгунках* або гліняных гаршчочках. Галоўная страва для беларусаў – хлеб. Недарма кажуць: “Хлеб – усяму галава”. Хлебам-соллю вітаюць дарагіх гасцей. “Хлеб ды соль!” – кажуць гаспадарам, калі застануць іх за ядою. “Просім за стол, – запрашаюць за стол госця. – Паспытайце нашага хлеба!..” Цеста на хлеб замешвалі ў *дзяжы* – шырокай бочачцы, звужанай кверху, з накрыўкай-вечкам, чакалі, каб яно падышло, і на драўлянай *лапаце* саджалі ў печ.

Стол звычайна стаіць на самым пачэсным месцы, у супрацьлеглым ад печы куце пад *абразамі* з выявамі святых. Гэтае месца называюць *покуць* або “чырвоны кут” – куточак храма ў хаце, заўсёды прыгожа ўбраны. На абразы гаспадыня вешае ўзорныя *ручнікі*. Засцілаюць стол тканым ільняным *абрусам*, або яшчэ яго называюць *настольнікам*.

Уздоўж сцен пад вокнамі стаяць доўгія, шырокія *лавы*. Часам яны маюць спінку – простую, з дошак, ці аздобленую разьбою. Калі сям’я вялікая і не хапае ложкаў, то слалі спаць на лавах. Невялікая лаўка, на двух-трох чалавек, называецца ўслон.

На вокнах – вышытыя *фіранкі* – занавескі з тонкага матэрыялу або карунак.

Ложкі (доўгая рама з ножкамі і дзвюма спінкамі, на якую кладуцца матрац і пасцель) у хаце стаяць каля глухой сцяны, далей ад вокнаў і дзвярэй, каб было цяплей спаць дажджлівай восенню і марознаю зімою. Самаробныя *ложкі* пакрываюць калярова-ўзорнымі *посцілкамі*, якія гаспадыні ткалі на *кроснах* (ручным ткацкім станку). На сцяне каля ложкаў вісяць тканыя ці маляваныя *дыва-*

Сімвалам ↴ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

ны, яны не толькі ўпрыгожваюць, але і ўцяпляюць сцены. На падлозе пасцелены тканяныя *палавікі* – вузкія доўгія дыванкі з грубай тканіны, іх яшчэ называюць дарожкамі. Звычайна яны паласатыя, рознакаляровыя. Дзіцячая *калыска* (невялікая плеченая з лазы або драўляная люлька) падвешваецца да столі паміж печку і ложкам, каб можна было калыхаць дзіця і яно хутчэй засынала.

– А зараз пакажу вам прыгожы *куфар*. Ведаеце, што гэта? Цяпер куфраў амаль не вырабляюць. Іх замянілі сучасныя *шафы* і *камоды*. *Куфар* – гэта вялікая драўляная скрыня з накрывкаю. Рабілі куфры з дошак, на кароткіх падстаўках-ножках. Па баках прыраблялі ручкі, каб лягчэй было пераносіць з месца на месца. У драўляным размаляваным куфры захоўвалі адзенне: *кашулі*, *порткі*, *пінжакі*, *паясы*, *спадніцы*, *фартухі*, а таксама тканяныя вышытыя ручнікі, бялізну, палатно і многа чаго іншага.

Ільняныя тканіны, з якіх вырабляліся кашулі, фартухі, галаўныя ўборы, не фарбаваліся. Бела палатно аздаблялі арнаментам, які рабілі натыканнем ці вышыўкай. У старажытнасці чырвоны колер сімвалізаваў жыццё, а нанесены з дапамогай арнаменту на каўнер, рукавы, ніз кашулі служыў засцерагальным знакам – абярэгам.

Штаны (порткі) былі аднатонныя: шэрыя, карычневыя, сінія. Іх шылі з дамацканага палатна або сукна ў залежнасці ад пары года. Самай маляўнічай часткай мужчынскага касцюма быў рознакаляровы пояс.

Усё рабілі сваімі рукамі, пачынаючы ад саматканай тканіны да ўзораў вышыўкі. Не, такіх абноў у краме не купіш: у іх – душа таленавітых народных майстрых.

Таму ў кожнай хаце былі прыстасаванні для прадзення: *прасніца* або *калаўрот*, пры дапамозе іх з ільняной кудзелі або авечай воўны ра-

білі ніткі, і самаробны ткацкі станок – *кросны*, на якім з нітак ткалі палатно. Беларусы казалі: “Хата кроснамі багата!”

Я люблю гэту хату,
І падвор’е, і сад,
Дзе і сонца багата,
Дзе я кожнаму рад!

Дзякую, што завіталі да мяне ў госці. Прыходзьце яшчэ. Я раскажу вам многа цікавага!

Вынік праекта. Лічбавы адукацыйны сторытэлінг у даступнай форме знаёміць навучэнцаў з гісторыка-культурнай спадчынай беларусаў, наглядна дэманструе інфармацыю.

Пры стварэнні праекта выкарыстана праграмае забеспячэнне: MS Power Point, Blender 6.0, ZBrush, Ashampoo. Для нагляднай дэманстрацыі кантэнтнага блоку “Сялянская хата і прадметы паўсядзённага ўжытку беларусаў” створана інтэрактыўная карта на аснове экспазіцыі Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. Пры націсканні на лупу на карце прадмет павялічваецца, і адначасова ідзе гукавое суправаджэнне-апісанне.

Матэрыялы праекта могуць быць выкарыстаны як фрагменты ўрокаў літаратурнага чытання, беларускай мовы, прадметаў “Чалавек і свет”, “Мая Радзіма – Беларусь” пры вывучэнні адпаведных тэм, а таксама на факультатывных занятках, у пазакласнай дзейнасці і ва ўмовах дыстанцыйнага навучання.

Спіс літаратуры

1. Казакова, Е. В. Сочини свою историю / Е. В. Казакова // Минская школа сегодня. – 2020. – № 5. – С. 37–40.
2. Маляўка, М. Сядзіба, або Хата з матчынай душою: абразкі, вершы / М. Маляўка. – Мінск: Юнацтва, 2002. – 143 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Судніка, М. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2005.

У дапамогу педагогу

Наталля ІВАНОВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 г. Быхава

“БЕЛАРУСКІЯ ЖАНЧЫНЫ – НЕЎМІРУЧАЯ КРАСА!..”

ЛІТАРАТУРНАЯ ГАСЦЁЎНЯ (X–XI КЛАСЫ)

Мэты: абагульніць і сістэматызаваць веды пра жыццёвы і творчы шлях Я. Коласа, М. Танка, Н. Гілевіча; спрыяць усведамленню сямейных каштоўнасцей; удасканалваць навыкі выразнага чытання; выхоўваць цікавасць да беларускай літаратуры.

Абсталяванне: сямейныя фотаздымкі пісьменнікаў, выстава кніг – зборнікаў вершаў, мультымедыяная прэзентацыя, аўдыязапісы.

ХОД МЭРАПРЫЕМСТВА

I. Арганізацыйны пачатак.

Сімвалам ↓ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнамлення,
спасылкі па qr-кодзе.

калі і не чакаеш гэтага, або імкліва, бурна, ярка, з першага позірку. Ніхто не можа падказаць, калі яно прыйдзе, сапраўднае гэта пачуццё ці проста захапленне, як доўга яно затрымаецца. Яго не зблытаеш ні з чым.

Каханне робіць чалавека шчаслівым. Але гэтае пачуццё вельмі крохкае. Яно баіцца чужога погляду, грубага слова, рэзкага руху. Трэба ўмець зберагчы яго, умець выражаць пачуцці. Умець гаварыць пра каханне. Каханне – гэта паэзія, паэзія адносін, думак, слоў...

• **Выразнае чытанне верша** “Прыходзь, прыходзь жа раніцою...” П. Броўкі (на памяць; вучань).

II. Асноўная частка.

Настаўнік. Часта даводзіцца чуць: “У яго / яе было столькі блізкіх знаёмых...”, “Яна была замужам тройчы...”, “Ён жаніўся п разоў...”. Гэтыя і падобныя выразы падаюцца як штосьці, чым можна ганарыцца. А ганарыцца трэба тым, што змаглі пранесці пачуцці праз гады, праз выпрабаванні. Пранесці, не растраціць, быць вернымі...

• **Выразнае чытанне верша** “Я спытаў чалавека...” М. Танка (на памяць; вучань).

Настаўнік. Давайце ў пісьменнікаў вучыцца, як трэба жыць, тварыць, хакаць.

Марыя Каменская і Якуб Колас

Музычны фон. Паведамленне суправаджаецца прэзентацыяй.

Кожны паэт па-свойму піша пра каханне. З будучай жонкай, Марыяй Каменскай, Якуб Колас пазнаёміўся на настаўніцкіх курсах у Пінску. “Мілы друг мой”, “мая зорка”, “мая добрая дружачка”, “мая святыня” – так называў Якуб Колас жонку, жанчыну свайго жыцця, якая была для яго ўсім: каханай, сябрам, паплечніцай.

Вось што ўспамінае праўнучка Якуба Коласа: «Па-сапраўднаму ён [Колас] хакаў толькі адну жанчыну, сваю жонку. У 1952 г. у лісце да знаёмай сям’і Якуба Коласа Н. Загурскай-Паддубнай паэт пісаў: “Марыя Дзмітрыеўна, мая

нябожыца жонка, была самым лепшым другом маім. Такія жанчыны, як яна, пападаюцца не часцей, як адна на 10 000 жанчын...” [1]. Марыя Дзмітрыеўна ўзяла на сябе ўсе клопаты па хатняй гаспадарцы, каб стварыць мужу спрыяльныя ўмовы для творчай працы, нарадзіла Коласу трох сыноў – Данілу, Юрыя і Міхася.

• **Выразнае чытанне верша** “Дзяўчыне” Я. Коласа (на памяць; вучань).

Лёс разлучыў закаханых 21 мая 1945 г., калі пасля доўгай хваробы Марыі Дзмітрыеўны не стала. Паэт больш не браў шлюб, праз усё жыццё пранёс вернасць каханай.

Я хачу аб табе
З кім хоць слоўка сказаць,
Сэрца гора, туту
І сумненні прагнаць.

Але толькі ж няма,
З кім мне сум падзяліць,
І я мушу адзін
Перажыць, перабыць.

Настаўнік. Сумная і захапляльная гісторыя. Магчыма, вы скажаце, што такая вернасць была прыкметай часу, а сёння іншыя ідэалы. Не. Вернасць таму, каго абралі, каму абяцалі заўсёды быць разам “і ў горы, і ў радасці”, – ці залежыць гэта ад часу?

Любоў Асаевіч і Максім Танк

Музычны фон. Паведамленне суправаджаецца прэзентацыяй.

Вельмі важнае месца ў жыцці Максіма Танка займала сям’я, нягледзячы на тое, што ён шмат і плённа пісаў, быў акадэмікам Акадэміі навук БССР, працаваў галоўным рэдактарам часопіса “Польмя”, з 1966 да 1990 г. узначальваў Саюз пісьменнікаў БССР, выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета СССР, быў членам Савецкага камітэта абароны міру. Пры гэтым ён быў вельмі сціплым чалавекам. Вось што ўспамінае пра Максіма Танка яго сын: “А запомніўся ён такім, ведаецца, сапраўдным сем’янінам. Для яго самым галоўным была сям’я, жонка, дзеці, хата. Клопат пра сям’ю ў яго быў проста паталагічным. Нехта захварэў, нават на нешта нязначнае, напрыклад, на ангіну, дык ён ужо ходзіць, пытаецца пра тэмпературу, звоніць урачам, знаёмым. Ён да гэтага амаль хваравіта адносіўся – не дай бог, каб штосьці здарылася ў сям’і. Вось гэта найперш яго характарызавала” [2].

Яўген Іванавіч (сапраўднае імя паэта) праз усё жыццё пранёс каханне да жонкі Любові Андрэеўны. Называў яе ласкава Любаша ці проста Лю. Менавіта яна стала музай паэта, першым слухачом і першым крытыкам яго твораў.

Пазнаёміліся Яўген Іванавіч і Любоў Андрэеўна ў Вільні ў сярэдзіне трыццаціх мінулага стагоддзя. Максім Яўгенавіч (сын) успамінае: “На той час у Вільні жыла сям’я маці, але бацькі паходжанне мелі беларускае, сваімі каранямі былі з нарачанскага краю. Апынуўшыся ў Вільні, мой бацька спыніўся ў іх як у землякоў... Іхняя маладосць была бурная і прыгожая. Былі... у ёй арышт, турма, явачныя кватэры, адной з якіх і была хата маёй бабулі. Прыгажосць часу надавала змаганне за лепшы лад жыцця, за высокія ідэалы, якія мроіліся ў будучыні. Увогуле, тады шмат марылі, верылі, спадзяваліся – на гэтым трымалася і жыццё, і каханне. У мяне заўсёды было адчуванне, што ў тых гадах бацькі зачэрпнулі прыгаршчы нейкага святла і пранеслі яго праз усё жыццё, асвятляючы ім кожны крок, уяўляючы сябе адным непарушным цэлым” [2].

Максім Танк таксама стараўся дапамагчы Любові Андрэеўне, падтрымаць, у час шматлікіх паездак сумаваў па ёй і дзеціх. Звернемся да ўспамінаў сына паэта: «Рыбу ён прыносіў маці, як толькі на патэльню класці. Звычайна пачысціць яе, памые, парэжа... Гаварыў, звяртаючыся да маці: “У цябе і так многа работы...”» [2].

Гатоў я ўсё жыццё аддаць табе,
Нічога не пакінуўшы сабе:
Ні крошкі хлеба, ні крупінкі солі,
Ні сну, ні шчасця, ні людской патолі,
Ні песні, што пранесла маладосць, –
Каб толькі ты была такой, як ёсць.

Яўген Іванавіч і Любоў Андрэеўна нарадзіліся ў адзін год – 1912. Разам прайшлі па жыцці, усе іспыты вытрымалі поплец і пайшлі з жыцця таксама ў адзін год. Любові Андрэеўны не стала 17 сакавіка, а Яўгена Іванавіча праз некалькі месяцаў – 7 жніўня 1995 г. Паміж імі была дамова: прах таго, каго першым не стане, пакладуць у магілу да другога, калі прыйдзе і яго час. Так і зрабілі. Урну з прахам жонкі паэт трымаў дома... Пахавалі Максіма Танка на радзіме. Але і пасля смерці яны засталіся разам. Па просьбе паэта на магіле няма помніка, толькі два крыжы, як сімвал кахання і вернасці.

• **Выразнае чытанне верша** “Бег да цябе праз буран і імжу...” Г. Бураўкіна (на памяць; вучань).

Ніна Кавалёва і Ніл Гілевіч

Музычны фон. Паведамленне суправаджаецца прэзентацыяй.

Ніл Гілевіч – народны паэт Беларусі, перакладчык, навуковец. Па словах Ніла Сымонавіча, дасягненнямі ён быў абавязаны жонцы. З Нінай Ніл пазнаёміўся ў 1951 г. на першым курсе ўніверсітэта. І з таго часу яны больш амаль не расставаліся. Заўсёды побач, нават у сваёй самаадданай любові да роднай Беларусі, да беларускай мовы. Ніна Іва-

наўна выкладала ў БДУ. Мовазнаўца і першая памочніца паэта. Менавіта ёй паэт паказваў толькі што напісаны верш, раіўся, прыслухоўваўся. Ніна Іванаўна была не толькі жонкай, але і сяброўкай, паплечніцай.

Не стала Ніны Іванаўны Гілевіч у 2003 г. Паэт цяжка перажываў страту. Каханай ён прысвяціў кнігу ўспамінаў “Добры анёл беларускасці” (2007).

Ніл Сымонавіч пісаў: “Беларусь, беларуская мова, сям’я... Тры святыні, якім Ніна Іванаўна пакланялася, пра якія нязводна думала, якія самаахварна да канца абараняла. Зрэшты, Беларусь і беларуская мова – было для яе адно і тое ж, паасобку адно і другое для яе не існавала. Яна не проста разумела, а ўсёй істотай сваёй, іначай сказаць, кожнай кропелькай крыві адчувала, што родная мова – гэта і ёсць Беларусь. Гэта быў яе адзін асвечаны Богам культ – культ роднага слова. А другім быў культ сям’і, які гэтаксама бачыўся ёй толькі ў арэоле святасці” [3].

Сто гадоў ты прагнуў гэтай стрэчы,
Сто гадоў чакаў ты гэтых воч,
Знаючы, што прыйдзе гэты вечар,
Верачы, што будзе гэта ноч!

Сто гадоў ты смяг без гэтых вуснаў,
Сто гадоў чарсцвеў без гэтых рук...
Што ж цяпер так горка ты ўсміхнуўся,
Уявіў стагоддзе новых мук?

III. Заключэнне.

Настаўнік. Няма паэта, які не пісаў бы пра каханне, і кожны з іх варты, каб узгадалі менавіта яго гісторыю. Пра каханне можна гаварыць бясконца. Яно выток жыцця на зямлі.

• **Выразнае чытанне верша** “Пахне чабор...” П. Броўкі (на памяць; вучань).

Настаўнік. За гісторыю чалавецтва пра каханне напісана вялікая колькасць вершаў. Мы ўзгадалі творы Якуба Коласа, Максіма Танка, Ніла Гілевіча, Петруся Броўкі, Генадзя Бураўкіна... Чытайце вершы, знайдзіце свайго паэта, спрабуйце пісаць самі. Гаварыце пра каханне прыгожымі словамі. Беражыце яго.

• **Выразнае чытанне верша** “Ты пакліч мяне. Пазаві...” Я. Янішчыц (на памяць; вучань).

Спіс літаратуры

1. Свірко, І. Музы дзядзькі Якуба [Электронны рэсурс] / І. Свірко. – Рэжым доступу: <https://www.sb.by/articles/muzy-dzyadzki-yakuba.html>. – Дата доступу: 27.05.2021.
2. Прайсці праз вернасць... : Сям’я [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://svatki.myadel.edu.by/be/main.aspx?guid=2111>. – Дата доступу: 17.05.2021.
3. Гілевіч, Н. Добры анёл беларускасці [Электронны рэсурс] / Н. Гілевіч. – Рэжым доступу: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/90499-n-l-g-lev-ch-dobry-anyol-belaruskasc-shtryh-da-partreta-n-ny-vana-ny-g-lev-ch.html>. – Дата доступу: 12.06.2021.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Навуковыя паведамленні

Аляксей КРЫВАЛАП,
кандыдат культуралогіі

МЕДЫЯПІСЬМЕННАСЦЬ ЯК ЭЛЕМЕНТ ПАБУДОВЫ КУЛЬТУРЫ ДАВЕРУ

УДК 004.55; 008

Артыкул прысвечаны медыяпісьменнасці ў кантэксце трансфармацыі культуры інфармацыйнага грамадства. Разглядаюцца шырокараспаўсюджаныя падыходы медыяпедагогікі і спецыфічныя спробы культуралагічнага тлумачэння зместу канцэпцыі медыяпісьменнасці. Значнасць даверу як сацыяльна-культурнага феномена вывучаецца праз прызму тэарэтычных напрацовак П. Штомпкі. Асобна аналізуецца супрацьпастаўленне імкнення да пабудовы культуры даверу і культуры цынізму.

Ключавыя словы: *культура даверу, медыяпісьменнасць, ідэнтычнасць, спажыванне.*

The article focuses on the existence of several levels of study and understanding of media literacy in the context of the transformation of the information society culture. Both widespread measures of media pedagogy and specific attempts of cultural explanation of the content of the concept of media literacy are considered. The article uses the theoretical developments of P. Sztompka in relation to the importance of trust as a socio-cultural phenomenon. The juxtaposition of the desire to build a culture of trust and a culture of cynicism is considered separately.

Гэты артыкул – спроба патлумачыць праблемы з разуменнем і вывучэннем медыяпісьменнасці. З аднаго боку медыяпісьменнасць разглядаецца як магчымасць навучыцца рацыянальна і крытычна ставіцца да любой інфармацыі, якую мы атрымліваем праз медыя. А з другога – навучанне медыяпісьменнасці рызыкуе ператварыцца ў варыянт гульні “Веру – не веру”, толькі з дапамогай пошукаў фэйкаў, верыфікацый і ўсімі магчымасцямі мультымедыйнага спажывання. Канцэпцыя медыяпісьменнасці дазваляе інакш убачыць і зразумець маштаб праблем, звязаных з фэйкамі і маніпуляцыямі ў медыя. Першы ўзровень абмяжоўваецца маніпуляцыямі і банальным падманам аўдыторыі. Разам з тым існуюць больш істотныя праблемы, звязаныя з даверам, дакладней, з разбурэннем культуры даверу.

Мэта артыкула – паказаць наяўнасць некалькіх узроўняў для вывучэння і разумення медыяпісьменнасці ў кантэксце трансфармацыі культуры інфармацыйнага грамадства, а таксама прадэманстраваць залежнасць узроўню даверу ў грамадстве ад наяўнасці кампетэнцый у сферы медыяпісьменнасці.

Акрамя навыкаў пошуку інфармацыі не менш важнай з’яўляецца і наша здольнасць ацаніць яе якасць, значнасць і прыдатнасць для далейшага выкарыстання. Верагодна, гэтыя здольнасці можна аб’яднаць у межах адной кампетэнцыі – медыяпісьменнасць (медыяграмацкасць). Нас цікаваць істотныя сэнсавыя адрозненні, якія

ўкладаюцца ў такія простыя (на першы погляд) тэрмін, як медыяпісьменнасць.

Існуе шэраг педагагічных падыходаў да выкладання медыяпісьменнасці, шматлікія дапаможнікі для выкладчыкаў і настаўнікаў, парады, як працаваць з вучнямі і студэнтамі. Моладзь вучыцца выкарыстоўваць новыя сродкі камунікацыі і розныя спецыялісты дапамагаюць ёй зрабіць гэта максімальна эфектыўна. Часам гэта можа быць ускосным вынікам. Напрыклад, навучаем інфарматыцы, а паралельна з гэтым фарміруем кампетэнцыі ў пытаннях медыяпісьменнасці [2]. Кожнае выкарыстанне інтэрнэт-тэхналогій можа разглядацца як шлях да павышэння ўзроўню медыяпісьменнасці [1]. Аднак, на вялікі жаль, праблема даверу тут практычна не разглядаецца. Напэўна, самым актыўна цытаваным (паводле Google Scholar) рускамоўным выданнем стала “Медыяадукацыя і медыяпісьменнасць” [7], дзе слова *давер* увогуле не сустракаецца. Безумоўна, гэта цікавы і карысны дапаможнік для вышэйшай школы, які закранае шмат педагагічных аспектаў, але ігнаруе сувязь паміж медыяпісьменнасцю і даверам у грамадстве. Зборнік артыкулаў “Як развіваць медыяпісьменнасць студэнтаў і выкладчыкаў універсітэта” [3] аналізуе магчымасці ўключэння элементаў медыяпедагогікі ў працэс навучання. Пры гэтым наяўнасць даверу тут не праблематызуецца і не выступае ў якасці абавязковага элемента паспяховага павышэння ўзроўню медыяпісьменнасці. Тым не менш нельга сказаць, што пытанне даверу татальна ігнаруецца, у выданні

“Медыяадукацыя ў школе: фарміраванне медыя-граматнасці вучняў” [6] давер прысутнічае і яго значнасць падкрэсліваецца. Ён выступае як адзін з істотных элементаў, што ўплывае на стасункі аўдыторыі са зместам медыя, калі абмяркоўваюцца пытанні: ці магчыма давяраць інфармацыі; з чаго ствараецца давер да тэксту ў медыя? Але захаванне ці пабудова даверу не з’яўляецца мэтай – гэта ўсё той жа педагогічны падыход да праблемы выкарыстання медыя ў час навучання.

Варта патлумачыць, чаму неабходна ўключыць разгляд пытання даверу ў кантэкст медыяпісьменнасці. Фэйкавыя навіны – гэта не праблема, якая паўстала сёння. Хлусня, плёткі, дэзынфармацыя суправаджаюць чалавецтва ад моманту з’яўлення мовы. Аднак на новы ўзровень праблема фэйкавых навін выйшла ў апошнія дзесяць гадоў, калі словы *постпраўда* і *альтэрнатыўныя факты* сталі шырока выкарыстоўвацца ў медыя і фармальна не з’яўляліся відавочнай хлуснёй.

Кожны актыўны спажывец медыя паступова і незаўважна для самога сябе стварае ўтульную “інфармацыйную бурбалку” [12] для ўласнага існавання. Мы самі ствараем фільтры, што абараняюць нас ад інфармацыі, якая нам не прыемная ці з якой мы не згодны. З аднаго боку, персаніфікаваны пошук у Google ці Yandex паказвае найбольш рэлевантныя для нас вынікі, а з іншага – імкнецца не выклікаць у нас адмоўныя эмоцыі, таму частка важнай інфармацыі можа прайсці міма нас. Калі мы шукаем дастаўку піцы, то відавочна, што нас цікавіць пэўны рэгіён. Нас не будуць цікавіць падобныя сэрвісы ў Аўстраліі, калі мы шукаем, як замовіць піцу ў Мазыры або Паставах. Персаніфікацыя вынікаў пошуку – гэта частка працэсу стварэння інфармацыйнай бурбалкі вакол сябе, нават больш – гэта ізаляцыя з дапамогай інфармацыі [10]. Машынам застаецца толькі зафіксаваць усе нашы анлайн-актыўнасці (гісторыя пошуку, месцазнаходжанне, лайкі і расшарванні і г. д.) і на падставе атрыманых дадзеных стварыць прафайл карыстальніка, што апісвае нашы алгарытмы спажывання, якія можна разглядаць як алгарытмічную ідэнтычнасць [4].

Каб выйсці ў публічную прастору, нам не трэба нічога, акрамя фізічнай магчымасці хадзіць, а віртуальная прысутнасць патрабуе ўключэння ў “культуру далучанасці” [11]. Нам па вызначэнні неабходны пэўныя тэхнічныя сродкі і рэсурсы, каб быць анлайн. Калі мы залагінены ў сацыяльных сетках, то інфармацыя пра нашы дзеянні трансфармуецца ў тавар, які можна канвертаваць у грошы. Зразумела, каб пазбегнуць праблем з парушэннем прыватнасці, кампаніі імкнуцца стварыць профіль, які пазбаўлены персанальнай інфармацыі. Аднак гэта слабае сучаснае, бо не дапамагае застацца ананімным анлайн. Калі мы давяраем прыватныя звест-

кі буйным карпарацыям, то спадзяёмся, што яны не пакрыўдзяць карыстальнікаў. Але Facebook ці Google трансфармуюць нашы ўяўленні пра давер як феномен культуры.

З аднаго боку, медыяпісьменнасць – гэта крытычнае мысленне падчас спажывання медыя, а з іншага – практыка пабудовы даверу паміж удзельнікамі падчас камунікацыі. Разуменне медыяпісьменнасці як практыкі пошуку і выкрыцця фэйкаў у навінах часам можа падмяніць мэты пошуку. Чаму неабходна змагацца з фэйкамі? Фэйкі, ці наўмысныя маніпуляцыі зместам інфармацыйных паведамленняў, маюць перад сабой адну мэту – разбураць даверу як сацыяльна-культурнай практыкі. Без даверу немагчыма станюцца развіццё грамадства і культуры. Медыя фактычна гандлююць даверам сваёй аўдыторыі, спрабуючы знайсці баланс, каб не страціць давер да сябе з боку аўдыторыі і застацца цікавымі для рэкламадаўцаў.

Звышзадача медыяпісьменнасці – абараніць грамадства ад перамогі культуры цыннізму, а таксама захаваць давер як сацыяльна-культурны феномен. Калі “давер з’яўляецца адной з цывілізацыйных кампетэнцый. Ён уяўляе з сябе перадумову палітычнага ўдзелу, прадпрымальнасці, гатоўнасці да выкарыстання новых тэхналогій” [8, с. 61]. Ці магчыма навучыцца даверу? Хутчэй не, але магчыма засвоіць практыку даверу, і яна немагчыма без памяці. Уласнай памяці, а не гісторыі інтэрнэт-пошуку.

Калі сайт ці крыніца інфармацыі сістэматычна ўводзіць у зман, то ці мусім мы выдаткоўваць на яе ўласны давер і час? Медыя як сацыяльна-культурныя інстытуцыі павінны арыентавацца на доўгатэрміновыя стасункі з аўдыторыяй і імкнуцца да пабудовы даверу. Не хуткі поспех праз сенсацыйныя загаловкі і жаўтаваты змест, а трывалыя працяглыя стасункі. На вялікі жаль, новыя медыя не заўсёды могуць прапанаваць нешта падобнае. На занятках па медыяпісьменнасці неабходна імкнуцца навучыць не толькі шукаць і разбіраць фэйкі ці хлусню ў медыя, а выбудоўваць практыку даверу з іншымі людзьмі і крыніцамі інфармацыі. Гэта тое, што можа быць названа культурай працы з крыніцамі і інфармацыяй, разуменне значнасці рэпутацыі і гісторыі выдання.

Калі ў стасунках траціцца давер, то адначасова страчваецца агульны сэнс ва ўсім, што адбываецца вакол гэтых стасункаў. Працэс сацыяльнага станаўлення ў культуры магчымы, калі мы давяраем сацыяльным структурам, агентамі якіх з’яўляемся самі. «Рэальна грамадства ўспрымаецца не толькі як кааліцыя інтарэсаў, але і як маральная супольнасць... што прадугледжвае асаблівае стаўленне да іншых, якія вызначаюцца намі як “мы”» [8, с. 44]. Магчымасць пабудаваць

устойлівую супольнасць патрабуе трох элементаў: давер, лаяльнасць і салідарнасць. Гэта справядліва і ў дачыненні да ўзаемадзеяння з медыя. “Нарматыўная віртуальнасць” [5] можа быць новай нормай, калі з аднаго боку неабходна быць анлайн 24/7, а з другога – імкнуцца да захавання прыватнай прасторы, пазбаўленай магчымасці інтэрвенцыі. Але новыя нормы традыцыйна супярэчаць папярэднім. У гэтым кантэксце цікава адзначыць спробы П. Штомпкі асэнсаваць місію сацыялогіі ў посткамуністычных грамадствах, дзе зруйнаваны давер да ранейшых сацыяльных інстытутаў “рэальнага сацыялізму” [9, с. 309–311], а да новых сацыяльных утварэнняў ён яшчэ не паспеў скласціся. Пры гэтым медыя разглядаюцца як чацвёртая галіна ўлады, якой таксама неабходны давер грамадства.

Медыяпісьменнасць звязана з даверам непасрэдным чынам. Як прыклад, возьмем прагноз надвор’я. У інтэрнэце магчыма знайсці безліч прагнозаў, і першапачаткова ў нас няма аніякіх падстаў, каб ім не давяраць. Але што будзе, калі прагноз, якому мы паверылі, не спраўдзіцца? Ці будзем мы працягваць карыстацца гэтай інфармацыйнай крыніцай альбо паспрабуем знайсці іншую? Калі мы не крытычна ўспрымаем інфармацыю, калі ў нас няма навыкаў крытычнага мыслення, то мы і падобных пытанняў не будзем задаваць. Ёсць прагноз, а тое, што ён не адпавядае рэчаіснасці – гэта праблема не прагнозу, а рэчаіснасці. Давер – гэта працяглая праца і ўзаемадзеянне праз выкарыстанне культурных аб’ектаў, “выступае значным, хоць і схаваным, вымярэннем культурнага капіталу” [8, с. 60].

Імкненне да стварэння культуры даверу, а не культуры цыннізму дазваляе па-іншаму паглядзець на ролю медыяпісьменнасці ў грамадстве. “Культура даверу з’яўляецца сістэмай правільных нормаў і каштоўнасцей, якія рэгулююць праяўленне даверу і спраўджанне чаканняў, а таксама ўзаемнасць даверу, карацей, – правіл, якія тычацца даверу і надзейнасці” [8, с. 244]. Відавочныя цяжкасці, з якімі сутыкаецца новае пакаленне спажываюць медыя. Пра самаўпэўненасць падлеткаў даўно і шмат напісана, але ў рэальнасці яны маюць праблемы нават з бяспечным выкарыстаннем электроннай пошты і захаваннем прыватнасці падчас камунікацыі ў мэсэнджарах. Магчыма, будзе карысна перагледзець змест і задачы адукацыі ў сферы выкарыстання медыя. Перш за ўсё ў тым, каб навучыць фармуляваць пытанні, а не шукаць гатовыя адказы на іх у інтэрнэце. Што мы ведаем без Google? А здольнасць сфармуляваць пытанне больш складанае за: “Ok, Google, дзе кавярня?” – мае ўсе шансы стаць у будучыні доказам здольнасці суб’екта да індывідуальнага і самастойнага мыслення.

Такім чынам, праблематызацыя даверу як крытычна значнай кампетэнцыі медыяпісьменнасці можа быць прыдатная для выкарыстання ў межах культуралогіі для разумення і тлумачэння глыбінных трансфармацый у сферы спажывання прадукцыі медыякультуры. Катэгорыя даверу дазваляе патлумачыць працэсы не толькі на ўзроўні сацыяльных груп, але і ў межах культуралагічнага падыходу да медыяпісьменнасці. Практыка ўзаемадзеяння індывідаў з медыя можа разглядацца як частка працэсу пабудовы культуры даверу ва ўмовах нарматыўнай віртуальнасці і алгарытмічнасці спажывання. Давер праяўляецца ў практычнай дзейнасці і можа папярэднічаць рацыянальнасці, асабліва ў пытаннях культуры. Адсутнасць або недастатковы ўзровень медыяпісьменнасці можна разглядаць як адно з наступстваў лічбавай няроўнасці. Культура даверу, у сваю чаргу, фарміруецца на аснове дзеянняў асобных індывідаў, сістэматычны характар дзеянняў якіх сведчыць пра ўтварэнне сталай практыкі, а практыка спажывання медыя набывае татальны характар.

Спіс літаратуры

1. **Голикова-Пошка, Е. В.** Медиаобразование как способ повышения медиаграмотности (на примере белорусского интернет-контента) / Е. В. Голикова-Пошка // Питание мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі : [зборнік артыкулаў] / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. – 2019. – Вып. 26. – С. 100–105.
2. **Жилинская, Т. С.** Медиаграмотность студентов культурологических специальностей: пути формирования и диагностика в процессе обучения информатике / Т. С. Жилинская // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2011. – № 15. – С. 121–125.
3. **Как развивать медиаграмотность студента и преподавателя университета:** стратегии и техники : сб. ст. Вып. 10 / редкол.: Д. И. Губаревич (отв. ред.) [и др.] ; под общ. ред. В. В. Самохвала. – Минск : БГУ, 2017. – 200 с.
4. **Крывалап, А. Д.** Алгарытмічная культура і спажыванне медыя / А. Д. Крывалап // Искусство и культура. – 2018. – № 2. – С. 85–88.
5. **Крывалап, А. Д.** Нарматыўная віртуальнасць як складнік працэсу інкультурацыі / А. Д. Крывалап // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е. – 2017. – № 7. – С. 184–187.
6. **Медыяадукацыя ў школе:** фарміраванне медыяграмотнасці вучняў : дапам. для наст. / М. І. Запрудскі, А. А. Палейка, А. У. Радзевіч, Т. П. Мацкевіч [і інш.]. – Мінск, 2016. – 336 с.
7. **Федоров, А.** Медиаобразование и медиаграмотность / А. Федоров. – Таганрог : Кучма, 2004. – 340 с.
8. **Штомпка, П.** Доверие – основа общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2012. – 440 с.
9. **Штомпка, П.** Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
10. **Couldry, N.** The Mediated Construction of Reality / N. Couldry, A. Hepp. – Cambridge : Polity Press, 2016. – 290 p.
11. **Dijk van, J.** The culture of Connectivity. A critical History of Social Media / J. van Dijk. – New York : Oxford University Press, 2013. – 228 p.
12. **Pariser, E.** The filter bubble: how the new personalized web is changing what we read and how we think / E. Pariser. – New York : Penguin Books, 2012. – 304 p.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25 сакавіка 2021 г.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук

КІТАЙСКІЯ ЛЕГЕНДЫ І ПАДАННІ ПРА ЧАЙ

Гісторыя чаю бярэ пачатак у глыбіні тысячагоддзяў старажытнакітайскай цывілізацыі. У “Трактаце пра чай”, першым даследаванні пра гэты напой, напісаным паэтам Лу Юй у VIII ст., гаворыцца, што цудоўныя ўласцівасці чайнага лісця адкрыў легендарны продак кітайцаў Шэнь Нун*. У яго нібыта быў празрысты живот, таму можна было назіраць за страваваннем. Гэтую цудоўную ўласцівасць Шэнь Нун выкарыстаў, каб дапамагчы людзям лячыць хваробы. Ён таксама паспрабаваў на смак сто розных раслін у пошуках лекавых. Адна расліна была горкай, але дапамагала выводзіць шкодныя рэчывы з арганізма. Пазней яе сталі называць зялёным чаем.

У правінцыі Сычуань ужо 3000–4000 гадоў таму кітайцы штодня пілі чай. Гэта час старажытнага царства Чу. Пасля аб’яднання Кітая імператарам Цынь Шыхуанам чай распаўсюдзіўся і ў іншых раёнах. На поўначы чай сталі піць у V ст., потым пра яго даведаліся на паўночным захадзе і ў Тыбеце.

Кітайскія даследчыкі лічаць, што гісторыя чаю дзеліцца на некалькі этапаў. Першы – ад Шэнь Нуна да Чунь Цю. Тады чайнае лісце выкарыстоўвалася ў асноўным у рэлігійных абрадах. Другі этап – ад позняга перыяду Чунь Цю да пачатку Заходняй Хань. У гэты час чайнае лісце сталі ўжываць у ежу. Падчас трэцяга этапу, ад пачатку да сярэдзіны Заходняй Хань, інтэнсіўна пачалі вывучацца карысныя ўласцівасці чайнага лісця. У перыяд позняга царства Заходняй Хань да перыяду Трохцарства чай сталі падаваць пры двары імператара ў якасці напою. Потым, у перыяд ад Заходняй Цзінь да эпохі Суй і Тан, чай распаўсюдзіўся ва ўсіх рэгіёнах Кітая.

Існуюць розныя легенды пра паходжанне чаю. Паводле адной з іх, нейкі кітайскі манах даў зарок аддавацца малітвам без сну і адпачынку, але аднойчы сон усё ж адолеў яго. Калі манах прачнуўся, то страшэнна раззлаваўся на сябе і адрэзаў павекі, каб яго вочы ніколі больш не заплюшчваліся. Павекі, кінутыя на зямлю, прараслі. Так з’явіліся чайныя кусты. З іх лісця пачалі гатаваць напой, які даваў бадзёрасць і адганяў сон.

Яшчэ адна легенда апавядае пра старажытнага імператара Ян Дзі, які жыў каля 4000 гадоў

таму. Ён таксама збіраў лекавыя травы, але аднойчы атруціўся і лёг паміраць пад чайным кустом. Сок з лісця гэтага куста трапіў імператару ў рот, і Ян Дзі быў выратаваны.

Ёсць і такое цікавае паданне: у старажытныя часы пастухі звярнулі ўвагу на тое, што жывёлы, якія елі лісце з чайнага куста, рабіліся больш жвавымі і бадзёрымі. Пастухі вырашылі паспытаць напой з гэтага лісця. Выявілася, што ён не толькі падбадзёрвае, але яшчэ і смачны, і карысны.

Пра карысць чаю для здароўя апавядае легенда аб паходжанні гатунку лунцзін (‘драконаў калодзеж’). Імператар Цян Лун аб’язджаў свае ўладанні і паспытаў у манахаў чай з лісця, сабранага з 18 кустоў гатунку лунцзін. Напой імператару вельмі спадабаўся, і манахі падарылі яму найлепшае лісце. Калі Цян Лун вярнуўся дадому, то даведаўся, што яго маці захварэла. Ён адразу ж загадаў заварыць прывезенае чайнае лісце і паіць хворую. Маці штодня піла гэты чай і неўзабаве ачуняла. Імператар быў вельмі рады і прысвоіў тым васямнаццаці чайным кустам статус імператарскіх.

У наступнай легендзе таксама ідзе гаворка пра чай лунцзін. Даўным-даўно высока ў гарах існавала невялікая вёсачка пад назвай Драконаў калодзеж. Было ў ёй з дзясятка дамоў, раскіданых па горных схілах. На далёкіх гарах сяляне вырошчвалі бамбук, а на блізкіх – злакі. Людзі працавалі ад відна да цямна, але сытымі ніколі не былі. На самым краі вёскі стаяла вельмі бедная, з саламянай страхой хаціна, дзе жыла адзінокая бабуля. Яна была вельмі старая, і яе сіл ледзь хапала на тое, каб даглядаць у двары дзясятка чайных кустоў. Кусцікі былі такія ж старыя, як сама гаспадыня, і яна збірала з іх раз на год зусім няшмат грубых цёмна-зялёных лісточкаў. Бабуля была вельмі добрай, кожны дзень заварвала чай і ставіла яго каля дзвярэй сваёй хаткі, каб аднавяскоўцы, што спускаліся з гор пасля працы, маглі здаволіць смагу.

Аднойчы ўсе ў вёсцы рыхтаваліся сустракаць Новы год. У бабулі ж засталася толькі некалькі чайных лісцікаў, але яна вырашыла не мяняць звычаю і зноў заварыла чай. Раптам у дзверы пастукаў запарушаны снегам стары. Бабуля гасцінна прапанавала перачакаць густы снегапад у яе. Стары спытаўся, чаму яна гатуе толькі чай. Жанчына адказала, што яна занадта бедная і ёй няма чаго прынесці ў ахвяру продкам, затое яна кожны дзень заварвае

* *Китайская культура*. – Пекин, 2004. – С. 186. – *Далей цытаваны падаюцца на гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.*

чай для аднавяскоўцаў. Паслухаўшы яе, незнаёмец нечакана засмяяўся і сказаў, што дзіўна скардзіцца на беднасць, калі ў двары схаваны скарб. Бабуля выйшла на двор, агледзелася і нічога не ўбачыла, акрамя старой лавы і трэснутаі каменнай ступкі, у якую збірала смецце. Незнаёмы, які выйшаў услед за гаспадыняй, паказаў пальцам на ступку і сказаў, што гэта і ёсць яе багацце.

Бабуля падумала, што незнаёмы пажартаваў, і сказала, што той можа забраць гэтую ступку, калі яна яму так падабаецца. Стары адказаў, што не можа ўзяць гэтую ступку дарма, але можа яе купіць. Жанчына пагадзілася, і незнаёмы пайшоў паклікаць людзей, каб яны дапамаглі яму аднесці гэтую ступку. Тым часам бабуля вырашыла, што нядобра прадаваць такую брудную рэч. Яна вытрасла са ступкі смецце і закапала яго пад чайнымі кустамі. Потым наліла ў ступку вады, вымыла яе, а ваду выліла пад тыя самыя кусты. Ubачыўшы вымытую ступку, незнаёмы закрычаў: “Што ты нарабіла? Куды дзелася багацце?” Бабуля спалохалася і ціхенька сказала, што яна проста вымыла ступку, а смецце закапала пад чайныя кусты. Незнаёмы патлумачыў ёй, што тое смецце ў ступцы і было самым сапраўдным багаццем. А цяпер яно перайшло ў чайныя кусты. Стары махнуў рукой і пайшоў.

Калі ж надышла вясна, нечакана ўсе чайныя кусты ў двары пакрыліся мноствам смарагдавых лісточкаў. Чайнае лісце было незвычайна пяшчотным, сакавітым і духмяным. Усе аднавяскоўцы сталі прасіць у бабулі атожылікі гэтых кустоў. З таго часу замест бамбукавых у тых гарах пачалі закладаць чайныя плантацыі. Шмат гадоў з лісця гэтых плантацый робяць чай з незвычайным смакам і водарам, які называецца “драконаў калодзеж”. І сёння названы гагунак лічыцца адным з найлепшых у Кітаі (с. 197–201).

У паданні пра чай пад назвай “белая півоня” апавядаецца, як адзін бедны юнак змог вылечыць сваю маці. Маці і сын, з’ехаўшы са сталіцы, шукалі месца для жылля. Яны пасяліліся ля возера, дзе квітнелі цудоўныя кусты белых півоняў (цікава, што і ў гэтай легендзе зноў называецца лічба 18). Раптам маці цяжка захварэла, ёй не дапамагалі ніякія лекі. Адночы сыну прысніўся стары, які сказаў, што хлопец павінен вылавіць з возера карпа і згатаваць для маці суп, а таксама заварыць свежы чай. Юнак вылавіў карпа, але нідзе не знайшоў чайных кустоў, таму горка заплакаў. Тут з неба палілося яркае святло, а 18 кустоў белых півоняў ператварыліся ў чайныя кусты з белымі аксамітнымі лістамі. Маці ачуняла, а хлопец да канца жыцця даглядаў тыя чайныя кусты.

Існуе прыгожая легенда пра паходжанне чаю “язмінавая жамчужына”. У адной вёсцы каля горада Фучжоу жылі бедныя сіроты, брат і сяст-

ра. Дзень і ноч яны шчыравалі, каб хоць неяк пракарміцца. Брат дапамагаў сялянам, працаваў у полі. Сястра, умелая майстрыха, прала ніткі, рабіла розныя рэчы на продаж. Рэчы былі вельмі прыгожыя, бо дзяўчына фарбавала ніткі ў разнастайныя колеры, атрымліваючы фарбы з кветак. Адночы ў сезон дажджоў, працуючы пад ледзяным ліўнем, брат моцна захварэў. Яму рабілася ўсё горш і горш. Дзяўчына вельмі хацела вылечыць брата. Яна амаль не спала, бо давялося працаваць яшчэ больш.

Адночы яна панесла свае вырабы на продаж старой жанчыне, вельмі шанаванай у горадзе. Тая жанчына расказала дзяўчыне пра магутнага дракона – заступніка гэтага горада, які зможа ёй дапамагчы. Дзяўчына выправілася высокая ў горы шукаць таго дракона. Яна доўга ішла, знясілеўшы ад холаду і доўгіх пошукаў. І вось адночы зайшла ў пячору, дзе было цёпла і суха. У цэнтры пячоры яна ўбачыла вельмі прыгожага дракона. У яго на шыі былі каралі з жамчужын дзіўнай прыгажосці, ад якіх зыходзіла цяпло і святло. Дзяўчына расказала пра сваю бяду. Дракон выслухаў яе і паляцеў, але пакінуў пасярод пячоры адну жамчужыну. Дзяўчына пасадзіла яе ў зямлю. Вельмі хутка з’явіліся першыя парасткі. Дзяўчына клапаціліва даглядала расліну, робячы ўсё так, як сказаў дракон. Сабраўшы першыя лісточкі, высушыла іх разам з кветкамі язіну і скруціла ў маленькія шарыкі, падобныя на жамчужныя каралі дракона. Вярнуўшыся дадому, дзяўчына кожны дзень заварвала лекавы напой, паіла ім хворага брата, і той хутка ачуняў.

Як бачым, у многіх легендах падкрэсліваюцца менавіта гаючыя ўласцівасці чаю.

У Кітаі ёсць пісьмовыя дакументы, у якіх гаворыцца пра чай і чайныя дрэвы, а не кусты. Аказваецца, памер расліны залежыць ад таго месца, дзе яна расце. Чым бліжэй да экватара, тым чайныя дрэвы большыя, а чым далей на поўнач, тым іх памер меншы. Даследаванні навукоўцаў-біяхімікаў пацвярджаюць, што менавіта кітайскі чай валодае самымі карыснымі ўласцівасцямі і перасягае ўсе астатнія па смакавых якасцях. Якраз у Кітаі піццё гэтага напою ператварылася ў чайную культуру, менавіта там узнікла так званая чайная цырымонія, замацавалася традыцыя піць чай у асаблівых чайных павільёнах; пачалі праводзіцца публічныя чайныя спаборніцтвы і, як ужо згадалася, у VIII ст. быў напісаны трактат пра чай, які выпрацаваў пэўныя чайныя каноны.

Існуе дзесяць чайных забарон. Не дапускаецца піць чай на пусты страўнік, нельга піць вельмі гарачы, вельмі халодны, вельмі моцны чай. Нельга доўга або па некалькі разоў яго заварваць, нель-

га піць чай перад ежай, адразу пасля ежы, нельга запіваць ім лекі і ўжываць учарашні чай. У Старажытным Кітаі па стаўленні чалавека да чаю меркавалі пра ступень яго разумовага развіцця і выхавання. Лічылі, што піццё чаю набліжае чалавека да прыроды, дапамагае выйсці за межы абывацельскага падыходу да жыцця, дае магчымасць пранікнуцца высокімі інтарэсамі.

Вельмі важная вада, якая выкарыстоўваецца для заварвання. Яна ўплывае і на смак, і на карысныя ўласцівасці напою. У трактаце “Пра чай” гаворыцца, што “найлепшая вада для чаю – горная, рачная – пасярэдзіне, а калодзежная – найгоршая” (с. 193). На заварванне чаю звычайна ішла прыродная вада рознага паходжання: крынічная (горная), з ручаёў і рэк, азёрная, калодзежная, дажджавая і снеговая. Лічыцца, чым глыбей залягае водны пласт, тым менш ён мае прымешак, тым лепшая якасць вады. Дажджавая вада найлепшая восенню, калі неба высокае, паветра свежае і халаднаватае і амаль няма пылу. Жорсткасць вады таксама ўплывае на якасць. Жорсткай лічыцца вада з высокім утрыманнем кальцыю і магнію. З мінералізаванай вады чай нясмачны і не карысны. Мяккай лічыцца вада дажджавая і снеговая. Жорсткасць крынічнай і рачной вады ліквідуецца гатаваннем. Падземная вада часта бывае жорсткай. Што тычыцца водаправоднай вады, то яе якасць залежыць ад крыніцы і метадаў ачысткі.

Існуюць тры стадыі кіпення вады. У старажытных кітайскіх трактатах першая з іх называецца “рыбіна вока”, калі ўтвораны каля бакавых сценак посуду бурбалкі падымаюцца ўверх. Другая стадыя – масавае ўзнікненне бурбалак, якія хутка падымаюцца да паверхні. У канцы другой стадыі вада ад іх нібы бялее. Гэтая стадыя называецца “белы ключ” і працягваецца вельмі нядоўга. Якраз гэты момант неабходна не прапусціць, бо далей кіпенне вады пераходзіць у трэцюю стадыю, калі на паверхні лопаюцца вялікія бурбалкі і вада бурліць. Апошняя стадыя лічыцца непрыдатнай для заварвання. Неабходны кіпень другой, радзей першай стадыі кіпення. Ваду нельга даліваць і гатаваць некалькі разоў. Чай вельмі адчувальны да ўласцівасцяў вады і рэагуе нават на самыя нязначныя адхіленні. У Кітаі ў правілах заварвання, калі кажуць пра знакаміды гатункі чаю, то называюць і менавіта тую ваду, з якой ён лепш за ўсё спалучаецца.

Таксама вельмі важны посуд для заварвання. Найлепшымі лічацца керамічныя заварнікі. Керамічнай сталіцай Кітая называюць невялікі горад Ісін у правінцыі Цзянсу. Адтуль паходзяць вырабы з каляровых глін. Сценкі заварніка порыстыя, і калі ў ім доўга заварваць чай, то яго водар захаваецца і праявіцца пры наліванні ту-

ды простаі вады. Менавіта ісінскія чайнікі па-клалі пачатак звычайу заварваць чай у заварніку. Раней такія пасудзіны (яны называліся “ху”) лічыліся прыдатнымі толькі для разлівання віна, а чай заварвалі адразу ў піялах.

Чай вырабляюць з маладых і далікатных лістоў чайнага дрэва. Ключавы момант працэсу апрацоўкі – ферментацыя, калі зялёнае лісце набывае чырвона-карычневую афарбоўку. Чым больш працягваецца ферментацыя, тым цяжнейшы робіцца колер чайнага лісця, змяняецца і смак – ад кветкавага да фруктовага або соладавага. Чай, які не прайшоў ферментацыю, называюць зялёным (люйча), ён вылучаецца смарагдавым або жоўта-зялёным колерам, а пах яго падобны на пах свежай гародніны (напрыклад, ужо вядомы нам лунцзін). Ферментаваны чай у Кітаі называюць чырвоным (хунча). У нас ён больш вядомы як чорны (напрыклад, знакаміды гатунак ціхун). Моцна ферментаваны чай пуэр мае цёмна-кававы колер, своеасаблівы смак і водар. Ёсць таксама паўферментаваны ўлунскія гатункі, яны арганічна спалучаюць у сабе вартасці зялёнага і чорнага чаю.

Падчас кітайскай чайнай цырымоніі прапануецца арыгінальны спосаб дэгустацыі (гунфуча). Трэба трымаць у руках два кубачкі: адзін – для водару, другі – для смаку. Цікава, што кітайская чайная цырымонія пачынаецца са знаёмства з напоём. Чай трэба доўга разглядаць, любавання скручанымі лісточкамі, удыхаць водар. Наогул чайная цырымонія – складанае і шматплановае дзейства, якое рэалізуецца перш за ўсё праз пэўныя рытуалы. Прытрымліванне рытуалу патрабуе не толькі адпаведнага абсталявання і абстаноўкі, але і пэўнага душэўнага настрою. Напрыклад, вельмі важна пазбавіцца ад усіх старонніх пахаў. Таму, хто праводзіць чайную цырымонію, трэба вымыць рукі і лепш абысціся без парфумы, бо менавіта з водару пачынаецца знаёмства. Кожны ўдзельнік і госць цырымоніі двойчы ўдыхае водар і двойчы выдыхае ў чайніцу, бо чай таксама павінен пазнаёміцца з гасцем. Калі ўдыхаеш водар, трэба пастарацца дыхаць як мага глыбей, каб пах пранікаў да самага нізу лёгкіх – таму ўсе ўдзельнікі чайнай цырымоніі сядзяць прама. Усе навакольныя прадметы павінны быць прыемныя для вачэй, а слых павінна цешыць пяшчотная музыка. Усё вакол павінна быць гарманічным. Вельмі важная асоба вядоўцы. Ён вельмі тонка адчувае атмасферу, створаную чаем, і сам яе рэгулюе. У кожнага майстра гунфуча сваё ўменне, свае прыёмы. У Кітаі кажуць, што чай стварае атмасферу, а майстар яе шліфуе.

Кітайская культура не толькі падарыла свету чай як выдатны гаючы напоў, але і ператварыла яго ў адзін з кампанентаў пошуку гармоніі чалавека з навакольным светам.

Лі ДЗІН,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў

ЗАХАВАННЕ НАЦЫЯНАЛЬнай СВОЕАСАБЛІВАСЦІ КІТАЙСКАЙ ДРАМАТЫЧНАЙ СЦЭНЫ

УДК 792.2(510)

У пачатку XXI ст. кітайскі драматычны тэатр уступіў у новы этап развіцця, прайшоўшы векавы шлях трансфармацый. У артыкуле закранаецца актуальнае пытанне захавання і абароны дасягненняў і нацыянальных рыс кітайскага драматычнага мастацтва ў кантэксце глабалізацыі сусветнай культурнай прасторы. Далейшае якаснае развіццё сучаснага кітайскага драматычнага тэатра цесна звязана з праблемай захавання яго нацыянальнай адметнасці і ідэнтычнасці. Для гэтага ў XXI ст. неабходна канцэнтраванне намаганняў па інтэграванні досведу традыцыйнага кітайскага тэатра ў творчую практыку сучаснага драматычнага спектакля, павышэнні культурнай і гістарычнай дасведчанасці моладзі, паляпшэнні ўзроўню падрыхтоўкі прафесійных тэатральных кадраў.

Ключавыя словы: *сучасны драматычны тэатр Кітая, хуацзюй, нацыянальная своеасаблівасць, захаванне культурнай спадчыны, рэфармаванне тэатра.*

Chinese drama theater entered a new stage of development by the beginning of the 21st century, having gone through a century-long path of transformations. The article touches upon the topical issue of preserving and protecting the achievements and national features of Chinese dramatic scene art in the context of the globalization of the world cultural space. The further qualitative development of modern Chinese drama theater is closely related to the problem of preserving its national originality and identity. To preserve the national uniqueness in the 21st century, it is necessary to concentrate efforts to integrate the experience of traditional Chinese theater into the creative practice of a modern drama performance, to increase the cultural and historical awareness of young people, and to improve the level of training of professional theater staff.

Да пачатку XXI ст. тэатральная сцэна Кітая ператварылася ў кангламерат шматстайных у жанрава-семантычным сэнсе з'яў рознага генезісу. Жанравая шматслойнасць перашкаджае ўніфікацыі тэатральнай культуры і дае магчымасці суіснаванню традыцыйных і сучасных відаў тэатра. У сістэме кітайскай тэатральнай культуры прадстаўлена вялікая колькасць жанраў, якія ўзаемадапаўняюць адзін аднаго і непасрэдна ўплываюць на эстэтычнае ўспрыманне і акцёрскае выкананне. У сучасных драматычных спектаклях нярэдка выпадакі выкарыстання элементаў традыцыйных кітайскіх опер, рэгіянальных сцэнічных элементаў.

У прасторы XXI ст. кітайскі драматычны тэатр набыў шэраг асаблівасцяў творчага развіцця, назапасіў шырокі сцэнічны досвед. Як і любы працэс у развіцці, драматычны тэатр не статычны і мае патрэбу ў рэфармаванні адпаведна змене тэндэнцый і патрабаванняў да тэатральнага мастацтва. На шляху да мадэрнізацыі драматычнай сцэны і далучэння да сусветнай тэатральнай культуры Кітай спрабуе захаваць назапашаны больш за сто гадоў досвед. Да пачатку XXI ст. драматычны тэатр Кітая плённа асвоіў мастацкія прынцыпы драмы заходняга ўзору. Пры гэтым творчая адаптацыя рэжысуры, афармлення спектакляў, акцёрскага майстэрства і спосабаў сцэнічнага існавання заходняга тэатральнага мастацтва і драматургіі праходзіла метадам спроб і памылак, потым назапашаны станоўчы досвед трансляваўся будучым пакаленням дзеячаў тэатра. За перыяд інтэгравання досведу сусветнай драматычнай сцэны ў рэаліі Кітая перад дзеячамі кітайскага тэатра паўставалі няпростыя пытанні:

як захаваць нацыянальную адметнасць культуры пры засваенні традыцый і навацый заходняга мастацтва драмы і як на фоне глабальнай культурнай узаемазвязанасці не страціць нацыянальную самабытнасць. Пошук адказаў на такія пытанні абумоўлівае актуальнасць артыкула, мэта якога – аналіз праблемы захавання нацыянальнай своеасаблівасці сучаснага кітайскага драматычнага тэатра ў кантэксце глабалізацыі сусветнай культурнай прасторы.

З'яўленне ў Кітаі драматычнага тэатра на мяжы XIX–XX стст. спалучана з пэўнымі цяжкасцямі. Доўгія стагоддзі традыцыйны тэатр быў сродкам культурна-эстэтычнага выхавання народа, павышэння агульнай пісьменнасці насельніцтва, якое не заўсёды мела магчымасць атрымаць нават базавую адукацыю. Да канца XIX ст. традыцыйны тэатр пачаў страчваць пазіцыі лідара як галоўная крыніца асветы і адукацыйна-культурнага вольнага часу. У гэты перыяд краіна мела патрэбу ў рэфармаванні тэатральных традыцый і знаходзілася ў пошуках новых форм мастацкага выказвання і інтэлектуальнай асветы. У тэатральным асяроддзі шырокі ўплыў набыла ідэя звароту да еўрапейскага драматычнага тэатра і ўкаранення яго дасягненняў у рэаліі Кітая. “Новая драма” атрымала назву *хуацзюй* ‘гутарковая драма’. Аўтарства тэрміна прыпісваюць драматургу Хун Шэню (1894–1955). Драматычныя спектаклі хуацзюй сталі асаблівым жанрам кітайскага тэатральнага мастацтва XX ст., дзе асноўным элементам выступалі дыялогі персанажаў. У 1906 г. у Шанхаі было арганізавана таварыства першай кітайскай драматычнай тэатральнай трупы “Вясновая вярба”. З мэтай вывучэння, засва-

ення і наступнага навучання прынцыпам еўрапейскага драматычнага тэатра маладых акцёраў у рамках дзейнасці гэтай трупы былі адчыненыя тэатральныя студыі.

У першыя гады ХХ ст. тэатральная супольнасць краіны сутыкнулася з неабходнасцю адказу на пытанне, якім чынам зрабіць новы від драматычнага мастацтва – хуацзюй – больш даступным для шырокага кола насельніцтва Кітая. Праблема закраналася ў даследчых працах драматурга Сян Пэйляна (1905–1959), які крытычна ацэньваў патэнцыял новай драмы ў прасторы Кітая і прапанаваў некалькі ўласных ідэй адносна надання нацыянальнага характару драматычнаму тэатру. У 1928 г. выйшла яго кніга “Аналіз і крытыка кітайскай драмы” [6], дзе Сян Пэйлян аналізуе развіццё драматычнага тэатра ў Кітаі 1920-х гг. і разважае пра ролю такіх драматургаў і крытыкаў, як Чэнь Дабэй, Ху Шы, Дзін Сілінь, у працэсе яго нацыянальнай адаптацыі. За год да выдання працы Сян Пэйляна выйшла кніга “Нацыянальны тэатральны рух” Юй Шан’юаня, дзе былі аформлены пастулаты слупоў кітайскай тэатральнай крытычнай думкі, ініцыятараў руху *гоцзюй юньдун* (нацыянальны тэатральны рух), сярод іх сам Юй Шан’юань, а таксама Сюн Фусі, Чжан Цзячжу, Чжаа Тайцюань, Вэнь Ідо. Правучыўшыся за мяжой, гэтыя тэатральныя дзеячы абмяркоўвалі рэформу кітайскага тэатра і здольнасць хуацзюй вывесці кітайскае тэатральнае мастацтва на новы ўзровень. Інтэлектуальная эліта краіны выступала з кампрамісных пазіцый і пагаджалася з неабходнасцю мадэрнізацыі традыцыйнага тэатра, але ўсё ж заклікала да захавання нацыянальных мастацкіх традыцый. Існавалі і вельмі катэгарычныя пазіцыі. Ідэолаг, філосаф Ху Шы выступаў за поўную мадэрнізацыю традыцыйнага тэатра на еўрапейскі ўзор, то-бок за яго трансфармацыю ў гутарковую драму.

Тэарэтыкі тэатра бачылі развіццё новай драмы ў Кітаі ў двух напрамках: 1) захаваць асновы драматычнага тэатра заходняга ўзору для таго, каб кітайскі глядач мог поўнасцю адчуць стыль заходняга мастацтва; 2) у працэсе інтэрпрэтацыі заходняй драмы інтэграваць яе ў кітайскую нацыянальную сістэму тэатральнага мастацтва [5, с. 44]. У Кітаі мастацтва драмы развівалася па абодвух згаданых кірунках. У шматвяковай спадчыне заходняга драматычнага тэатра тэксты п’ес звычайна заставаліся нязменнымі, а з прычыны развіцця тэатральнага мастацтва ў гістарычнай параджы перажывалі змены асноўныя кампаненты спектакляў: сцэнаграфія, спосабы акцёрскага існавання, з фарміраваннем рэжысуры – варыятыўнасць інтэрпрэтацыі. У драматычным тэатры пастаўленая паводле сцэнарыя акцёрская ігра і дыялогавае ўзаемадзеянне акцёраў выкон-

ваюць сэнсаўтваральную функцыю, а ў традыцыйным кітайскім тэатры акцёрскае выкананне можа не мець рэплік і не залежыць ад распісанага сцэнарыя дзеянняў [7, с. 174].

Дацэнт Цэнтральнай акадэміі драмы Сунь Фэй пераканальна паказвае, што працэс надання нацыянальнага характару драматычнаму тэатру пачаўся адразу з моманту яго з’яўлення ў Кітаі. У доказ ён прыводзіць словы прафесара Сюй Сячжуня: “Больш чым стагадовая гісторыя развіцця кітайскай драмы сфарміравала ўстойлівае імкненне да захавання традыцыйных характарыстык гісторыі і культуры нашай краіны. Іншымі словамі, гэта перыяд бесперапыннай барацьбы за захаванне нацыянальнай самабытнасці кітайскай культуры перад сустрэчай твар у твар з павевамі сусветнай культуры і мастацтва, перад прамым запазычаннем традыцый і з’яў культур іншых народаў. Калі з’явілася кітайская драма, гэта была замежная форма мастацтва. <...> Нацыянальны характар кітайскай драмы павінен перш за ўсё адлюстроўвацца праз дух і душу нацыі і патрабаваць, каб творы мелі нацыянальны стыль і манеру. Драматычныя спектаклі павінны будавацца на ўласных нацыянальных традыцыях, асабліва на традыцыях опернага мастацтва. Вывучэнне кітайскай оперы – гэта не проста яе капіраванне, а інтэграцыя яе эстэтычнага духу, прынцыпаў, умоўнасці, логікі, імкнення да прыгожага” [4, с. 146].

Напярэдадні ХХІ ст. цягам перыяду рэформаў і адкрытасці* мастацтва ў Кітаі непазбежна адлюстроўвала змены ў краіне. Гісторыя мастацтва стала гісторыяй сацыяльных трансфармацый і эканамічнага прагрэсу. Пад уплывам сацыяльных змен, выкліканых разнастайнасцю літаратурных і мастацкіх тэндэнцый, кітайская драма зведала глыбокую мадэрнізацыю. У гэты перыяд развіццё драматычнага тэатра ў Кітаі можна ўмоўна падзяліць на два этапы: з 1978 да 1989 гг. і з 1990 г. да канца ХХ ст. Першы этап стаў “вясной драматургіі”. У той час тэатральная думка стала свабоднай на фоне агульнай ляальнасці і падтрымкі з боку дзяржавы, шырока распаўсюдзіліся традыцыі рэалізму і неарэалізму. На гэтым этапе выходзіць артыкул “Гутаркі пра тэатральную творчасць” Цаа Юя, накіраваны ў той самы час на крытыку творчай думкі [2, с. 309].

Пачатак палітыкі рэформаў і адкрытасці садейнічаў пашырэнню замежных тэатральных кантактаў. Выданне часопіса “Замежны тэатр”, дзе друкаваліся пераклады п’ес і аналітычныя артыкулы па пытаннях тэатральнага мастацтва,

* Палітыка рэформаў і адкрытасці была пачатая ў Кітаі ў 1978 г. і прадугледжвала ператварэнне краіны ў развітую дзяржаву шляхам правядзення эканамічных рэформаў.

папулярывавала сусветны тэатральны досвед. За-межная драма зноў увайшла ў культурны даляг-ляд кітайскага тэатра і стала артыстычным арсе-налам, які ўзбагачае сучасную сцэну [3, с. 39].

Тэарэтык драмы і рэжысёр Цзя Цзюнь (1905–1975) прысвяціў жыццё рашэнню праблемы на-дання нацыянальнага характару драматычнаму тэатру ў Кітаі. Ён сцвярджаў, што ў кітайскай дра-мы павінна быць уласная школа рэжысуры і ак-цёрскага майстэрства. Толькі такім чынам драма можа больш дакладна выказаць глыбокія пачуцці і ўласны стыль кітайскай нацыі [5, с. 44].

Сцэнічная рэформа драмы канца ХХ ст. па-рушыла традыцыйнае патрабаванне трох адзінст-ваў і вырашыла тэхнічную праблему свабоднага цячэння часу і прасторы на сцэне. Мінуйшына, сучаснасць і будучыня перасякаюцца, сцэнічная прастора стала гнуткай і свабоднай. Яна не абмя-жоўваецца фіксаваным месцам і вызначаецца псі-халагічнай логікай. У дадатак да апавядальнай ло-гікі сеткавая структура замяняе лінейную структу-ру, а ўнутраны свет персанажаў экстрэналізуецца ў інтуіцыйна зразумелую сцэнічную карціну.

Драматург і тэатральны крытык Гаа Сінцзянь стварае трылогію з невялікіх драматычных п'ес “Сігнал трывогі” (1982), “Аўтобусны прыпынак” (1983) і “Дзікі чалавек” (1985), каб заклікаць да рэвалюцыі ў сцэнічнай форме кітайскага тэатра. Драматычнае даследаванне Гаа Сінцзяня, засна-ванае на ўяўленні пра крызісную сітуацыю сучас-най драматычнай сцэны Кітая, накіравана на рэ-фармаванне сучаснай кітайскай драмы, якая ўсё яшчэ спрабуе знайсці ўласны шлях развіцця.

Тэатральная адукацыя і агульная культурная дасведчанасць насельніцтва павінны станавіцца апорай захавання адметнасці кітайскай драма-тычнай сцэны ў ХХІ ст. Асабліва важна прышчап-ляць глыбокае разуменне кітайскіх традыцый-ных каштоўнасцяў маладому пакаленню, якое найбольш церпіць ад уплыву заходніх стандартаў ва ўмовах адкрытай інфармацыйнай прасторы. Былы дэкан рэжысёрскага факультэта Цэнтраль-най акадэміі драмы Баа Цяньмін у канцы ХХ ст., напярэдадні пачатку новага перыяду кітайскага сцэнічнага мастацтва, справядліва перасцерагаў: “У цяперашні час, паводле агульнанацыянальных назіранняў, стан драматургіі вельмі млявы, і мно-гія правінцыйныя і муніцыпальныя тэатры на-ват перажываюць крызіс... У імкненне не толь-кі выйсці з цяжкага становішча, але развівацца далей, натуральна, павінна быць уключана пы-танне, як рыхтаваць кадры на будучыню. Таму тэатральная мастацкая адукацыя ў ХХІ ст. – гэта не толькі складаны прадмет, але і актуальнае пы-танне” [1, с. 45].

У 1980–1990-я гг. бурна развівалася не толькі рыначная эканоміка Кітая, але і духоўнасць кі-

тайскага грамадства, яго імкненне да дасягнен-ня ідэалу ва ўсіх сферах жыцця. Перыяд канца 1990 – пачатку 2000-х гг. паступова змяніўся пра-явамі індывідуалізацыі, свецкасці і камерцыя-лізацыі. Сучасны кітайскі драматычны тэатр, безумоўна, імкнецца да захавання нацыяналь-най адметнасці. У тэатральным асяроддзі пра-даўжаецца даўняя дыскусія пра гуманістычныя каштоўнасці ў спектаклях, свабоду самавыра-жэння рэжысёраў і сцэнарыстаў.

Пастаўлены ў рыначныя ўмовы, кітайскі дра-матычны тэатр вымушаны балансаваць паміж імкненнем да атрымання касавых выгод і эс-тэтычным афармленнем пастановак. Жаданне дагадзіць масаваму глядачу якасна зніжае ўзро-вень і сэнсавую нагрузку спектакляў.

У ХХІ ст. у кантэксце адкрытасці культур за-хаванне нацыянальнай своеасаблівасці набывае функцыі значнай апоры культурнай стабільнас-ці, цэласнасці грамадскіх стасункаў. Драматыч-ны тэатр Кітая мае вялізны патэнцыял у развіц-ці і мадэрнізацыі, якая не будзе спалучана са стратай нацыянальнай ідэнтычнасці.

Для захавання нацыянальнай своеасаблівасці і ідэнтычнасці кітайскага драматычнага тэатра ва ўмовах ХХІ ст. неабходна засяроджваць намаганні на далейшым прыцягненні досведу традыцыйнага кітайскага тэатра ў практыках драматычнага мас-тацтва, павышэнні агульнай культурнай дасвед-чанасці маладога пакалення, паляпшэнні ўзроўню падрыхтоўкі прафесійных тэатральных кадраў.

Пераклад з рускай мовы.

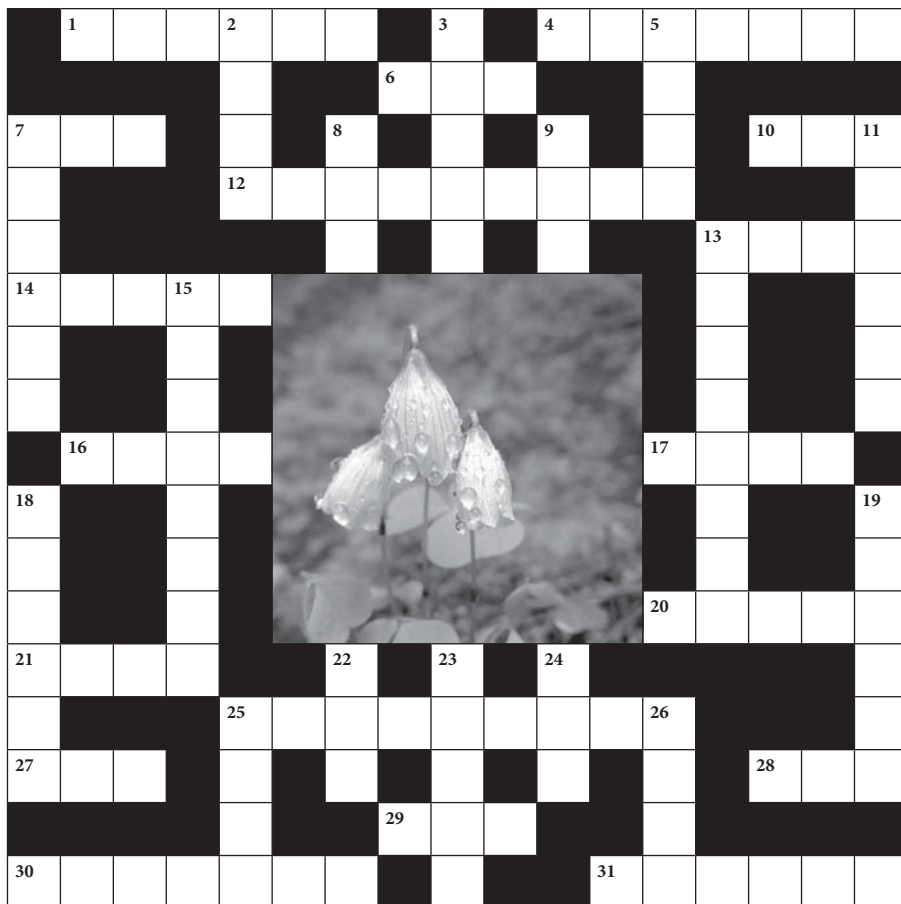
Спіс літаратуры

1. **Бао, Цяньмін.** Размышления о подготовке специа-листов драматического искусства в ХХІ веке / Бао Цянь-мин // Драма. – 1998. – № 2. – С. 45–47.
2. **Ли, Лань.** Китайская драма со времен реформ и откры-тости / Ли Лань // Сборник докладов и тезисов VIII Міжнар. навук.-практ. канф. “Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў” (Мінск, Беларусь, 7–8 верасня 2017 г.) / гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2018.
3. **Сун, Баочжэнь.** Направления развития китайской драмы с ХХІ в. / Сун Баочжэнь // Культурно-художествен-ные исследования. – 2009. – № 5. – С. 38–46.
4. **Сунь, Фэй.** Основное содержание “Форума китай-ской системы театрального (сценой) руководства и испол-нительского искусства” / Сунь Фэй // Драма. – 2012. – № 2. – С. 145–154.
5. **Ся, Вэнь.** Национальная выразительность драмати-ческого искусства Китая / Ся Вэнь // Дом драмы. – 2014. – № 4. – С. 44–45.
6. **Сян, Пэйлян.** Анализ и критика китайской драмы / Сян Пэйлян. – Пекин : Интеллектуальная собственность, 2016. – 96 с.
7. **Яо, Чжицян.** Создание сценария и сценическое пред-ставление в театральном искусстве / Яо Чжицян // Матер. X Междунар. форума по исследованиям в области театраль-ного образования в Азии, 18–21 мая 2017 г. / Изд-во культуры и искусства ; глав. ред. Хао Жун. – Пекин, 2018. – С. 172–175.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16 снежня 2021 г.

САКАВІЦКІМІ СЦЕЖКАМІ

КРЫЖАВАНКА

казка; прысвятак Хвядот адзначалі 15 сакавіка). **14.** Гук, які ўтвараецца выдыханнем паветра праз сціснутыя губы ці зубы. **16.** “Няхай цябе я не спаткаю, – / Пакінеш ... ты па сабе” – слова з верша А. Гаруна, прысвечанага каханню. **17.** “Першы ...” – алегарычная легенда А. Гаруна. **20.** “Дык шануй, Беларус, сваю мову – / Гэта ... нам на доўгія годы” – слова з верша А. Гаруна. **21.** ... Жывіца – імя маці А. Гаруна (верш “Свята” быў надрукаваны пад прозвішчам маці паэта – *Жывіца*). **25.** Тэатральны работнік, які сачыў за выходам артыстаў на сцэну (састарэлае; 27 сакавіка – Сусветны дзень тэатра). **27.** ...-трава, барвенак, пралеска – кветкі-першацветы. **28.** *Сакавік дрэвам ... пускае* (прыказка). **29.** Адна партыя ў сустрэчы тэнісістаў. **30.** “Свішча ..., і дзяцел клюе” – слова з верша “Вясна” Янкі Купалы. **31.** *На ... пайшла зіма да ракі* (прыказка; гэтакія свята адзначалі 20 сакавіка).

Па вертыкалі: **2.** Рукапісная копія. **3.** Алесь ... – адзін з псеўданімаў Алеся Гаруна, пад якім быў надрукаваны яго ранні твор – паэма “Мае каляды”. **5.** *Дзе ... не можа, там розум дапаможа* (прыказка). **7.** Драпежная птушка сямейства сакаліных. **8.** Газеты, часопісы, радыё, тэлебачанне, інтэрнэт – усё разам (абрэвіятура). **9.** *Дзе сава і ..., там не тыч* (прыказка). **11.** Старажытнаскандынаўскі паэтычны жанр. **13.** Сасновы лес. **15.** Суразмернасць у размяшчэнні чаго-небудзь. **18.** Інфекцыйнае захворванне. **19.** Прыяцель, сябра (размоўнае). **22.** Зварот да мужчыны ў некаторых краінах. **23.** Лірычны верш з 14 радкоў. **24.** “Ды калі ты не бязродны ... – / Гавары са мной па-беларуску” – слова з верша Яўгенія Янішчыц. **25.** Песня; выкананне песні. **26.** Агульная колькасць чаго-небудзь.

Па гарызанталі: **1.** “...”, “Малітва” – вершы на біблейскую тэму паэта, празаіка, публіцыста, дзеяча беларускага адраджэння пачатку ХХ ст. Алеся Гаруна (11 сакавіка 135 гадоў з дня яго нараджэння). **4.** Форма арганізацыі, будова чаго-небудзь. **6.** “Па краю родным ...” – верш А. Гаруна, які ён напісаў, калі знаходзіўся ў Сібіры, куды быў высланы ўрадам тагачаснай Расіі. **7.** ... *седакоў – не воз, абы конь вёз* (прыказка). **10.** Міжнародны радыёсігнал пра бедства. **12.** Сэнсвае значэнне слова. **13.** *На Хвядота занос – усё ... знясе* (пры-

тэрнэт – усё разам (абрэвіятура). **9.** *Дзе сава і ..., там не тыч* (прыказка). **11.** Старажытнаскандынаўскі паэтычны жанр. **13.** Сасновы лес. **15.** Суразмернасць у размяшчэнні чаго-небудзь. **18.** Інфекцыйнае захворванне. **19.** Прыяцель, сябра (размоўнае). **22.** Зварот да мужчыны ў некаторых краінах. **23.** Лірычны верш з 14 радкоў. **24.** “Ды калі ты не бязродны ... – / Гавары са мной па-беларуску” – слова з верша Яўгенія Янішчыц. **25.** Песня; выкананне песні. **26.** Агульная колькасць чаго-небудзь.

Адказы

Па гарызанталі: 1. Самсон. 4. Сістэма. 6. Сум. 7. Сем. 10. Сок. 12. Семантыка. 13. Сена. 14. Свіст. 16. Слэд. 17. Снен. 20. Скараб. 21. Соф’я. 25. Спінчарыц. 27. Сон. 28. Сок. 29. Сет. 30. Сапоўка. 31. Сапараці.
Па вертыкалі: 2. Спіс. 3. Сумня. 5. Сіпа. 7. Сапапан. 8. СМЛ. 9. Сьпя. 11. Скаль. 13. Сасоннік. 15. Сімтэрыя. 18. Сепціс. 19. Сяброўк. 22. Сяр. 23. Санет. 24. Сьпн. 25. Спел. 26. Сума.

Усе словы ў крыжаванцы пачынаюцца на літару с.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69, факс (017) 263-07-40.
E-mail: mail@rod-slova.by
www.rod-slova.by

Папд. да друку 11.03.2022. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 525 экз. Зак. 267.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2022

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Натан Воранаў.

Альтанка.

1960 г. Палатно, алей.

АРХІТЭКТУРНАЯ СПАДЧЫНА

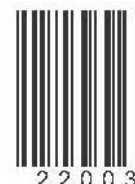

Віктар Баранцаў.

Гродна.

2003 г. Палатно, алей.

ISSN 0234-1360

9 770234 136004 2 2003